

Jaarverslag 2016

Inhoudsopgave

Bestuursverslag	4
Meerjarenoverzicht van kerncijfers en kengetallen	5
1 Woord van de voorzitter	7
2 Algemene informatie	9
2.1 Profiel	9
2.2 Organisatie	9
2.3 Personalia	10
2.4 Bestuurscommissies en uitvoering	12
2.5 Missie, visie en doelstellingen	15
2.6 Risicohouding	17
3 Financiële positie en beleid in 2016	18
3.1 Financiële positie	18
3.2 Status herstelplan	19
3.3 Haalbaarheidstoets en herstelkracht	20
3.4 Toeslagbeleid	21
3.5 Kostentransparantie	23
3.6 Beleidsontwikkeling	27
3.6.1 Pensioenregeling en uitvoeringsovereenkomsten	28
3.6.1.1 Pensioenregeling	28
3.6.1.2 Uitvoeringsovereenkomsten	28
3.6.2 Beleggingsbeleid	29
3.6.2.1 Maatschappelijk verantwoord beleggen (MVB)	31
4 Integraal risicomanagement	33
4.1 Risicobeeld pensioenfonds	33
4.2 Risico Management Systeem	34
4.2.1 Governance (3 lines of defense)	34
4.2.2 Monitoring en vastlegging	35
4.3 Concrete risico's	36
4.3.1 Risicomatrix	36
4.3.2 Toelichting per risico	38
5 Beleggingen	41
5.1 Markontwikkelingen 2016	41
5.2 Resultaten beleggingsportefeuille	41
5.3 Individueel pensioensparen	46
6 Pensioenen	47
6.1 Pensioencommunicatie	47
6.2 Pensioenadministratie	48
7 Wet- en regelgeving en relevante ontwikkelingen	49
8 Actuariële analyse	51
9 Besturing en toezicht	54
9.1 Code Pensioenfonds	54
9.2 Geschiktheidstoets	54
9.3 Gedragscode	55
9.4 Onderhoud fondsdocumenten	55
9.5 Intern toezicht	56
9.6 Extern toezicht	56
10 Verslag Visitatiecommissie	58
11 Verslag Verantwoordingsorgaan	62
12 Vooruitblik	66

Jaarrekening		68
13	Jaarrekening	69
	13.1 Balans per 31 december 2016	69
	13.2 Staat van baten en lasten	70
	13.3 Kasstroomoverzicht	71
	13.4 Toelichting op de jaarrekening	72
	13.4.1 Algemeen	72
	13.4.2 Grondslagen	72
	13.4.2.1 Algemene grondslagen	72
	13.4.2.2 Grondslagen voor waardering van activa en passiva	74
	13.4.2.3 Grondslagen voor bepaling van saldo van baten en lasten	77
	13.4.2.4 Grondslagen kasstroomoverzicht	79
	13.5 Toelichting op de balans per 31 december 2016	80
	13.6 Risicobeheer	92
	13.7 Niet in de balans opgenomen verplichtingen	100
	13.8 Toelichting op de staat van baten en lasten over 2016	101
	13.9 Gebeurtenissen na balansdatum	105
	Overige gegevens	106
14	Actuariële verklaring	107
15	Controleverklaring van de onafhankelijke accountant	109
Bijlagen		115

Bestuursverslag

Meerjarenoverzicht van kerncijfers en kengetallen

Bedragen x €1.000	2016	2015	2014	2013	2012
Aantal verzekerden (per jaareinde)					
Deelnemers, actief en voortgezet	1.778	1.753	1.708	1.728	1.774
Gewezen deelnemers	544	560	578	586	610
Pensioengerechtigden	1.678	1.655	1.631	1.564	1.469
Totaal aantal verzekerden	4.000	3.968	3.917	3.878	3.853
Pensioenen					
Kostendekkende premie	38.016	30.556	25.523	30.239	31.771
Gedempte kostendekkende premie	21.703	21.619	21.028	21.722	29.994
Feitelijke premie	27.201	26.194	26.621	28.760	22.573
Jaarpremie					
Bijstortingen	nvt	nvt	nvt	nvt	7.831
Afkomstig uit opbouwdepot	4.400	2.431	nvt	nvt	nvt
Uitkeringen	38.431	37.899	38.293	38.327	38.749
Toeslagverlening					
Actieve deelnemers	0,0%	1,53%	1,70%	1,80%	nvt ¹
Gewezen deelnemers en ingegane pensioenen	0,0%	0,0%	0,1%	0,2%	0,0%
Vermogen en solvabiliteit					
Aanwezig eigen vermogen	38.658	42.318	111.714	118.479	53.906
Minimaal vereist eigen vermogen (Pensioenwet art. 131)	59.939	55.046	52.217	43.485	44.990
Vereist eigen vermogen (Pensioenwet art. 132)	342.063	325.888	184.875	156.172	144.057
Technische voorzieningen	1.426.597	1.308.789	1.243.262	1.035.369	1.078.105
Dekkingsgraad	102,7%	103,2%	109,0%	111,4%	105,0%
Beleidsdekkingsgraad	98,1%	105,5%	111,9%	nvt	nvt
Minimaal vereiste dekkingsgraad (PW art. 131)	104,2%	104,2%	104,2%	104,2%	104,2%
Dekkingsgraad behorende bij Vereist eigen vermogen (PW art. 132)	124,0%	124,9%	114,9%	115,1%	113,4%
Reële dekkingsgraad	80,7%	86,2	nvt	nvt	nvt
Gemiddelde duratie Voorziening²	17,9	17,4	16,9	15,6	15,9
Gemiddelde marktrente (interne rekenrente)	1,32%	1,67%	1,88%	2,76%	2,4%

¹ Er was sprake van een eindloonregeling voor deelnemers van Gasunie tot en met 30 juni 2013 en tot en met 31 december 2013 voor deelnemers van GasTerra.

² De stijging van de duratie wordt toegelicht in hoofdstuk 8.

Bedragen x €1.000	2016	2015	2014	2013	2012
Beleggingen voor risico pensioenfonds					
Balanswaarde	1.489.553	1.361.043	1.360.955	1.154.601	1.125.334
Beleggingsopbrengsten	121.750	13.156	207.403	7.822	124.464
Samenstelling beleggingsportefeuille					
Aandelen	51,4%	47,3%	33,5%	34,2%	22,9%
Vastrentende waarden	41,4%	44,3%	52,7%	53,4%	62,8%
Vastgoed	7,7%	7,4%	7,1%	7,8%	8,1%
Derivaten	-0,5%	1,0%	6,7%	4,6%	6,2%
Beleggingsrendement					
Jaarrendement portefeuille	9,11%	1,05%	18,1%	0,7%	12,5%
Beheerskosten³					
Directe uitvoeringskosten vermogensbeheer	971	988 ⁴	723	710	653
Uitvoeringskosten pensioenbeheer	1.933	1.743	1.636	1.671	1.541
Pensioenbeheer (kosten in € per deelnemer)	381	351	343	502	475
Vermogensbeheerkosten (in % van gemiddeld belegd vermogen)	0,19%	0,19%	0,19%	0,16%	0,17%
Transactiekosten (in % van gemiddeld belegd vermogen)	0,09%	0,07%	0,08%	0,10%	0,12%

³ Voor een nadere uiteenzetting van dit onderwerp, zie paragraaf 3.5.

⁴ Als gevolg van een in 2016 doorgevoerde stelselwijziging in de jaarrekening is dit cijfer in de jaarrekening gewijzigd van € 988 duizend naar € 845 duizend. Dit omdat met ingang van 2016 de transactiekosten deel uit maken van de indirecte beleggingsopbrengst en de (overige) kosten van vermogensbeheer deel uit maken van de pensioenuitvoeringskosten.

1 Woord van de voorzitter

Het jaar 2016 was opnieuw een intensief jaar waarin veel werk is verzet.

De dekkingsgraad eind 2016 was 102,7%. Dit is een daling van 0,5% ten opzichte van eind 2015. Het beleggingsresultaat over 2016 is 9% positief. In het najaar werd serieus rekening gehouden met een mogelijke verlaging van de pensioenen in 2017. De maanden daarna lieten echter, voor het eerst sinds lange tijd, een lichte rentestijging zien. Deze heeft dusdanig bijgedragen aan het herstel dat het uiteindelijk niet nodig is gebleken tot verlaging over te gaan in 2017.

In 2016 was de dekkingsgraad ontoereikend om de pensioenen voor de gepensioneerden en de slapers te verhogen met een toeslag. Voor de actieven kon nog geput worden uit het toeslagdepot. Dit was onvoldoende om de loonindex te kunnen volgen, maar wel voldoende om meer dan de prijsindex toe te kunnen kennen. Voor de actieven was daardoor nog geen sprake van een achterstand. Het toeslagdepot is echter door deze toekenning leeg. Met ingang van 2017 geldt daardoor voor de actieven, evenals voor de gepensioneerden en de slapers, dat de financiering van de toeslag plaats moet vinden uit de algemene middelen van het fonds. De basis daarvoor is de prijsindex.

Het beleid hoe om te gaan met het in betere tijden inhalen van opgelopen achterstanden is, evenals in 2014 en 2015, veelvuldig onderwerp van gesprek geweest. Zowel in het bestuur als met belanghebbenden. De principes evenwichtigheid versus evenredigheid vormden daarbij de leidraad. Diverse mogelijkheden als alternatief voor de eerder gekozen Last-In-First-Out-methodiek (LIFO) zijn de revue gepasseerd. Van alle mogelijkheden is gekeken naar zowel kwalitatieve als kwantitatieve effecten op gepensioneerden en slapers enerzijds en actieven anderzijds. Uiteindelijk is in april 2017 besloten het eerdere besluit te vervangen door een methodiek die uit gaat van een pro-rata toekenning van inhaal-toeslag. Deze methodiek doet recht aan de solidariteitsgedachte, is eveneens evenwichtig en kan rekenen op een breed draagvlak.

Op het vlak van het vermogensbeheer zijn in 2016 de aandelenportefeuille en de portefeuille beursgenoteerd vastgoed opnieuw uitbested. Daarnaast is in 2016 de uitvoering en het advies van de matchingportefeuille uitbested. Tot september 2016 gebeurde dit in eigen beheer.

Medio 2017 leggen drie van de acht bestuursleden hun bestuursfunctie neer. In alle drie de geledingen, namelijk de werkgevers, de werknemers en de gepensioneerden, ontstaat daardoor een vacature. De procedures voor de opvolging zijn in 2016 doorlopen, met als resultaat dat met ingang van december/januari de opvolgers in de rol van aspirant-bestuursleden deelnemen aan de vergaderingen. Het was verheugend te merken dat er in ruime mate belangstelling is om toe te treden tot het bestuur van ons ondernemingspensioenfonds.

Veel werk is verricht op het vlak van communicatie. Naast de reguliere communicatie-uitingen heeft vlak voor de zomer van 2016 een deelnemersbijeenkomst plaats gevonden. Onder andere door middel van stellingen werd de mening gevraagd van deelnemers over risicobereidheid, evenwichtige belangenbehartiging en beleggen in aandelen. Ook maatschappelijk verantwoord beleggen kwam als thema aan de orde. Het bestuur heeft met belangstelling kennis genomen van de geleverde input en neemt dit mee in de overwegingen bij besluitvorming.

Uit een onder de deelnemers gehouden onderzoek naar de tevredenheid over de communicatie van het fonds blijkt dat deze ten opzichte van 2014 licht gestegen is.

Uit het onderzoek blijkt ook dat deelnemers digitale communicatiemiddelen meer lezen en beter beoordelen dan traditionele communicatiemiddelen.

Voor de actieven is het fonds in 2016 overgestapt naar het digitaal verstrekken van informatie tenzij iemand aangeeft dit niet te wensen. Gezien de uitkomst van het onderzoek zal dit met ingang van 2017 ook voor de gepensioneerden en slapers worden opgestart.

In vervolg op de in 2015 gestarte strategische discussie heeft het bestuur in 2016 een sterkte-zwakke analyse gedaan. Het bestuur is van mening op dit moment nog als ondernemingspensioenfonds goed uit de voeten te kunnen. Wel is alertheid geboden voor wat betreft fundamentele wijzigingen die op het fonds af kunnen komen. Op het moment dat duidelijk is hoe een eventuele stelselwijziging er uit komt te zien zal opnieuw bekeken worden of het fonds in de huidige vorm nog steeds te verkiezen is. Uitvoerbaarheid en kostenefficiency zijn daarbij belangrijke drivers.

Vooruitblik

In januari 2017 is gebleken dat de dekkingsgraad onvoldoende is om een toeslag toe te kunnen kennen. De actieven hebben daardoor nu ook, net als de overige deelnemers al eerder, een toeslagachterstand. Het bestuur voorziet op dit gebied in de komende jaren geen verbetering.

In 2016 heeft De Nederlandsche Bank (DNB) aangegeven begin 2017 een onderzoek naar het vermogensbeheer bij ons fonds te doen. Dit onderzoek heeft begin 2017 plaatsgevonden. In 2017 zal aandacht worden besteed aan de aanbevelingen.

In 2017 zullen de sociale partners afspraken moeten maken over een nieuwe pensioentoezegging ingaande 2018.

Het is de verwachting dat in het najaar van 2017 het pensioenfonds het onderhandelingsresultaat moet toetsen op uitvoerbaarheid en evenwichtigheid.

Ook in 2017 zijn op het gebied van regelgeving bijvoorbeeld op het terrein van intern toezicht rond pensioenen de nodige wijzigingen te voorzien. Het bestuur zal deze ontwikkelingen op de voet volgen.

2 Algemene informatie

2.1 Profiel

Stichting Pensioenfonds Gasunie

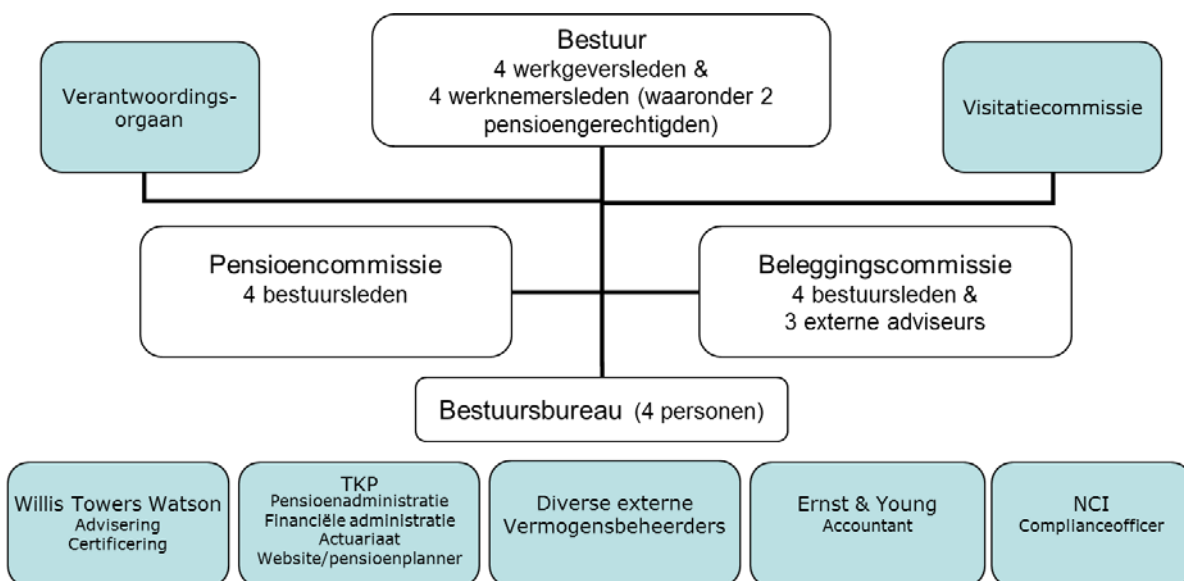
Stichting Pensioenfonds Gasunie ('het pensioenfonds') is statutair gevestigd te Groningen en is opgericht op 15 september 1965. De laatste statutenwijziging was op 1 juli 2014. Het pensioenfonds is ingeschreven bij de Kamer van Koophandel onder nummer 41009373.

Statutaire doelstellingen

Het pensioenfonds heeft ten doel het zeker stellen en verstrekken van pensioenen en andere uitkeringen aan gewezen werknemers en aan nagelaten betrekkingen van werknemers en gewezen werknemers van N.V. Nederlandse Gasunie (Gasunie) en van de aangesloten onderneming GasTerra B.V. (GasTerra).

2.2 Organisatie

De samenhang van alle organen en commissies binnen het pensioenfonds wordt in het onderstaande schema visueel weergegeven.

De invulling van de verschillende organen en commissies wordt hierna weergegeven.

2.3 Personalia

Bestuur

Naam	Functie	Benoemd/gekozen door:	Bestuurslid sinds	Einde zittingsduur
A.J. den Herder	lid	Ondernemingsraden Gasunie/GasTerra	01-03-2015	01-07-2019*
Mw. J. Hermes	lid	N.V. Nederlandse Gasunie	19-08-2008	01-07-2018*
Mw. A. de Jong-Nonner	plv. secretaris	Pensioengerechtigden	01-07-2008	01-07-2017
P.L. Kwast	secretaris	Ondernemingsraad Gasunie	01-07-2005	01-07-2017
I.M. Oudejans	plv. voorzitter	N.V. Nederlandse Gasunie	01-07-2013	01-07-2018*
C.S. Pisuisse	voorzitter	N.V. Nederlandse Gasunie	01-07-2000	01-07-2017
R. Snijder	lid	Pensioengerechtigden	01-07-2014	01-07-2018*
M.W.J. de Wilde	lid	GasTerra B.V.	01-07-2014	01-07-2018*

* Herbenoembaar

Bestuursbureau

Naam	Functie
J.G. Hoekzema	Pensioenbeheer
H.W. Scholtens	Finance & Control
Mw. C. Verkaik	Manager bestuursbureau
A.W.G. de Vries	Vermogensbeheer

Beleggingscommissie

Naam	Functie
Mw. J. Hermes	plv. voorzitter
I.M. Oudejans	voorzitter
R. Snijder	lid
M.W.J. de Wilde	lid
W.W. Boonstra	extern adviseur
R.M. Salomons ⁵	extern adviseur
H. Schuijt	extern adviseur

Pensioencommissie

Naam	Functie
A.J. den Herder	lid
Mw. A. de Jong-Nonner	lid
P.L. Kwast	voorzitter
C.S. Pisuisse	lid

⁵ Tot 1 januari 2017: dhr. R.A.H. van der Meer

Compliance Officer

Naam	Organisatie
A. de Jong en M. Elmas	Nederlands Compliance Instituut

Verantwoordingsorgaan

Naam	Benoemd/gekozen door:
A.F. Elzinga	namens de werkgevers
A.E.C. Faas	namens de pensioengerechtigden
A.M.P. Versteeg ⁶	namens de werknemers

Visitatiecommissie

Naam	Functie
J.W. Baan	lid
Mw. J. Homan	voorzitter
S.R. Verdonkschot ⁷	lid

Nevenfuncties

De bestuursleden hebben de volgende nevenfuncties⁸ opgegeven:

M.W.J. De Wilde:

Lid Raad van Toezicht Noord-Nederlands toneel.

I.M. Oudejans:

Lid Raad van Toezicht Zorggroep Alliade

Certificerend accountant

Ernst & Young Accountants LLP Mw. A. Snaak RA

Adviserend actuaris

Towers Watson (Netherlands) B.V. W. Eikelboom AAG

Certificerend actuaris

Towers Watson (Netherlands) B.V. R.T. Schilder AAG

⁶ Tot 16 januari 2017: dhr. J. Hooghiem

⁷ Tot 1 januari 2017: dhr. T. Roorda

⁸ Het betreft hier alleen majeure nevenfuncties die geen relatie hebben met het dienstverband bij NV Nederlandse Gasunie resp. GasTerra.

2.4 Bestuurscommissies en uitvoering

Bestuur

Het bestuur voert het beheer van het pensioenfonds in de meest uitgebreide zin en is bevoegd alle zaken van het pensioenfonds te behandelen en dienaangaande beslissingen te nemen, een en ander met inachtneming van de bepalingen in de statuten en de reglementen. Het bestuur blijft, conform de Pensioenwet, altijd verantwoordelijk voor de juiste uitvoering van de uitbestede taken.

In het verslagjaar zijn er geen wijzigingen opgetreden in het bestuur. Wel hebben mevrouw A. de Jong-Nonner en de heer P.L. Kwast aangegeven per 1 juli 2017 te stoppen als bestuurslid en loopt de termijn van de voorzitter, de heer C.S. Pisuisse op deze datum af. Het bestuur heeft vroegtijdig de voordragende partijen verzocht opvolgers voor te dragen en heeft begin 2017 een drietal aspirant bestuursleden kunnen benoemen. De volgende drie bestuursleden zullen vanaf 1 juli 2017, na goedkeuring door DNB, de vrijkomende posities innemen:

Naam	Benoemd/gekozen door:
Mw. P.H.J. Smeets	namens de werkgevers
A.J. Algra	namens de pensioengerechtigden
J. Hooghiem	namens de werknemers

De aspirant bestuursleden volgen een opleidingstraject en wonen sinds hun voorgenomen benoeming, zonder stemrecht, de bestuursvergaderingen en de vergaderingen van de Pensioencommissie bij.

Uitvoeringsorganisatie

Het bestuur heeft een bestuursbureau ingesteld om alle werkzaamheden voor het pensioenfonds te coördineren en het secretariaat te voeren. Het bestuursbureau coördineert en bewaakt tevens alle uitbestede werkzaamheden.

Deze werkzaamheden zijn onderverdeeld in twee aandachtsgebieden, namelijk vermogensbeheer en pensioenbeheer. Tevens draagt het bestuursbureau zorg voor de algehele ondersteuning van het bestuur, de Beleggings- en de Pensioencommissie, het Verantwoordingsorgaan en de Visitatiecommissie.

Het bestuur heeft een aantal bevoegdheden gedelegeerd aan het bestuursbureau. Dit is vastgelegd in het document 'Delegatie van bevoegdheden'. Hierin zijn de gedelegeerde bevoegdheden opgenomen die voortvloeien uit de pensioenreglementen en de richtlijnen met betrekking tot het ondertekenen van overeenkomsten en transacties.

Het bestuursbureau is het eerste aanspreekpunt voor het pensioenfonds en beheert alle contracten. Daarnaast houdt het bestuursbureau ontwikkelingen bij op het gebied van pensioenbeheer, wet- en regelgeving en adviseert het bestuur hierover. Het bestuursbureau is gevestigd in het hoofdkantoor van Gasunie te Groningen.

Het pensioenfonds heeft in het verslagjaar alle dagelijkse werkzaamheden met betrekking tot het uitvoeren van de pensioenregelingen en de financiële administratie uitbesteed aan TKP Pensioen B.V. (TKP) te Groningen.

De beleggingsadministratie is uitgevoerd door Kas Bank N.V. (Kas Bank).

Het pensioenfonds heeft het vermogensbeheer bijna volledig uitbesteed aan externe vermogensbeheerders. BlackRock Advisors (UK) limited (BlackRock) beheert de aandelenportefeuille. Cardano beheert de staatsobligaties en rentederivaten. Lombard Odier (Europe) S.A. beheert de inflation linked bonds en krediet obligatie portefeuille. Voorts wordt deelgenomen aan het PVF Particulier Hypothekenfonds van Syntrus Achmea. Deutsche Asset Management is de beheerder van de beursgenoteerde vastgoedportefeuille. De onderdelen van de niet-beursgenoteerde vastgoedportefeuille worden beheerd door Altera en CBRE Global Investors. Ondersteuning bij het niet-beursgenoteerd vastgoed wordt geleverd door Sweco Capital Consultants. Voor het beheer van de grondstoffenportefeuille is FundLogic SAS geselecteerd en voor het afdekken van het valutarisico en het collateral management Kas Bank. Voor zover activiteiten op beleggingsgebied niet zijn uitbesteed worden zij beheerd door het bestuursbureau. Niet uitbesteed zijn het liquiditeitenbeheer en het beheersen van het aandelenrisico door middel van het gebruik van derivaten.

In 2016 de aandelenportefeuille opnieuw aanbesteed. BlackRock Advisors behield dit mandaat. Voorts is in 2016 de portefeuille beursgenoteerd vastgoed opnieuw uitbesteed, ditmaal aan Deutsche Asset Management. Daarnaast is in 2016 de uitvoering en het advies van de matchingportefeuille uitbesteed aan Cardano. Tot september 2016 was het beheersen van het renterisico geen uitbestede activiteit van het fonds. Cardano nam bij de uitbesteding ook de portefeuille staatsobligaties over. Verder is in 2016 gestart met het beleggen in hypotheek via het PVF Particulier Hypotheken fonds.

Bij NN Investment Partners heeft het bestuur het pensioenspaarkapitaal ondergebracht.

Beleggingscommissie

De Beleggingscommissie stelt jaarlijks een beleidsplan beleggingen op dat vervolgens ter vaststelling aan het bestuur wordt voorgelegd. De Beleggingscommissie adviseert het bestuur over het strategische beleggingsbeleid en over de uitgangspunten en uitkomsten van ALM-studies. Aan de hand van kwartaalrapportages stelt de Beleggingscommissie, met inachtneming van het vastgestelde beleggingsbeleid, een concreet plan vast voor de invulling van de beleggingen voor het volgende kwartaal.

In de Beleggingscommissie hebben minimaal drie bestuursleden zitting en minimaal twee externe adviseurs. Uitsluitend de bestuurlijke leden van de commissie hebben stemrecht. De externe leden hebben het recht om adviezen te geven.

Thans bestaat de Beleggingscommissie uit vier bestuursleden en drie externe adviseurs. De heer R. van der Meer heeft eind 2016 de Beleggingscommissie verlaten en is opgevolgd door de heer R.M. Salomons.

Pensioencommissie

De Pensioencommissie adviseert het bestuur over het te voeren pensioenbeleid, de communicatie over het pensioen en het beheer en de uitvoering van de pensioenregelingen. Daarnaast zorgt de Pensioencommissie voor de uitvoering van het pensioenbeleid zoals het bestuur dat heeft vastgesteld.

In de Pensioencommissie hebben minimaal drie bestuursleden zitting. De leden zijn afkomstig uit zowel de werkgevers- als de werknemersvertegenwoordiging van het bestuur. In de werknemersvertegenwoordiging is ten minste één lid namens de pensioengerechtigden opgenomen. Het bestuur heeft de mogelijkheid om, op voordracht van de Pensioencommissie, een externe adviseur aan te nemen. Daarnaast neemt de accountmanager van TKP deel aan het overleg van de Pensioencommissie in de hoedanigheid van adviseur.

Thans bestaat de Pensioencommissie uit vier bestuursleden. De samenstelling van de Pensioencommissie is in 2016 niet gewijzigd. Vanaf begin 2017 wonen de drie aspirant bestuursleden de vergaderingen van de Pensioencommissie bij.

Verantwoordingsorgaan

Het bestuur heeft een Verantwoordingsorgaan bestaande uit drie leden waaraan jaarlijks verantwoording wordt afgelegd. Naast de jaarlijkse verantwoording vindt door het jaar heen overleg plaats over adviesplichtige onderwerpen. Begin 2017 is de heer A.M.P. Versteeg benoemd als werknemerslid in het Verantwoordingsorgaan en vervangt daarmee de heer J. Hooghiem die is benoemd als aspirant bestuurslid.

Visitatiecommissie

Het bestuur heeft het interne toezicht ingevuld door middel van een Visitatiecommissie met drie externe deskundigen. De visitatie vindt jaarlijks plaats. Met ingang van januari 2017 is de heer T. Roorda opgevolgd door de heer S.R. Verdonkschot. De heer Baan heeft te kennen gegeven terug te treden na afronding van de visitatie over 2016.

Compliance

De compliance functie is door het bestuur uitbesteed aan het Nederlands Compliance Instituut (NCI). Jaarlijks brengt het NCI een rapport uit aan het bestuur. De heren A. de Jong en M. Elmas vervullen gezamenlijk de functie van compliance officer.

Overige externe ondersteuning

Het pensioenfonds wordt bijgestaan door een externe adviserend actuaris. Daarnaast maakt het pensioenfonds ten behoeve van de certificering van de jaarrekening gebruik van een certificerend actuaris en een registeraccountant. Waar nodig worden door het bestuur andere externe deskundigen geraadpleegd.

Diversiteit

Vanuit het oogpunt van diversiteit streeft het bestuur naar een samenstelling waarbij minimaal één vrouw en minimaal één jongere (< 40 jaar) deel uitmaakt van het bestuur en haar organen. In 2014 is in het diversiteitsbeleid opgenomen dat wordt getracht dit binnen een tijdsbestek van vier jaar te realiseren. In het verslagjaar bestond het bestuur uit twee vrouwen, waarvan één jonger dan 40 jaar, en zes mannen. Als gevolg van de toekomstige wijziging in de samenstelling van het bestuur zal het bestuur, na 1 juli 2017, wederom uit twee vrouwen en zes mannen bestaan. Twee bestuursleden zijn dan jonger dan 40 jaar. De samenstelling van het bestuur voldoet daarmee aan de gewenste mate van diversiteit.

Het Verantwoordingsorgaan bestaat uit drie mannen, waarvan geen jonger is dan 40 jaar. Bij toekomstige vacatures in dit orgaan zal dan ook in de profielschets worden aangegeven dat de voorkeur uit gaat naar een vrouw en/of een jongere.

De Visitatiecommissie bestaat uit één vrouw en twee mannen.

Bezoldiging

De bestuursleden die zijn gekozen door de pensioengerechtigden ontvangen een bezoldiging van vier duizend euro per jaar. De overige leden van het bestuur ontvangen geen bezoldiging namens het pensioenfonds.

2.5 Missie, visie en doelstellingen

Missie

"Stichting Pensioenfonds Gasunie voert de pensioenregelingen uit voor de (gewezen) medewerkers van de N.V. Nederlandse Gasunie en van de aangesloten onderneming GasTerra B.V. Het is de ambitie om een duurzaam en betrouwbaar pensioenfonds te zijn dat de (financiële) verwachtingen van zijn deelnemers nu en in de toekomst kan waarmaken. Het pensioenfonds bewaakt de balans tussen kwaliteit en kosten, communiceert duidelijk en transparant met deelnemers en andere belanghebbenden en biedt flexibiliteit aan de medewerkers van Gasunie en GasTerra zodat zij hun pensioen waar mogelijk af kunnen stemmen op de persoonlijke situatie."

Visie

"Transparantie, (intergenerationele) solidariteit en financierbaarheid van het pensioenstelsel zijn belangrijk. Heldere en transparante communicatie zijn van toenemend belang om het pensioenbewustzijn van deelnemers te vergroten en om de betrokkenheid bij het pensioenfonds te borgen.

Het pensioenfonds vindt een afgewogen beleidskader inclusief integraal risicomanagement, efficiënte samenwerking met het bestuursbureau, de sponsor(s) en adviseurs en adequaat toezicht op uitvoerende partijen op het gebied van vermogensbeheer en pensioenuitvoering essentieel en besteedt daar veel aandacht aan. Zodoende streeft het pensioenfonds naar een onbezorgd pensioen voor zijn deelnemers."

Doelstellingen

Op basis van de visie heeft het pensioenfonds vijf concrete doelstellingen geformuleerd.

Doelstelling 1: Het op lange termijn zeker stellen van de nominale pensioenaanspraken en pensioenrechten.

Nominale pensioenaanspraken en pensioenrechten zijn op lange termijn zeker gesteld als over een 10-jaars periode met hoge mate van zekerheid (97,5%) de cumulatieve korting niet meer bedraagt dan 30%.

De uitkomst van de kansmatige berekeningen per eind 2016 is dat met een hoge mate van zekerheid (97,5%) de cumulatieve korting in de komende 10 jaar niet meer zal zijn dan 23,7%. Daarmee is doelstelling 1 gerealiseerd.

Doelstelling 2: Het waardevast houden van ingegane pensioenen en (premienvrije) pensioenaanspraken.

Ingegane pensioenen en premievrije pensioenaanspraken zijn waardevast als over een 10-jaars periode in 70% van de scenario's een pensioenresultaat van 90% of meer behaald wordt.

Per eind 2016 is de uitkomst van kansmatige berekeningen dat in 70% van de doorgerekende scenario's een pensioenresultaat van minimaal 92,1% behaald wordt en daarmee is doelstelling 2 gerealiseerd.

Doelstelling 3: Het verstrekken van nominale pensioenaanspraken en –rechten op korte termijn.

Het pensioenfonds heeft geen problemen ondervonden bij het verstrekken van nominale pensioenaanspraken en -rechten en kan dit op korte termijn continueren. Doelstelling 3 is gerealiseerd.

Doelstelling 4: Het eigen pensioenbewustzijn en –verantwoordelijkheid vergroten door klantgericht en transparant te communiceren.

In het communicatiebeleidsplan 2016-2018 heeft het bestuur de ambities geformuleerd hoe de communicatie verder bij kan dragen aan het vergroten van het pensioenbewustzijn en de pensioenverantwoordelijkheid.

De tevredenheid over de klantgerichtheid en transparantie van de communicatie is eind 2016 onderzocht, hierin is een positieve trend inzake klanttevredenheid zichtbaar. Op basis van deze gegevens is doelstelling 4 gerealiseerd.

Doelstelling 5: Het zorgdragen voor een adequate uitvoering van de pensioenregeling.

Naast continue monitoring aan de hand van kwartaalrapportages vindt wekelijks overleg plaats met de uitvoeringsorganisatie. In de uitvoering hebben zich geen grote problemen voorgedaan. Doelstelling 5 is gerealiseerd.

2.6 Risicohouding

De risicohouding is een belangrijk uitgangspunt voor de vaststelling van de mate waarin het pensioenfonds beleggingsrisico kan en wil nemen (beleggingsbeleid) om de (strategische) doelstellingen van het pensioenfonds te realiseren. Binnen de driehoek ambitie – premie – risicohouding, worden door het pensioenfonds afwegingen gemaakt die moeten leiden tot de gewenste uitvoering van de pensioenregeling(en).

Conform de Pensioenwet en het vanaf 1 januari 2015 van kracht geworden Financieel Toetsingskader maakt het bestuur onderscheid tussen de risicohouding op lange en korte termijn. Daarnaast hanteert het pensioenfonds ook nog een risicohouding op middellange termijn.

De risicohouding op de korte termijn (<1 jaar) is geformuleerd in termen van het vereist eigen vermogen (VEV) en is gelijk aan 24,0% van de Technische Voorzieningen. Het VEV wordt per kwartaal vastgesteld. Vanwege het dynamische beleggingsbeleid kan deze wijzigen.

De risicohouding op middellange termijn (10 jaar) is geformuleerd via de concretisering van de doelstellingen 1 en 2 van de vorige paragraaf. Via een mini ALM in de vorm van een risicomonitor wordt elk kwartaal de haalbaarheid van deze doelstellingen bepaald.

De risicohouding op lange termijn (60 jaar) wordt uitgedrukt in het pensioenresultaat conform de zogenaamde haalbaarheidstoets (zie paragraaf 3.3). Het pensioenfonds voert jaarlijks een haalbaarheidstoets uit. De resultaten van de haalbaarheidstoets worden getoetst aan de na overleg met de sociale partners en het Verantwoordingsorgaan geformuleerde grenzen. De uitkomsten van de haalbaarheidstoets worden jaarlijks uiterlijk 30 juni gerapporteerd aan DNB.

Vanzelfsprekend streeft het pensioenfonds er naar om het korten van aanspraken zoveel mogelijk te voorkomen. Indien er door tegenvallende ontwikkelingen toch gekort zou moeten worden, heeft het pensioenfonds een Crisisplan opgesteld. In het Crisisplan is omschreven welke kaders in welke omstandigheden gelden voor het korten.

3 Financiële positie en beleid in 2016

3.1 Financiële positie

Dekkingsgraad

De dekkingsgraad is een belangrijke maatstaf voor de financiële positie van een pensioenfonds. Het geeft het pensioenvermogen als percentage van de contante waarde van de pensioenverplichtingen weer. De dekkingsgraad kan wijzigen door diverse factoren, zoals de ontwikkeling van het beleggingsresultaat, verzekeringstechnische ontwikkelingen, veranderende regelgeving en de ontwikkeling van de rentetermijnstructuur.

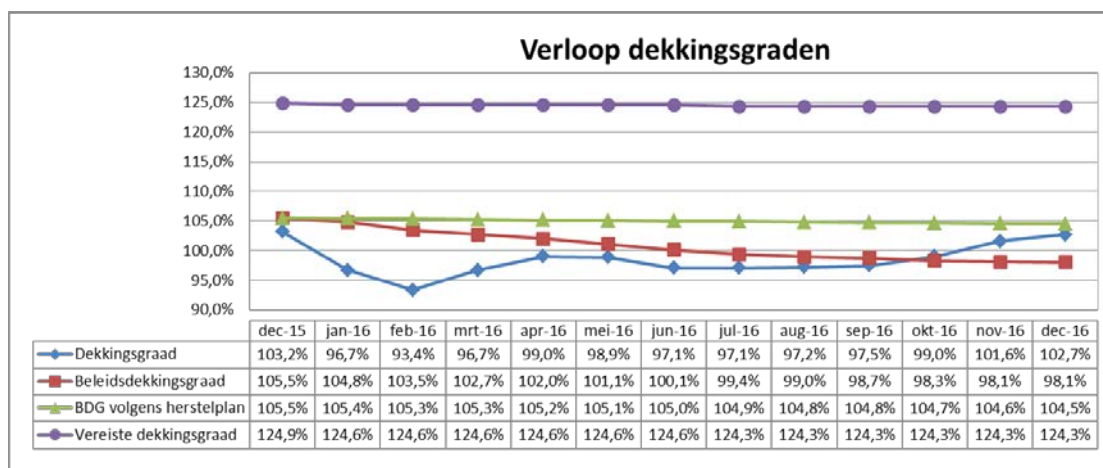
De huidige dekkingsgraad van iets meer dan 100% geeft aan dat de financiële positie niet heel goed is, maar ook niet heel slecht. Niet heel slecht daar er naar verwachting de huidige verplichtingen gehaald worden. Niet heel goed daar er de komende jaren naar verwachting geen volledige koopkracht behoud is en er geen buffer is om schokken op te vangen. Een financiële gezonde positie heeft het pensioenfonds als de dekkingsgraad boven de vereiste dekkingsgraad van circa 125% ligt. Bij de vereiste dekkingsgraad is het pensioenvermogen even groot als de pensioenverplichtingen plus de verplichte risicobuffer. Deze verplichte risicobuffer heet ook wel het Vereist Eigen vermogen en in de Pensioenwet is omschreven hoe deze moet worden bepaald.

Beleidsdekkingsgraad

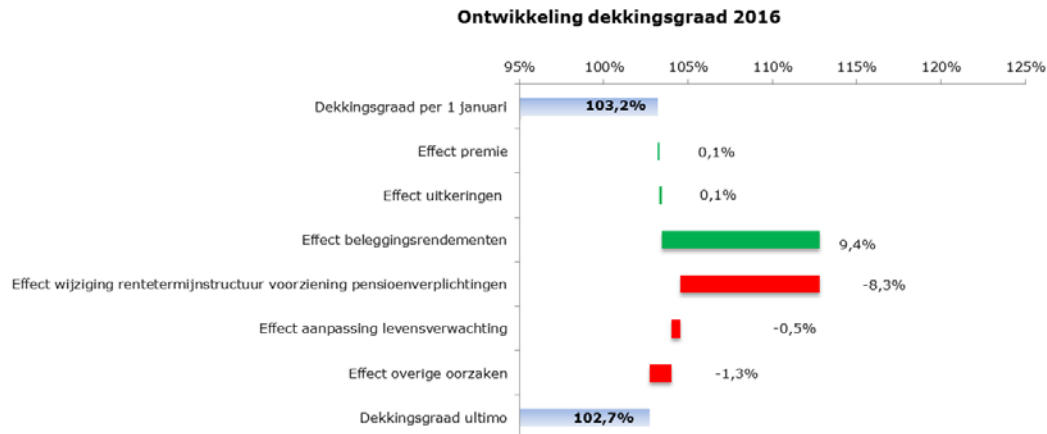
De beleidsdekkingsgraad wordt berekend als een voortschrijdend gemiddelde van de actuele dekkingsgraden over 12 maanden, gebaseerd op de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur (RTS) met Ultimate Forward Rate-methodiek.

In het jaarverslag van 2015 zijn, voor de bepaling van de (beleids)dekkingsgraad, de beleggingen en verplichtingen voor risico deelnemers, niet meegenomen. Met ingang van 2016 wordt deze post, zowel voor de bepaling van de dekkingsgraad, als de beleidsdekkingsgraad wel meegenomen. Voor de beleidsdekkingsgraad in boekjaar 2016 geldt tevens dat de onderliggende dekkingsgraden uit 2015 met terugwerkende kracht, inclusief beleggingen en verplichtingen voor risico deelnemers zijn bepaald. Deze wijziging van methodiek heeft geen impact op de waarde van de beleidsdekkingsgraad per ultimo 2015. Deze blijft ongewijzigd ten opzichte van de in het jaarverslag 2015 vermelde waarde.

De ontwikkeling van de dekkingsgraden van het pensioenfonds gedurende het jaar is hieronder weergegeven.

De verandering in de dekkingsgraad gedurende 2016 wordt door de volgende effecten veroorzaakt:

Effect beleggingen

Het beleggingsresultaat ultimo 2016 bedraagt 9,1% positief en heeft een positief effect op de dekkingsgraad van 9,4%-punt. Het beleggingsresultaat is positief beïnvloed door een rentedaling gedurende 2016.

Effect rentetermijnstructuur

De mutatie van de verplichtingen voor risico pensioenfonds als gevolg van de renteverandering in het boekjaar betreft:

- De mutatie van de technische voorzieningen voor risico fonds als gevolg van de overgang van de RTS zoals die per jaareinde van het vorige boekjaar werd afgeleid uit de forward curve, naar de nieuwe RTS per einde van het verslagjaar. Dit heeft een negatief effect op de dekkingsgraad van 8,3%-punt, veroorzaakt door de rentedaling in 2016.

Effect overige oorzaken

Overige oorzaken betreft het resultaat op kanssystemen (+0,2%), wijziging ziekenvoorziening (-0,5%) en kruiseffecten (-1,0%).

3.2 Status herstelplan

Per 1 januari 2015 is het nieuw Financieel Toetsingskader ingevoerd. Daarbij is voorgeschreven dat indien een pensioenfonds op grond van de beleidsdekkingsgraad niet langer voldoet aan het vereist eigen vermogen (VEV), het fonds bij DNB een herstelplan indient. In juni 2015 heeft het pensioenfonds voor het eerst een herstelplan opgesteld binnen dat kader. Eind 2015 voldeed het pensioenfonds nog steeds niet aan de VEV eis waardoor in maart 2016 wederom een herstelplan is ingediend. De toezichthouder stemt in met het ingediende herstelplan. In dat herstelplan komt naar voren dat, gegeven de gehanteerde aannames, het pensioenfonds binnen 10 jaar nog een dekkingsgraad kan bereiken die zich boven het niveau van de vereiste dekkingsgraad bevindt. Dit vindt plaats binnen de gehanteerde veronderstellingen zonder dat er aanvullende maatregelen benodigd zijn, mits er geen toeslag tijdens de herstelperiode wordt toegekend. Het herstel wordt voornamelijk gerealiseerd door het beleggingsrendement dat volgt uit de gebruikte aannames.

Zolang het pensioenfonds in herstel is zal het pensioenfonds het herstelplan in principe jaarlijks actualiseren. De looptijd van het geactualiseerde herstelplan is 10 jaar. In de loop van 2016

verslechterde de financiële positie van het pensioenfonds. Daardoor is tussentijds en voor eigen inzicht en besluitvorming een hernieuwde berekening van het herstelplan gemaakt. Hieruit kwam naar voren dat een voorwaardelijke korting noodzakelijk zou kunnen zijn. Met die informatie en de bepalingen uit het Crisisplan heeft het pensioenfonds de situatie strikt gemonitord. In de laatste maanden van 2016 trad herstel op.

In het eerste kwartaal van 2017 is opnieuw een herstelplan opgesteld en tijdig bij DNB ingediend. De toezichthouder stemt in met het ingediende herstelplan. Ook hieruit blijkt dat, gegeven de gehanteerde aannames, herstel binnen 10 jaar mogelijk is. Het herstel wordt wederom voornamelijk gerealiseerd door het beleggingsrendement en het achterwege blijven van toeslagen. Het herstel wordt negatief beïnvloed door het premietekort vanwege de lage rente.

3.3 Haalbaarheidstoets en herstelkracht

Mede om toeslagen te kunnen financieren is het pensioenfonds bereid risico te lopen. Het pensioenfonds meet het lange termijn risico in termen van het pensioenresultaat. Het pensioenfonds hanteert daarbij de volgende grenzen voor het pensioenresultaat:

- de ondergrens voor de mediaan van het pensioenresultaat is gesteld op 80%;
- de ondergrens voor de mediaan van het pensioenresultaat, uitgaande van een dekkingsgraad gelijk aan de wettelijke eisen ten aanzien van het vereist eigen vermogen, is gesteld op 80%;
- de bovengrens voor de afwijking van het pensioenresultaat in een slechtweerscenario ten opzichte van de mediaan is gesteld op 45%.

De haalbaarheidstoets geeft aan in hoeverre een waardevast pensioen kan worden bereikt. Onder een door DNB aangeleverde set van 2000 scenario's wordt per geboortjaar over 60 jaar berekend wat het totaal uitgekeerde pensioen is als percentage van het pensioen dat zou zijn uitgekeerd als er nooit zou zijn gekort (ook niet op de opbouw) en altijd zou zijn geïndexeerd met de prijsinflatie.

Dit percentage kan dus boven 100 uitkomen als het pensioenfonds met de looninflatie indexeert of als in de scenario's sprake is van deflatie.

Het pensioenresultaat is de mediaan ("middelste waarde") van de 2000 uitkomsten. Daarnaast wordt het resultaat in het slecht-weerscenario berekend, dat is het 5e percentiel (d.w.z. dat het resultaat in 5% van de gevallen nog slechter is). Het verschil tussen de mediaan en het 5e percentiel is een maat voor het risico op lange termijn.

Het Verantwoordingsorgaan en de sociale partners hebben in 2015 ingestemd met de door het bestuur voorgestelde grenzen waarna deze gelden voor de resterende looptijd van de pensioenovereenkomst.

Het pensioenfonds voert jaarlijks een haalbaarheidstoets uit. De resultaten van de haalbaarheidstoets worden getoetst aan de geformuleerde grenzen en jaarlijks gedeeld met sociale partners en het Verantwoordingsorgaan. De uitkomsten van de haalbaarheidstoets worden jaarlijks uiterlijk 30 juni gerapporteerd aan DNB.

In 2016 bevond het pensioenresultaat zich binnen de grenzen van de risicohouding.

Toetsing Pensioenresultaat	Risicohouding (lange termijn) Ondergrens	2015 Resultaat	2016 Resultaat	Voldaan?
<u>Vanuit feitelijke financiële positie</u>				
Mediaan	80%	87%	81%	Ja
5 ^e percentiel		56%	53%	
Relatieve afwijking t.o.v. mediaan	45%	36%	34%	Ja

Voor een eventuele nieuwe pensioenovereenkomst vanaf 1 januari 2018 zal een nieuwe haalbaarheidstoets worden uitgevoerd en worden de grenswaarden opnieuw, na overleg met de sociale partners en het Verantwoordingsorgaan, vastgesteld.

3.4 Toeslagbeleid

De financiële positie van het pensioenfonds heeft de laatste jaren gevolgen gehad voor de toekenning van toeslagen. Het bestuur streeft naar waardevastheid van de ingegane pensioenen en premievrije pensioenaanspraken door middel van het verlenen van een jaarlijkse toeslag (indexatie).

Maatstaf voor een eventuele toeslagverlening is de gemiddelde stijging van de consumentenprijsindex (CPI) voor alle huishoudens (afgeleid) over de maanden augustus, september en oktober zoals gepubliceerd door het CBS.

Voor het toeslagenbeleid heeft het bestuur de volgende richtlijnen geformuleerd:

- indien sprake is van een beleidsdekkingsgraad van 110% of lager wordt geen toeslag verleend;
- bij een beleidsdekkingsgraad boven de 110% en onder de 121,6% (TBI) kan een gedeeltelijke toeslag worden verleend;
- bij een beleidsdekkingsgraad boven circa 121,6%⁹ (TBI) kan een volledige toeslag worden verleend.

Verleende toeslagen

Pensioengerechtigden en gewezen deelnemers

Ultimo 2015 bedroeg de beleidsdekkingsgraad 105,5%. Aangezien deze dekkingsgraad lager was dan 110% was er geen ruimte voor enige toeslagverlening. Het bestuur heeft moeten besluiten dat er per 1 januari 2016 geen toeslag gegeven kon worden. Op basis van de maatstaf zou de volledige toeslag per 1 januari 2016 0,4% bedragen.

Ultimo 2016 bevond de beleidsdekkingsgraad zich onder de 100%, waardoor geen toeslag per 1 januari 2017 mogelijk was. De toegekende toeslag is 0%. De gemiste toeslag bedraagt 0,2% over 2016.

Actieve deelnemers

De opgebouwde pensioenaanspraken van actieve deelnemers worden, zolang daarvoor in het toeslagdepot de middelen aanwezig zijn, verhoogd met de algemene loonindex van Gasunie. Als het toeslagdepot leeg is wordt voorwaardelijk de prijsindex gevolgd, conform het toeslagbeleid dat geldt voor pensioengerechtigden en gewezen deelnemers.

⁹ Dit getal is de Toekomst Bestendig Indexeren (TBI) dekkingsgraad per 01-01-2017. Per 01-01-2016 bedroeg de TBI dekkingsgraad 122,4%. Deze grens wordt jaarlijks herijkt.

Op basis van de algemene loonindex van Gasunie zou de toeslagverlening per 1 januari 2016 2% moeten bedragen. Geconstateerd is dat de omvang van het toeslagdepot niet groot genoeg is om die toeslag van 2% te financieren. De definitieve toeslag per 1 januari 2016 is bepaald op 1,53%. Daarmee is het toeslagdepot per 1 januari 2016 leeg en opgeheven.

Ultimo 2016 bevond de beleidsdekkingsgraad zich onder de 100%, waardoor per 1 januari 2017 ook voor de actieven geen toeslag mogelijk was. De toegekende toeslag is 0%. De gemiste toeslag bedraagt 0,2%.

Niet-verleende toeslagen

Pensioengerechtigden en gewezen deelnemers

Per 1 januari 2017 bedraagt de totale cumulatieve niet-verleende toeslag, op meetkundige basis, 10,7% (2,9% uit 2009; 0,8% uit 2011; 2,5% uit 2012; 2,0% uit 2013; 1,0% uit 2014; 0,5% uit 2015, 0,4% uit 2016 en 0,2% uit 2017). De niet-verleende toeslagen worden op individueel niveau bijgehouden.

Bij een beleidsdekkingsgraad hoger dan de toekomstbestendige indexatie (TBI) dekkingsgraad van 121,6% kunnen de niet-verleende toeslagen alsnog worden toegekend door het Bestuur.

Actieve deelnemers

De verleende toeslag over 2015 voor actieven betrof 1,53%. De loonindex bedroeg 2%. De feitelijke toeslag was daarmee lager dan de loonindex maar hoger dan de prijsindex. Reglementair is bepaald dat in dat geval geen indexatieachterstand ontstaat.

Tot en met 1 januari 2016 is er bij de actieven dan ook geen sprake van gemiste toeslagen, met uitzondering van de toeslagen op de tot 2006 opgebouwde rechten uit de Regeling Vervroegde Uittreding (RVU). Deze komen overeen met de niet-verleende toeslagen voor de pensioengerechtigden en gewezen deelnemers.

Voor de reguliere pensioenaanspraken is de cumulatieve gemiste indexatie 0,2%. De niet-verleende toeslagen worden op individueel niveau bijgehouden.

Voorwaardelijke toeslagverlening

Ten aanzien van de verlening van toeslagen geldt de volgende voorwaardelijkheidsverklaring: op de pensioenrechten en pensioenaanspraken wordt jaarlijks toeslag verleend van maximaal de prijsontwikkeling. Het bestuur beslist evenwel jaarlijks in hoeverre pensioenrechten en pensioenaanspraken worden aangepast. De toeslagverlening wordt uit het beleggingsrendement gefinancierd.

Volgorde inhaaltoeslagen

Het beleid hoe om te gaan met eventuele inhaaltoeslagen is in 2016, evenals in 2014 en 2015, veelvuldig onderwerp van gesprek geweest.

Het bestuur van het pensioenfonds heeft uiteindelijk in 2017 besloten de pro-rata methode op alle bestaande achterstanden toe te passen. Bij toepassing van de pro-rata-methode wordt niet meer gekeken naar het jaar waarin een achterstand is ontstaan. Berekend wordt hoeveel geld er is voor het geven van indexatie.

Het totale beschikbare budget wordt gedeeld door de waarde van het totaal aan gemiste indexatie van alle deelnemers. Hieruit volgt een percentage. Alle deelnemers van het fonds ontvangen dit percentage over hun eigen gemiste indexatie. Er is geen vervalltermijn voor gemiste indexaties. Via deze methode wordt het geld over iedereen verdeeld en haalt iedereen in gelijke procentuele stappen zijn of haar achterstand in. Achterstand blijft bestaan totdat de gemiste indexatie volledig is ingehaald.

In 2014 had het bestuur besloten tot een andere verdeling. Tot 2014 gold het zogenaamde First-in-first-out (FIFO) principe. Bij dit principe worden de oudste achterstanden als eerste ingehaald. Met ingang van 2014 heeft het bestuur besloten tot het Last-in-first-out (LIFO) principe. Hierdoor wordt de laatste gemiste indexatie als eerste ingehaald. En er is een vervalttermijn van 10 jaar ingevoerd. Inhalen van gemiste indexatie van meer dan 10 jaar geleden zou in de toekomst niet meer mogelijk zijn.

In 2014 is ook de invoering van de pro rata methode overwogen. Maar die bleek toen te ingewikkeld, mede vanwege de vervalttermijn. Door de vervalttermijn te schrappen gelden de bezwaren niet meer. De pro rata methode doet aan de belangen van alle deelnemers recht op een evenwichtige en solidaire wijze. Daarom heeft het bestuur in april 2017 besloten met terugwerkende kracht de LIFO methode te vervangen door de pro rata methode.

3.5 Kostentransparantie

Het bestuur onderschrijft het belang van heldere verantwoording en communicatie over de uitvoeringskosten van pensioenfonds.

Aanbevelingen Uitvoeringskosten

Het bestuur streeft er naar om integraal te voldoen aan de meest recente versie van de Aanbevelingen Uitvoeringskosten van de Pensioenfederatie. In deze publicatie benoemt de Pensioenfederatie de verschillende uitvoeringskosten en worden aanbevelingen gedaan hoe over deze kosten gecommuniceerd kan worden richting de verschillende stakeholders.

De Pensioenfederatie heeft een onderscheid gemaakt tussen de volgende drie kostensoorten:

- Kosten van pensioenbeheer: dit betreft onder andere de totale kosten voor pensioenbeheerdienstverlening van TKP. Verder bestaan de kosten van pensioenbeheer vooral uit contributies en bijdragen, bestuurskosten, communicatiekosten, accountantskosten en actuariskosten. De pensioenuitvoeringskosten worden gerapporteerd in euro's per deelnemer, waarbij het aantal deelnemers de som is van het aantal actieve deelnemers en gepensioneerden;
- Kosten van vermogensbeheer: deze kosten betreffen de vergoeding voor de integrale vermogensbeheerdienstverlening van de vermogensbeheerders en de beheervergoeding en rendement gerelateerde vergoeding van de geselecteerde vermogensbeheerders. Ook bevatten deze kosten de overige kosten met betrekking tot het vermogensbeheer, waaronder de accountantskosten, bewaarvergoedingen, administratiekosten en juridische kosten. De kosten vermogensbeheer worden gerapporteerd als een percentage van het gemiddeld belegd vermogen;
- Transactiekosten: deze kosten betreffen de toe- en uittredingsvergoedingen van de beleggingsfondsen, de kosten van extern beheerde portefeuilles en de derivatentransacties. Omdat doorgaans de werkelijke transactiekosten niet volledig bekend zijn, zijn deze deels geschat in overleg met de betreffende vermogensbeheerder. De (geschatte) transactiekosten worden gerapporteerd als een percentage van het gemiddeld belegd vermogen.

Met onderstaande overzichten geeft het pensioenfonds gevolg aan de aanbevelingen van de Pensioenfederatie.

Kostensoorten	2016	2015
Kosten pensioenbeheer ¹⁰ (in € per deelnemer)	381	351
Kosten vermogensbeheer (in % van het gemiddeld belegd vermogen)	0,19%	0,19%
Transactiekosten (in % van het gemiddeld belegd vermogen)	0,09%	0,07%

De kosten van het vermogensbeheer van 0,19% en transactiekosten van 0,09% zijn als laag te beschouwen en zijn in lijn met de passieve beleggingsstrategie van het pensioenfonds.

Verbijzondering pensioenbeheerkosten:

De facto worden de uitvoeringskosten alleen op totaal niveau bijgehouden. Een exacte toerekening van deze kosten naar vermogensbeheer en pensioenbeheer is niet mogelijk. Een tentatieve inschatting van het pensioenfonds is dat circa 30% van deze totale kosten zijn toe te rekenen aan vermogensbeheer. Bij deze schatting zijn de bestuurskosten die grotendeels uit salariskosten bestaan voor de helft toegewezen aan vermogensbeheer en de overige onderdelen van de uitvoeringskosten voor gemiddeld 20%. Er is geen sprake van kosten inzake herverzekering of kosten die door de werkgever worden gedragen. Buiten het gebruik van de eerder genoemde verdeelsleutel zitten in deze kosten geen schattingselementen. De uitvoeringskosten inclusief het effect van een stijging of daling van deze kosten op totaalniveau, zijn op hoofdlijnen als volgt uit te splitsen:

Categorie (bedragen x € 1.000)	Pensioenbeheer kosten 2016	Pensioenbeheer kosten 2015	Effect op kosten uitvoering in %
Bestuurskosten	756	701	+ 7,8%
Kosten Verantwoordingsorgaan en Visitatiecommissie	48	11	+ 336,4%
Administratiekostenvergoeding	609	615	-/- 1,0%
Accountantskosten	49	52	-/- 5,8%
Kosten actuaris	36	30	+20,0%
Adviezen, contributies en bijdragen	391	316	+23,7%
Overige	44	18	+114,4%
Uitvoeringskosten	1.933	1.743	+10,9%
Toewijzing aan vermogensbeheer	615	546	
Kosten pensioenbeheer	1.318	1.197	

Uit bovenstaande opstelling blijkt dat de pensioenbeheerkosten in 2016 zijn toegenomen met 10,9%. De voornaamste stijgingen zijn:

A. Bestuurskosten en kosten Verantwoordingsorgaan en Visitatiecommissie

De toename van de bestuurskosten en kosten Verantwoordingsorgaan en Visitatiecommissie hangt samen met een kostenverschuiving tussen twee boekjaren. Voor de bestuurskosten geldt dat in 2015 een tweetal vergoedingen voor de beleggingscommissie ad € 22 duizend niet was voorzien en derhalve als (extra) last in 2016 valt. Voor de kosten Verantwoordingsorgaan en Visitatiecommissie

¹⁰ Om de kosten per deelnemer te berekenen is conform de aanbeveling van de Pensioenfederatie het aantal deelnemers gedefinieerd als de som van het aantal actieve deelnemers en pensioengerechtigden. Gewezen deelnemers tellen dus niet mee. Dit in tegenstelling tot de methode 'normdeelnemer' waarbij elk type deelnemer een weging krijgt in het totale aantal deelnemers. Een pensioengerechtigde en gewezen deelnemer kosten immers minder dan een actieve deelnemer.

geldt dat een drietal vergoedingen met betrekking tot de Visitatiecommissie ad € 23 duizend ook niet was voorzien in 2015 en derhalve als (extra) last in 2016 valt. Boekhoudkundig worden dus twee visitaties toegerekend aan 2016. Deze extra lasten uit 2016 zullen niet terugkeren in 2017.

B. Adviezen, contributies en bijdragen

De contributie voor toezicht kosten DNB is gestegen met € 23 duizend ten opzichte van voorgaand jaar. Daarnaast zijn de advieskosten gestegen met € 52 duizend als gevolg van toegenomen druk op het gebied van regelgeving en rapportage.

C. Overige

De stijging van de overige kosten wordt voornamelijk verklaard door de rentekosten ad € 24 duizend waar voorgaand boekjaar nauwelijks sprake van was. Voor de saldi op de rekeningen van het fonds geldt een negatieve rentevergoeding, waardoor het aanhouden van geld nu geld kost.

Geconstateerd kan worden dat de onder A. tot en met C. genoemde bedragen ruim drie kwart verklaren van de kostenstijging. Het bestuur kan begrip opbrengen voor de getoonde kostentoeename.

Verbijzondering vermogensbeheerkosten:

Kosten van het vermogensbeheer kunnen in twee categorieën worden onderscheiden. De eerste categorie betreft de kosten zoals die zichtbaar in de jaarrekening zijn verwerkt. Daaronder vallen de beheervergoeding van de vermogensbeheerder(s), advieskosten alsmede bewaar- en administratiekosten. Dit betreft een bedrag van € 0,871 miljoen. De tweede categorie betreft kosten die rechtstreeks ten laste van het beleggingsrendement zijn gebracht. Deze kosten zijn dus niet inbegrepen in de kosten van de vermogensbeheerder(s) zoals opgenomen in de jaarrekening en bedragen € 1,233 miljoen. Voorts is een bedrag van € 0,615 miljoen vanuit algemene kosten toegewezen aan het vermogensbeheer. De totale kosten vermogensbeheer komen daarmee uit op € 2,719 miljoen.

De kosten van vermogensbeheer bewogen zich in 2016 op hetzelfde peil als in 2015.

Het aandeel geschatte kosten is beperkt, dit betreft voornamelijk kosten in onderliggende beleggingsstructuren. De extern beheerde mandaten zijn in hoofdlijn te karakteriseren als passief. De beheerders hebben de opdracht een benchmark te volgen, waarbij er afspraken zijn over de maximale afwijking van de benchmark. Er is geen sprake van een prestatie gerelateerde beloning. Het intern beheer betreft onder andere het afsluiten van derivaten, cashmanagement en de allocatie van middelen over de externe vermogensbeheerders.

De kosten voor intern beheer betreffen algemene kosten, daarom zijn deze hier niet specifiek vermeld.

De vermogensbeheerkosten (in % van het gemiddeld belegd vermogen) van 0,19% in 2015 staken gunstig af tegen een benchmark van 0,35% (LCP Netherlands; Werk in uitvoering bij pensioenfonds 2016; vermogensbeheerkosten Ondernemingspensioenfonds over 2015). De kosten voor 2016 liggen met 0,19% op gelijke hoogte.

Het bestuur is dan ook van oordeel dat er sprake is van zeer matige kosten van vermogensbeheer. Dit hangt samen met de keuze van aandelen- en obligatie beleggingen die zich richten op een bepaalde index. Dit passieve beheer brengt relatief lage beheerskosten met zich mee.

In de onderstaande tabel wordt nader ingegaan op de kosten van het vermogensbeheer in relatie tot het type vermogensbeheer.

Categorie	Gem. vermogen 2016 (€ mln.)	Kosten vermogensbeheer jaarrekening 2016 (€ 1.000)	Overige vermogens- beheerkosten 2016 (€ 1.000)	Totale kosten (€ 1.000)	Totale kosten in % gem. vermogen
Extern beheerd vermogen					
Aandelen	680	420	155	575	0,08%
Vastrentende waarden	537	249	601	850	0,16%
Grondstoffen	65	20	13	33	0,05%
Vastgoed beleggingen	108	11	464	475	0,44%
Intern beheer	35	0	0	0	
Overige diensten					
Valuta/collateralbeheer		36	0	36	
Administratie en rapportage		135	0	135	
Totaal excl. toewijzing	1.425	871	1.233	2.104	0.15%
Toewijzing algemene kosten		615		615	
Totaal	1.425	1.486	1.233	2.719	0.19%

Verbijzondering transactiekosten:

Transactiekosten kunnen in twee categorieën worden onderscheiden. De eerste categorie betreft de kosten zoals die zichtbaar in de jaarrekening zijn verwerkt. De omvang van deze categorie bedraagt € 0,100 miljoen. De tweede categorie betreft kosten die rechtstreeks ten laste van het beleggingsrendement zijn gebracht. Deze categorie omvat ook de kosten voor transacties die binnen de beleggingsfondsen plaatsvinden. Omdat de werkelijke transactiekosten niet volledig bekend zijn, zijn deze deels geschat in overleg met betreffende vermogensbeheerder. Bij het beheer van de commodity portefeuille worden derivaten ingezet. Kosten die gemaakt worden in de vorm van een opslag bij een derivatentransactie worden ook als transactiekosten gerekend. Dit verklaart de relatief hoge kostenratio bij de grondstoffen.

De transactiekosten intern beheer slaan op de kosten van de swapties die bestuursbureau tot najaar 2016 zelf heeft afgesloten. Sinds najaar 2016 worden deze rentederivaten afgesloten door Cardano en vallen deze kosten onder de categorie Vastrentende waarden.

De transactiekosten (in % van het gemiddeld belegd vermogen) van 0,07% in 2015 staken gunstig af tegen een benchmark van 0,09% (LCP Netherlands; Werk in uitvoering bij pensioenfondsen 2016; gemiddelde transactiekosten Nederlandse pensioenfondsen over 2015).

In 2016 zijn de transactiekosten gestegen naar 0,09%, met name door de toenemende handel in rentederivaten.

Het bestuur beoordeelt de transactiekosten als redelijk. Het passieve beheer van aandelen en obligaties brengt relatief lage transactiekosten met zich mee.

In de onderstaande tabel wordt nader ingegaan op de transactiekosten van het vermogensbeheer in relatie tot het type vermogensbeheer.

Categorie	Gem. vermogen 2016 (€ mln.)	Transactiekosten jaarrekening 2016 (€ 1.000)	Overige transactiekosten 2016 (€ 1.000)	Kosten in % gem. vermogen
Extern beheerd vermogen				
Aandelen	680	0	85	0,01%
Vastrentende waarden	537	62	457	0,10%
Grondstoffen	65	0	217	0,33%
Vastgoed beleggingen	108	38	25	0,06%
Intern beheer	35	0	276	
Overige diensten				
Valuta/collateralbeheer		0	108	
Administratie en rapportage		0	0	
Totaal beheerd vermogen	1.425	100	1.168	0,09%

3.6 Beleidsontwikkeling

Bestuursvergaderingen

Het bestuur is in het verslagjaar negen keer in vergadering bijeen gekomen. Ook heeft er overleg plaatsgevonden met het Verantwoordingsorgaan, de Visitatiecommissie en met de sociale partners.

Strategische discussie

In 2015 is het bestuur gestart met een strategische discussie ten aanzien van de toekomst van het pensioenfonds. In een eerste bijeenkomst is in kaart gebracht wat de externe ontwikkelingen zijn die op het pensioenfonds afkomen. Daarna heeft het bestuur in een vervolgssessie gekeken naar mogelijke kansen en bedreigingen. In 2016 is de discussie vervolgd met als conclusie dat er vooralsnog geen aanleiding is voor wezenlijke strategische wijzigingen. Toekomstige wijzigingen in wet- en regelgeving, bijvoorbeeld als gevolg van een komende stelselwijziging, dan wel een nieuwe pensioentoezegging ingaande 2018, kunnen aanleiding zijn voor een hernieuwd inzicht. In 2017 zal het pensioenfonds deze ontwikkelingen nauwgezet volgen en zo nodig de discussie over de toekomst van het pensioenfonds hervatten. Daarbij zullen ook de diverse stakeholders worden betrokken.

Nieuw Financieel Toetsingskader

Het bestuur heeft in 2016 alle op grond van het nFTK voorgeschreven acties tijdig uitgevoerd. Dit betrof onder andere het indienen van het herstelplan, een haalbaarheidstoets, het toetsen van de premie en het opbouwpercentage en het aanpassen van de ABTN.

3.6.1 Pensioenregeling en uitvoeringsovereenkomsten

3.6.1.1 Pensioenregeling

Het pensioenfonds voert de pensioenregelingen uit voor het personeel van Gasunie en de aangesloten onderneming GasTerra. Hierin zijn ouderdomspensioen, partnerpensioen, wezenpensioen en arbeidsongeschiktheidspensioen geregeld.

Momenteel wordt voor actieve deelnemers pensioen opgebouwd in het Pensioenreglement 2013 voor deelnemers die op of na 1 januari 1950 zijn geboren, dan wel voor deelnemers die na 30 juni 2013 in dienst zijn gekomen bij Gasunie, respectievelijk na 31 december 2013 bij GasTerra. Het betreft een voorwaardelijke middelloonregeling met CDC financiering. Per 1 januari 2015 is dit pensioenreglement aangepast aan het Witteveenkader. De pensioenopbouw is beperkt tot een pensioengevend salaris van € 101.519 (2016), het opbouwpercentage is verlaagd naar 1,875% en de franchise is gelijkgesteld aan de fiscaal minimum franchise. Tevens is in 2015 het arbeidsongeschiktheidspensioen aangepast, waardoor thans gedeeltelijk arbeidsongeschikte werknemers met een uitkering op basis van de WIA ook in aanmerking komen voor een gedeeltelijk arbeidsongeschiktheidspensioen.

Daarnaast voert het pensioenfonds een aantal regelingen uit die geen actieve deelnemers meer kennen.

Dit zijn de volgende pensioenregelingen:

- Pensioenreglement 1991 voor deelnemers geboren vóór 1 juli 1937.
- Pensioenreglementen 1994 voor deelnemers die na 30 juni 1937 en vóór 1 januari 1950 zijn geboren en tevens in dienst zijn gekomen vóór 1 januari 2006. Dit betreft het Pensioenreglement 1994, Overgangsbepalingen 1994 en het Reglement Regeling Vervroegd Uittreden.
- Pensioenreglement 2006 voor deelnemers die op of na 1 januari 1950 zijn geboren, dan wel voor deelnemers die na 31 december 2005 in dienst zijn gekomen. Voor Gasunie is de opbouw in dit pensioenreglement per 30 juni 2013 beëindigd. Voor GasTerra is dit per 31 december 2013 het geval.
- Pensioenreglement 2010 voor werknemers die op of na 1 juli 2010 zijn toegetreden tot de Raad van Bestuur van Gasunie. De opbouw in dit pensioenreglement is per 30 juni 2013 beëindigd.

3.6.1.2 Uitvoeringsovereenkomsten

Uitvoeringsovereenkomst per 1 juli 2013: Gasunie

In de zomer van 2013 is er met Gasunie een nieuwe uitvoeringsovereenkomst gesloten die van kracht is per 1 juli 2013. Sinds 1 juli 2013 heeft Gasunie een pensioenregeling in de vorm van een uitkeringsovereenkomst met een pensioenrichtleeftijd van 67 jaar. Het is een middelloonregeling met CDC-financiering. Kenmerkend voor CDC is dat de werkgever een vaste premie afdraagt aan het pensioenfonds. Het opbouwpercentage is voorwaardelijk: als de premie in enig jaar niet toereikend is, dan wordt de pensioenopbouw voor dat jaar verlaagd. In de uitvoeringsovereenkomst zijn twee depots benoemd: een toeslagdepot en een opbouwdepot.

Uitvoeringsovereenkomst per 1 januari 2014: GasTerra

In maart 2014 is met GasTerra een nieuwe uitvoeringsovereenkomst gesloten die van kracht is vanaf 1 januari 2014. In vorm en inhoud sluit de overeenkomst aan bij de overeenkomst die reeds met Gasunie was gesloten.

Aanpassing uitvoeringsovereenkomsten per 1 januari 2015

Beide uitvoeringsovereenkomsten zijn per 1 januari 2015 aangepast aan de wijzigingen in het Witteveenkader, het nFTK en de behandeling van bestemmingsdepots. Vanwege de invoering van het gedeeltelijk arbeidsongeschiktheidspensioen is de risicopremie voor arbeidsongeschiktheid en premievrije voortzetting verhoogd van 1,0% naar 1,2%. Als gevolg van het Witteveenkader is het opbouwpercentage verlaagd van 2% naar 1,875% waarbij de opbouw beperkt is tot het fiscaal maximaal pensioengevend salaris van € 101.519 (2016). De door de werkgevers betaalde premie is, door het tegengestelde effect van invoering van gedeeltelijk arbeidsongeschiktheidspensioen en beperking van de pensioenopbouw, gelijk gebleven aan 22,6% van het pensioengevend salaris.

Toeslagdepot

Het pensioenfonds hield een toeslagdepot aan dat bestemd is voor de toeslagverlening van pensioenaanspraken van actieve deelnemers aan het Pensioenreglement 2013. Met ingang van 2016 is het toeslagdepot leeg. Vanaf 2017 worden eventuele toeslagen op de aanspraken van de actieve deelnemers, evenals het pensioen van de pensioengerechtigden en de aanspraken van de slapers, verleend op basis van de prijsindex. Zoals in paragraaf 3.4 is aangegeven zijn deze toeslagen voorwaardelijk.

Opbouwdepot

Het pensioenfonds houdt een depot aan dat bestemd is voor aanvullende financiering van de pensioenopbouw in het Pensioenreglement 2013. Voor het Pensioenreglement 2013 wordt een eventueel tekort van de werkelijk betaalde pensioenpremie ten opzichte van de kostendeckende premie onttrokken uit het opbouwdepot. Een eventueel overschot van de werkelijk betaalde premie ten opzichte van de kostendeckende premie wordt aan het opbouwdepot toegevoegd. De definitieve verrekening vindt jaarlijks achteraf plaats bij het vaststellen van de jaarrekening. Het is de verwachting dat eind 2017 het opbouwdepot leeg zal zijn.

Het opbouwdepot is geen onderdeel van het vermogen van het pensioenfonds en valt buiten de berekening van de dekkingsgraad. Als het pensioenfonds vanwege de financiële positie moet overgaan tot vermindering van de opgebouwde pensioenaanspraken en pensioenrechten, dan moet eerst het opbouwdepot worden aangesproken om de vermindering te verlagen of te voorkomen.

3.6.2 Beleggingsbeleid

Het strategische beleggingsbeleid gedurende 2016 is op hoofdlijnen gelijk gebleven aan het beleid van 2015. Het pensioenfonds hanteert een 'passieve' beleggingsstijl. Het grootste deel van de portefeuille wordt belegd in producten die de benchmark zo goed mogelijk volgen. De Strategische Asset Allocatie (SAA) is daarmee de belangrijkste keuze ten aanzien van het rendement en het risico van het pensioenfonds. Het beperken van het risico is nodig om de huidige opgebouwde rechten en pensioenen zo goed mogelijk te beschermen. Het rendement is nodig om te kunnen herstellen en op termijn de koopkracht te behouden. Om rendement te kunnen behalen is het nodig om risico's te nemen.

De afweging tussen rendement en risico wordt gemaakt in een ALM studie. Deze heeft het pensioenfonds voor het laatst uitgevoerd in 2015. Belangrijke uitgangspunten in de ALM studie zijn de missie, visie en doelstellingen van het pensioenfonds (zie paragraaf 2.5), de risicohouding (zie paragraaf 2.6) en de economische uitgangspunten. De SAA is bepaald op basis van de ALM studie. Op kwartaalbasis wordt via een mini-ALM getoetst of de doelstellingen nog haalbaar zijn. Op kwartaalbasis wordt ook getoetst of de economische uitgangspunten nog steeds realistisch zijn.

De SAA is opgesplitst in twee hoofdportefeuilles: de return portefeuille en de matching portefeuille. Ongeveer twee derde van de portefeuille wordt ingezet voor het halen van rendement (return portefeuille). Deze portefeuille is erop gericht om voldoende rendement te realiseren om te kunnen herstellen en om op termijn de (toekomstige) pensioenen te kunnen laten stijgen met de inflatie. Het resterende deel van de beleggingen wordt gebruikt om de huidige hoogte van de (toekomstige) pensioenen met een grote mate van zekerheid te kunnen vasthouden (matching portefeuille). Het pensioenfonds is gevoelig voor een renteverandering. Bij een lagere rente nemen de verplichtingen toe. Een deel van de beleggingen stijgt ook in waarde bij een dalende rente en 'matched' daarmee de verplichtingen. De verplichtingen van het pensioenfonds zijn alle naar verwachting uit te keren pensioenen in de nabije en de verre toekomst. Deze verplichtingen worden daarbij naar het heden teruggerekend.

Het rente afdekpercentage geeft aan voor welk percentage het renterisico van de verplichtingen afgedekt is. Het pensioenfonds hanteert hiervoor een staffel: bij een lage rente minder afdekken, bij een hoge rente meer. De achterliggende gedachte is dat bij een zeer lage rente de kans op een (op termijn) hogere rente hoger is dan de kans op een nog lagere rente. Gedurende 2016 was het afdekpercentage circa 30%.

Het pensioenfonds staat niet alleen bloot aan het renterisico en het inflatierisico. In hoofdstuk 4 wordt in meer detail aandacht gegeven aan de risico's en de monitoring van deze risico's. Het beleggingsbeleid is zodanig ingericht dat het totale risico acceptabel blijft bij een zo hoog mogelijk rendement. Een belangrijke genomen maatregel om dit te realiseren is het spreiden van het risico in de beleggingen. Het pensioenfonds belegt daarom in verschillende soorten beleggingscategorieën zoals aandelen, grondstoffen, vastgoed, obligaties en hypotheeklen die ieder voor zich anders reageren op marktontwikkelingen. Ook binnen een beleggingscategorie wordt gespreid belegd. Zo geldt bij aandelen dat er wereldwijd belegd wordt (regiospreiding) en ook in bedrijven in verschillende sectoren (banken, chemie, ICT etc.).

Het renterisico kan via verschillende soorten beleggingen verlaagd worden. Het pensioenfonds gebruikt hiervoor (staats)obligaties en rentederivaten. Het verlagen van één risico (in dit geval het renterisico) resulteert echter in andere risico's. Het beleggen in staatsobligaties betekent dat deze gevoelig is voor een andere rente dan de verplichtingen (staatsobligatie rente ten opzichte van UFR rente). Hierdoor ontstaat een spread risico. Bij het beleggen in swaps wordt de UFR rente beter benaderd, daartegenover komt er echter tegenpartij risico en liquiditeit risico. Ook ontstaat er een hefboomeffect (leverage). Een alternatief voor swaps is het kopen van swaptions. Dit is het kopen van een verzekering tegen een rentedaling. Hierdoor wordt het liquiditeit risico lager. Nadeel hiervan is dat deze producten niet lineair zijn en dat er door het verlopen van de tijd waarde uitloopt. Het pensioenfonds gebruikt daarom een combinatie van deze producten om de risico's te spreiden. Om het renterisico zo efficiënt mogelijk te beheersen heeft het pensioenfonds in 2016 besloten om de staatsobligaties en rentederivaten onder te brengen in één portefeuille.

3.6.2.1 Maatschappelijk verantwoord beleggen (MVB)

Algemeen

Het pensioenfonds is zich bewust van zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid als professionele belegger en beschikt over beleid op het gebied van maatschappelijk verantwoord beleggen. Op de website van het pensioenfonds kan hierover nadere informatie worden gevonden.

Het bestuur is van mening dat het meewegen van informatie over milieu-, sociale- en governance (Environment, Social and Governance, kortweg ESG) risico's een bijdrage kan leveren aan een betere besluitvorming over beleggen. Daarnaast kan het meewegen van relevante informatie het risico op reputatieschade voor het pensioenfonds verminderen.

Het bestuur heeft hierbij gekozen voor een 'proactieve opstelling'. Dit betekent dat steeds goed wordt onderzocht of aanvullende beleidsmaatregelen ten gunste van het maatschappelijk verantwoord beleggen op een efficiënte manier genomen kunnen worden. Het bestuur zoekt in het kader van MVB de juiste balans tussen enerzijds het verwezenlijken van doelstellingen op MVB gebied en anderzijds de beperkingen binnen de beschikbare beleggingsinstrumenten, de eventuele kosten en het effect op de spreidingsmogelijkheden.

Verder geldt dat het pensioenfonds bij beleggingen in zakelijke en vastrentende waarden gebruik maakt van vermogensbeheerders. Met de verschillende vermogensbeheerders van het pensioenfonds wordt besproken in hoeverre hiermee rekening wordt gehouden. Op deze manier wordt bijvoorbeeld gestimuleerd dat de vermogensbeheerders de algemene principes aangaande dit beleid onderschrijven.

De genomen maatregelen bij vermogensbeheerders zijn geïnventariseerd. De belangrijkste maatregelen zijn het streven naar fondsen waarbinnen bedrijven een positieve ESG instelling laten zien, een constructieve dialoog met de bedrijven en actief stembeleid op aandeelhoudersvergaderingen. Dit geeft een positieve impuls aan het maatschappelijk verantwoord ondernemen bij de betreffende bedrijven. Mochten deze maatregelen niet werken dan kan besloten worden tot uitsluiten.

Op de website van het pensioenfonds zijn (links naar) de belangrijkste ontwikkelingen bij actieve dialoog en stembeleid, alsmede de meest recente lijst met uitsluitingen, gepubliceerd. De invulling van het beleid is aan de hand van bovenstaande maatregelen ingevoerd.

Rekening houdend met de effecten voor de verschillende belanghebbenden van het pensioenfonds zal over de verdere uitwerking en de implementatie worden besloten. Nieuwe ontwikkelingen en resultaten op het gebied van maatschappelijk verantwoord beleggen zullen steeds worden gemeld op de website van het pensioenfonds.

Huidige stand van zaken

In 2016 heeft het bestuur het MVB-beleid voor het laatst aangescherpt. Belangrijkste ontwikkelingen zijn dat MVB expliciet is opgenomen als één van de zeven beleggingsuitgangspunten, de vermogensbeheerders aangespoord zullen worden om te komen met passende oplossingen ten aanzien van ESG in de portfolio's. Ten aanzien van staats(gerelateerde) obligaties wordt een lijst van landen gehanteerd, waarbij ESG criteria zijn meegenomen.

Aandelen

De aandelenbeleggingen van het pensioenfonds verlopen geheel via indexfondsen van BlackRock. In deze aandelenfondsen zijn controversiële wapens uitgesloten. In de loop van 2017 zullen deze fondsen worden omgevormd tot ESG fondsen waarbij bedrijven worden geselecteerd via een ESG filter. BlackRock voert een corporate governance beleid bij haar beleggingen. De stem- en engagementrapportages van BlackRock zijn te vinden via de website van het pensioenfonds.

Vastrentend

Bij de vastrentende waarden geldt dat bij de beleggingen in kredietobligaties sinds 2013 gebruik wordt gemaakt van een apart obligatiefonds waarin controversiële wapens en kinderarbeid zijn uitgesloten. Voor de kredietobligaties wordt ook een verdere uitbreiding naar ESG onderzocht. Bij de belegging in staats (gerelateerde) obligaties wordt een ESG landenlijst gehanteerd. Voor vastrentende waarden is stembeleid en stemgedrag niet relevant.

Grondstoffen

De belegging in grondstoffen vindt plaats via derivaten gerelateerd aan de goederentermijnmarkten. Ook hier is stembeleid niet van toepassing.

Vastgoed

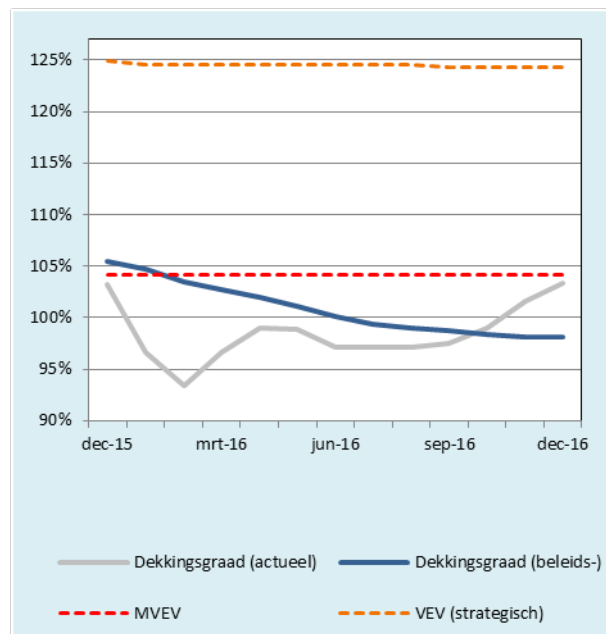
De vastgoedbeleggingen worden gehouden in beursgenoteerde- en in niet beursgenoteerde beleggingsfondsen. Van deze laatste categorie worden de aandeelhoudersvergaderingen actief bezocht door onze adviseur Sweco. Door middel van dit 'actief aandeelhouderschap' worden fondsbeheerders uitgedaagd om, voor zover dat nog niet aanwezig is, te komen tot een scherp gedefinieerd duurzaamheidsbeleid en deel te nemen aan GRESB (Global Real Estate Sustainability Benchmark). GRESB is een onafhankelijke wetenschappelijke benchmark die het duurzaamheidsbeleid van vastgoedfondsen en –portefeuilles wereldwijd beoordeelt. Met de nieuwe beheerder van het beursgenoteerd vastgoed (Deutsche AM in plaats van SSGA) wordt momenteel beleid ontwikkeld over het stembeleid en stemgedrag.

4 Integraal risicomanagement

Om invulling te geven aan de missie, visie, doelstellingen en risicohouding heeft het pensioenfonds een organisatie opgezet waarbinnen de uitvoering van de pensioenregeling en het beheer van het vermogen op een adequate en gecontroleerde manier kan plaatsvinden.

4.1 Risicobeeld pensioenfonds

Het pensioenfonds heeft de risicohouding op korte termijn uitgedrukt in solvabiliteitstermen, waarbij de solvabiliteit van een pensioenfonds wordt gemeten op basis van de hoogte van de dekkinggraad van het pensioenfonds. Hierbij is het vereist eigen vermogen (VEV) en de bijhorende vereiste dekkinggraad van belang. Het VEV wordt bepaald via het standaardmodel. De volgende grafiek geeft de ontwikkeling weer van de belangrijkste dekkinggraden van het pensioenfonds in 2016. Hieruit blijkt dat de beleidsdekkinggraad lager is dan de vereiste dekkinggraad (o.b.v. de strategische portefeuille).

Indien het pensioenfonds binnen 10 jaar herstelt naar het vereist eigen vermogen is een korting op de opgebouwde aanspraken en ingegane rechten niet nodig. De dekkinggraad, van waaruit het pensioenfonds nog net kan herstellen om binnen 10 jaar op het vereist eigen vermogen uit te komen, wordt de kritische dekkinggraad genoemd. Deze is per 31 december 2016 95% en daar zit het pensioenfonds ruim boven.

Om de risico's van effecten ('schokken') van onverwachte gebeurtenissen op de dekkinggraad te meten en monitoren wordt gebruik gemaakt van de Standaardtoets. Deze Standaardtoets is gebaseerd op de door DNB gedefinieerde negatieve gebeurtenis die zich met een kans van 2,5% geïsoleerd zou voordoen.

Gegeven de missie, visie en strategische doelstellingen van het pensioenfonds is het noodzakelijk om risico's te lopen gegeven de huidige omstandigheden. Met behulp van een risico management

systeem wordt verantwoord met de gelopen risico's omgegaan binnen de door het pensioenfonds gestelde randvoorwaarden.

4.2 Risico Management Systeem

Het pensioenfonds heeft in de meest recente Risk Self Assessment (RSA) de hoofdrisico's onderscheiden aan de hand van FIRM, de eerdere toezichtsystematiek van DNB voor het prudentieel toezicht op financiële instellingen. FIRM behelst een geïntegreerde methode voor de analyse van risico's bij alle type financiële instellingen (en dus niet specifiek voor pensioenfonds(en)). FIRM onderscheidt de navolgende risicocategorieën en beheersingscategorieën:

Risicocategorieën		Beheersingscategorieën
Financiële risico's	Niet-financiële risico's	
Matching-/renterisico	Omgevingsrisico	Risico specifieke beheersing
Marktrisico	Operationeel risico	Organisatie
Kredietrisico	Uitbestedingsrisico	Management
Verzekeringstechnisch risico	IT-risico	Solvabiliteitsbeheer
	Integriteitsrisico	Liquiditeitsbeheer
	Juridisch risico	

Door aan de hand van FIRM de voor het pensioenfonds relevante hoofdrisico's te onderscheiden, brengt het pensioenfonds de risico's op een gestructureerde wijze in kaart en legt ze deze vast. De mate waarin het pensioenfonds bereid is risico's te lopen (risicobereidheid), is bepaald op basis van de missie, visie, strategische doelstellingen en de geformuleerde en met de sociale partners afgestemde risicohouding.

Doel is het beheersen van belangrijke risico's die de doelstellingen van het pensioenfonds kunnen bedreigen. Hierbij geldt dat het pensioenfonds de voor het pensioenfonds meest relevante onderliggende risico's (risico-items) heeft benoemd en deze heeft gekoppeld aan de geformuleerde strategische doelstellingen. Tevens heeft het pensioenfonds voor de meest relevante risico-items een overzicht verkregen van de belangrijkste te nemen beheersmaatregelen. Het pensioenfonds heeft hierbij een rapportagelijijn vormgegeven waardoor het op een gestructureerde wijze in staat is bij besluitvorming de daarbij geldende risicoafweging te maken.

4.2.1 Governance (3 lines of defense)

Risicomanagement maakt integraal onderdeel uit van de besluitvorming van het bestuur. Het bestuur is in haar geheel primair verantwoordelijk voor de integrale aanpak en behandeling. Het bestuur is verantwoordelijk voor het vaststellen, uitvoeren en monitoren van het risicobeleid. Hierbij wordt het bestuur ondersteund door haar adviseurs en schakelt het bestuur het bestuursbureau in. De inzet van het bestuursbureau kan gezien worden als de eerste line of defense.

Het bestuur heeft de overall borging van het Integraal Risico Management (IRM) -proces belegd bij de Pensioencommissie (PC) en daarnaast de monitoring van de hoofdrisico's toebedeeld aan de verschillende commissies met als taak onder andere het monitoren en rapporteren over het desbetreffende risico aan het bestuur. Hiertoe heeft het pensioenfonds per onderscheiden risico-

item normen, limieten en procedures opgesteld. Hiermee is een tweede line of defense ontstaan, waarbij de commissies en desbetreffende commissieleden ondersteund worden door externe adviseurs.

De derde line of defense wordt gevormd door de Visitatiecommissie. De leden zijn onafhankelijk en laten dit tot uiting komen in het toezicht. De bevindingen van de Visitatiecommissie zijn voor het bestuur van belang voor de toetsing van zijn beleid en de beleidsprocedures. Daarna volgt nog de controle en/of certificering, met betrekking tot het gevoerde beleid en de uitvoering, door de toezichthouder en externe certificeerders.

De risicomanagement functie is niet belegd bij één bestuurslid, maar wordt door het hele bestuur gedragen.

De Beleggingscommissie monitort de hoofdrisico's matching & renterisico, liquiditeitsrisico, marktrisico, kredietrisico en het uitbestedingsrisico bij het vermogensbeheer. De PC monitort de overige niet-financiële risico's en het verzekeringstechnisch risico, samen met de algehele borging van het IRM proces. Elke commissie bewaakt de afgesproken norm en limiet waarbinnen het toegewezen risico mag bewegen, waardoor de risicobereidheid per hoofdrisico wordt bewaakt in overeenstemming met de strategische doelstellingen en afgesproken risicohouding.

Daarnaast worden minimaal één keer per kwartaal de IRM (dashboard)-rapportages en terugkoppeling vanuit de commissies meegewogen bij de te nemen bestuursbesluiten. De uitkomsten hiervan worden vastgelegd.

4.2.2 Monitoring en vastlegging

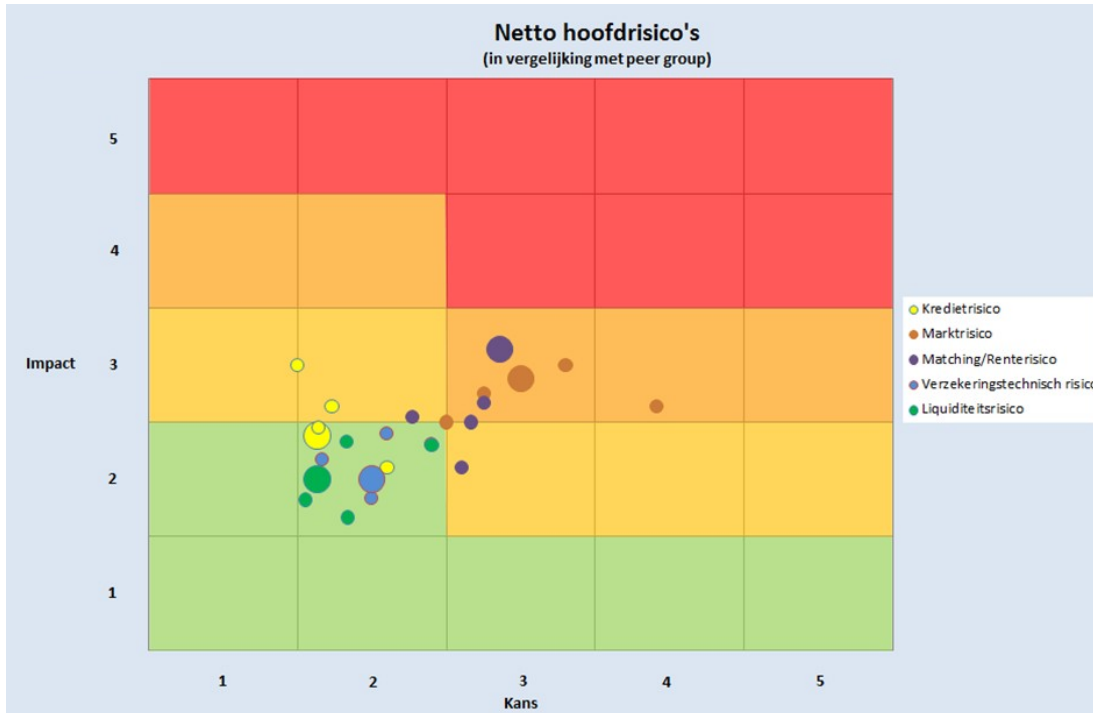
Elk kwartaal staat het thema risicomanagement op de agenda van het bestuur. Op basis van de IRM-rapportages (financieel- en niet financieel) en het IRM Dashboard wordt over de belangrijkste door het bestuur geselecteerde risico's gerapporteerd. Het bestuur krijgt een vooraf vastgelegd overzicht aangeboden waarin de relatie tussen risico's en strategische doelstellingen wordt weergegeven. Er wordt een overzicht gegeven van de inherente risico's en de werking van de beheersmaatregelen.

Het totale IRM-proces, tezamen met een beschrijving van de risicocultuur en governance en risicostrategie en –beleid is vastgelegd in het Handboek bestuursbureau. Dit handboek wordt periodiek geëvalueerd en geactualiseerd. In december 2015 heeft er een volledige actualisatie plaatsgevonden.

4.3 Concrete risico's

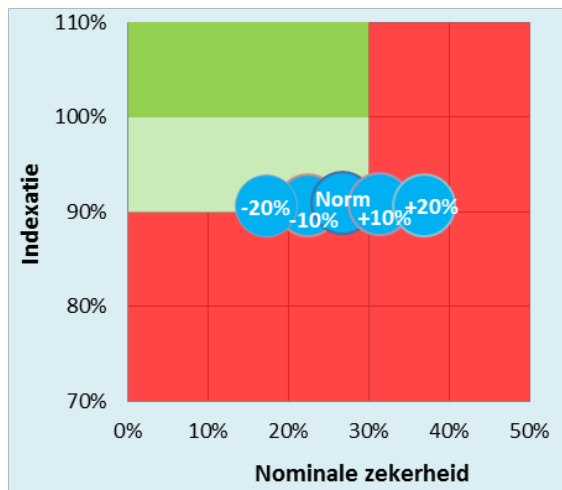
4.3.1 Risicomatrix

De tijdens de 2016-RSA gescoorde risico's zijn in onderstaande figuur in beeld gebracht, waarbij per hoofd risico de inschatting van het netto-risico (na inzetten van de beheersmaatregelen) wordt weergegeven. Deze wordt weergegeven als grote bol. De kleine bollen geven de netto risico's bij een groep pensioenfonds van vergelijkbare grootte weer.

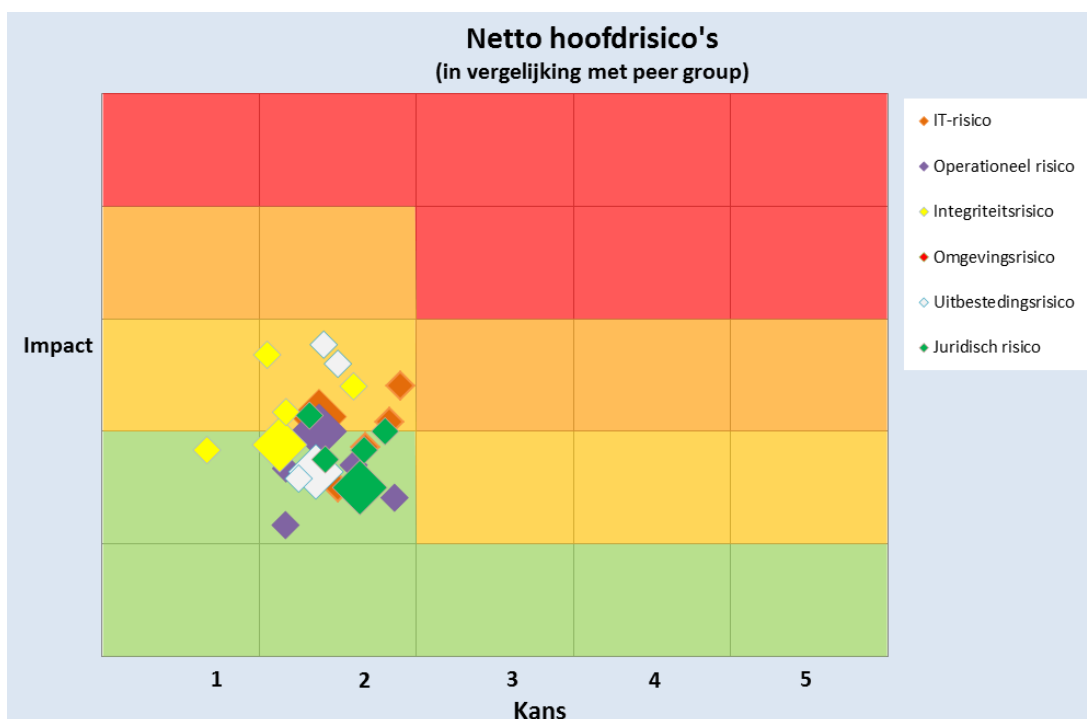
Het Bestuur heeft op dit moment ten opzichte van andere pensioenfonds een hogere risico acceptatie ten aanzien van renterisico. Dit komt mede doordat de vergoedingen voor het afdekken van het renterisico afnemen (lage rente inkomsten). Terwijl tegelijkertijd de risico's op de toenemen zoals de grote staatsschuld van landen en mogelijk einde opkoopprogramma ECB. Het bestuur probeert met het gevoerde risicomanagement beleid de kans dat een ongunstige situatie zich voordoet te minimaliseren of de impact daarvan door beheersmaatregelen te verkleinen. Door een RSA analyse uit te voeren krijgt het bestuur zicht op de ontwikkeling van de door haar geïdentificeerde risico's en kan op basis daarvan de te nemen beheersmaatregelen mede beoordelen, aanscherpen of nieuwe toevoegen.

Financiële risico's worden door het pensioenfonds gelopen, omdat voor het behalen van de doelstelling om een waardevast pensioen te kunnen aanbieden een hoger rendement nodig is dan de risicovrije rente. Onder meer afhankelijk van de financiële ruimte bepaalt het pensioenfonds elk kwartaal nadrukkelijk de risicoruimte:

In deze risicoruimte staat de haalbaarheid van doelstellingen 1 (nominale zekerheid - horizontaal) en doelstelling 2 (indexatie – verticaal). De blauwe cirkels laten zien wat het effect is op deze doelstellingen bij het verhogen/verlagen van het aandelenrisico. Op dit moment staan beide doelstellingen onder druk. Een verlaging van het aandelenrisico verhoogt wel de nominale zekerheid, maar verlaagt ook de kans op indexatie.

Het bestuur beoogt de niet-financiële risico's zoveel mogelijk te beperken. In onderstaande figuur zijn de tijdens de 2016-RSA gescoorde netto-risico's van de risico's (na inzetten van de beheersmaatregelen) weergegeven als een grote ruit. De kleine ruitjes geven de netto risico's in de groep van vergelijkbare pensioenfonds weer. De ontwikkelingen op het gebied van beheersing van de niet-financiële risico's worden verder toegelicht in de volgende paragraaf.

4.3.2 Toelichting per risico

Toelichting op de financiële hoofdrisico's

Onderstaand wordt een nadere toelichting gegeven op de voornaamste risico's die door het bestuur, conform de eerder genoemde werkwijze zijn onderkend.

Matching risico (rente en valutarisico)

Het pensioenfonds dient de verplichtingen conform de Pensioenwet te waarderen op de rekenrente zoals deze wordt gepubliceerd door de toezichthouder (DNB). Hierdoor wordt standaard een renterisico voor het pensioenfonds geïntroduceerd, waarbij een stijgende rekenrente de verplichtingen in waarde laat dalen, hetgeen gunstig is voor de dekkingsgraad van het pensioenfonds en omgekeerd. Daar staat tegenover dat bezittingen in de vorm van vastrentende waarden in principe omgekeerd in waarde meebewegen.

De dekkingsgraad is derhalve gevoelig voor renteschommelingen en het pensioenfonds beschouwt het matchen van het renterisico als zeer belangrijk voor het nakomen van de nominale uitkeringen. De renteafdekking ten opzichte van de verplichtingen wordt bepaald op basis van de marktrente. Het bestuur heeft hiertoe een rentestafel ontwikkeld gebaseerd op een afdekking van 60% bij de op lange termijn (20 tot 30 jaar) verwachte 20-jaars rente van 3%-4%. Hierbij heeft het fonds gegeven de huidige 20-jaars swaprente een normpercentage van 30% met een bandbreedte van +/- 10%. Het renteafdeckingspercentage bedroeg 35% per ultimo 2016 en bevindt zich daarmee binnen de gestelde bandbreedte van 20-40%.

Het valutarisico wordt beperkt door middel van het grotendeels afdekken van de belangrijkste buitenlandse valuta exposure naar euro.

Marktrisico

Marktrisico is het risico als gevolg van het blootstaan aan wijzigingen in marktprijzen van verhandelbare financiële instrumenten. Voor het pensioenfonds heeft dit risico betrekking op de portefeuille zakelijke waarden. Het koers risico van de vastrentende waarden valt onder het renterisico, met uitzondering van het koers risico dat ontstaat bij marktfluctuaties in de kredietopslag.

De portefeuille zakelijke waarden bestaat uit aandelen en onroerend goed. Hierbij vinden de beleggingen in aandelen wereldwijd plaats. Door de spreiding binnen de portefeuille (diversificatie) wordt het prijsrisico gedempt en dat is daarmee één van de belangrijkste mitigerende beheersmaatregelen. Daarnaast is de ALM-studie een belangrijk beheersingsinstrument om vast te stellen of de gekozen portefeuille met zakelijke waarden voldoet aan de gewenste risico versus rendementsafweging.

Scenario's dekkingsgraad voor markt- en renterisico per eind 2016

De volgende tabel geeft de gevoeligheid van de dekkingsgraad weer voor het rente- en aandelenrisico waarbij beide risico's zich gecombineerd voordoen. Hierbij wordt verondersteld dat de andere beleggingen onveranderd blijven. Hierbij variëren de aandelenkoersen tussen -25% en +25%. De rente varieert tussen -1,0% en 1,0%. De effecten van deze bandbreedtes op de dekkingsgraad worden in de volgende tabel weergegeven. Het rode gebied geeft aan dat de doelstellingen niet meer gehaald worden. Het groene gebied geeft aan dat er naar verwachting toekomstbestendig geïndexeerd kan worden.

Parallele renteschok	Aandelenschok																
	-35.0%	-30.0%	-25.0%	-20.0%	-15.0%	-10.0%	-5.0%	0.0%	5.0%	10.0%	15.0%	20.0%	25.0%	30.0%	35.0%		
-100	75.4%	77.7%	80.0%	82.3%	84.7%	87.0%	89.3%	91.7%	94.0%	96.2%	98.6%	100.9%	103.2%	105.6%	107.9%		
-75	77.3%	79.7%	82.2%	84.6%	87.0%	89.5%	91.9%	94.3%	96.7%	99.1%	101.6%	104.0%	106.4%	108.9%	111.3%		
-50	79.4%	81.9%	84.4%	87.0%	89.5%	92.1%	94.5%	97.1%	99.6%	102.1%	104.7%	107.2%	109.8%	112.2%	114.7%		
-25	81.4%	84.1%	86.7%	89.4%	92.0%	94.6%	97.2%	99.9%	102.5%	105.2%	107.8%	110.5%	113.0%	115.7%	118.3%		
0	83.4%	86.1%	88.9%	91.7%	94.4%	97.2%	99.9%	102.7%	105.5%	108.2%	111.0%	113.8%	116.5%	119.3%	122.0%		
25	85.5%	88.4%	91.3%	94.1%	96.9%	99.8%	102.7%	105.5%	108.4%	111.3%	114.1%	117.0%	119.8%	122.7%	125.6%		
50	87.5%	90.5%	93.5%	96.4%	99.4%	102.4%	105.4%	108.4%	111.3%	114.3%	117.3%	120.3%	123.3%	126.3%	129.2%		
75	89.5%	92.7%	95.7%	98.8%	101.9%	105.0%	108.1%	111.3%	114.3%	117.4%	120.5%	123.6%	126.7%	129.7%	132.9%		
100	91.6%	94.7%	97.9%	101.2%	104.4%	107.7%	110.9%	114.0%	117.3%	120.5%	123.8%	127.0%	130.1%	133.4%	136.6%		

Kredietrisico

Kredietrisico is het risico dat een debiteur haar verplichtingen niet nakomt. Dit betreft met name het hoofdsomrisico binnen de vastrentende waarden en het tegenpartijrisico bij derivatentransacties.

Bijna 70% van de vastrentende waarden wordt belegd in euro staatsobligaties. De overige vastrentende beleggingen bestaan vooral uit bedrijfsobligaties. De beheersing van het tegenpartijrisico vindt plaats door het stellen van kredietwaardigheidseisen aan de tegenpartijen waarmee transacties kunnen worden gedaan. Tegenpartijen, met wie transacties worden afgesloten, dienen te goede naam en faam bekend te staan, wat onder meer blijkt uit richtlijnen Dealer Committee van Cardano.

Verzekeringstechnisch risico

Dit is het risico dat (toekomstige) uitkeringen niet gefinancierd kunnen worden vanuit premie- en/of beleggingsinkomsten als gevolg van verkeerd ingeschatte (technische) aannames en grondslagen. Door een jaarlijkse externe toetsing plaats te laten vinden ten aanzien van de gehanteerde fondsgrondslagen, is het bestuur in staat om haar grondslagen op prudentie in te schatten.

Toelichting op de niet financiële hoofdrisico's

Indien ongewenste gebeurtenissen zich voordoen binnen de niet financiële hoofdrisico's komt hierdoor voornamelijk de uitvoering van de pensioenregeling conform de gemaakte afspraken onder druk te staan. Het pensioenfonds heeft geen risicobudget aan de verschillende niet financiële hoofdrisico's toegekend, maar realiseert zich dat door onder andere reputatieschade, niet integer handelen of een onjuiste uitvoering door de externe partijen aan wie is uitbesteed terdege schade kan ontstaan. Onderstaand worden de niet financiële hoofdrisico's toegelicht.

Uitbestedingsrisico

Het bestuur zorgt voor een zodanige vormgeving van de uitbesteding dat de aansluiting tussen (informatie over) de uitbesteede processen en de overige bedrijfsprocessen gewaarborgd is en dat de verantwoordelijkheid van het bestuur voor de organisatie, uitvoering en beheersing van de uitbesteede werkzaamheden en het toezicht daarop in lijn is met de ABTN. Dit is onder andere vastgelegd in het uitbestedingsbeleid.

Het bestuur zorgt voor voldoende waarborgen om volledig in control te kunnen zijn. Deze waarborgen behelzen onder andere het schriftelijk vastleggen van alle gemaakte afspraken, het duidelijk vastleggen van exit voorwaarden en het verkrijgen van uitgebreide management informatie met een schriftelijke verantwoording over de uitvoering door de uitvoerders aan het bestuur.

Ook dient de uitvoerder de zekerheid te bieden over een adequate interne organisatie te beschikken, doorgaans wordt dit aangetoond door een zgn. ISAE 3402 verklaring of een vergelijkbare certificering.

Per kwartaal wordt door de uitvoerders een uitgebreide rapportage aangeleverd ter verantwoording. Deze rapportages worden zowel in het bestuur als mede tussen het bestuur en uitvoerders besproken.

Het bestuur is van mening dat zij door deze opzet het uitbestedingsrisico verkleint en beheerst, waardoor het risico als laag wordt gekwalificeerd.

Gedurende het jaar 2016 zijn de aandelenportefeuille, de matching portefeuille en de beleggingen in beursgenoteerd onroerend goed (opnieuw) uitbesteed.

IT-risico

Er is duidelijk meer focus gekomen op de IT-risico's mede ingegeven door de snelle ontwikkelingen van de afgelopen jaren op dit terrein. Daarnaast geldt dat voor het pensioenfonds informatie en communicatietechnologie essentieel is

Bij de risk self assessment in oktober 2016 is het IT risico nader uitgelicht. Op basis hiervan heeft een bestuurslid als speciaal aandachtsgebied monitoring van het IT-risico gekregen en wordt een IT beleid opgesteld.

Integriteitsrisico

Het integriteitsrisico wordt gedefinieerd als het risico dat de integriteit van het pensioenfonds dan wel het financiële stelsel wordt beïnvloed als gevolg van niet integere en onethische gedragingen van de organisatie/management/medewerkers.

Pensioenfondsen dienen conform het Besluit uitvoering pensioenwet een systematische analyse te maken van de risico's die samenhangen met onder andere uitbestedingen. Het gaat er hierbij om dat pensioenfondsen voorkomen dat zij betrokken raken bij handelingen die tegen de wet ingaan en/of handelingen die maatschappelijk onbetamelijk zijn.

Voor de inschatting van dit risico heeft het pensioenfonds in oktober 2016 middels risk self assessment een kwantificering van het integriteitsrisico gemaakt. Het bestuur onderkent het belang van een goede, gedegen en systematische integriteitsanalyse. Op dit onderwerp wordt ook overleg gepleegd met de externe compliance officer.

Juridisch risico

Juridisch risico hangt samen met veranderingen en naleving van wet- en regelgeving, het mogelijk bedreigd worden van haar rechtspositie, met inbegrip van de mogelijkheid dat contractuele bepalingen niet afdwingbaar of niet correct gedocumenteerd worden. Het bestuur maakt onderscheid tussen het juridisch risico dat ontstaat door externe regelgeving en door eigen contracten.

Overige niet- financiële risico's

Het omgevingsrisico wordt gemitigeerd door als pensioenfonds op de hoogte te blijven van de ontwikkelingen via onder andere de Pensioenfederatie. Het bestuur is van mening dat het operationeel risico als laag gekwalificeerd kan worden.

5 Beleggingen

5.1 Marktentwikkelingen 2016

Algemene marktentwikkelingen

De uitslag van het Brexit-referendum in het Verenigd Koninkrijk leidde slechts tot een kortstondige koersdaling op Europese aandelenmarkten. Wel leidde het vooruitzicht van een Brexit tot een extra daling van de koers van het Britse pond van 10%. Over geheel 2016 moest het Britse pond bijna 14% prijsgeven ten opzichte van de euro. Op de Londense beurs stegen de koersen hierdoor echter: een lager Britse pond leidt tot hogere buitenlandse winsten (in ponden gerekend). De daling van het Britse pond woog namelijk sterker dan het negatieve effect van de toegenomen onzekerheid die de Brexit voor het bedrijfsleven met zich meebrengt.

Terwijl de aandelenmarkten in de loop van het jaar gesteund bleven door gunstige economische groeicijfers in vrijwel alle regio's van de wereld, was de verkiezing van Donald Trump tot president van de VS het dominante thema in de laatste twee maanden van het jaar. Vooraf werd gevreesd voor toenemende onzekerheid rondom de geopolitiek van de VS en een hiermee samenhangend negatief effect op de wereldhandel als Trump zou worden verkozen. Zijn uitgesproken intentie tot een forse verhoging van overheidsinvesteringen in de infrastructuur kan echter leiden tot een stimulans voor de Amerikaanse economie in de komende jaren. Dit komt als geroepen, omdat de Federal Reserve, de centrale bank van de VS, naar verwachting juist geleidelijk een meer restrictief monetair beleid zal voeren.

De verkiezing van Trump leidde echter ook tot hogere inflatieverwachtingen waardoor de obligatierente wereldwijd significant steeg. Uiteindelijk ontstond snel na zijn verkiezing wereldwijd een positief sentiment op de aandelenmarkten, met uitzondering van die in enkele opkomende landen zoals Mexico. Vooral de sectoren energie, basismaterialen en industrie konden profiteren, gevolgd door de sectoren financiële waarden, industrie en informatietechnologie. Alleen in de sector gezondheidszorg werd een licht negatief rendement geboekt, met name omdat de hoge prijzen van veel geneesmiddelen in toenemende mate onder druk kwamen te staan. De Amerikaanse dollar is sinds de verkiezing van Trump ten opzichte van de euro met 6% gestegen, en met 3% over het gehele jaar.

Tegen het einde van het jaar maakte de Europese Centrale Bank (ECB) bekend het opkoopprogramma van obligaties te verlengen tot minimaal eind 2017. Tegelijk werd bekend gemaakt dat het maandelijkse bedrag waarvoor de ECB obligaties opkoopt wordt verlaagd van € 80 miljard naar € 60 miljard.

5.2 Resultaten beleggingsportefeuille

Algemeen

Alle beleggingen in dit hoofdstuk zijn vermeld tegen de marktwaarde per ultimo jaar en zijn inclusief te vorderen interest, dividendbelasting en af te wikkelen transacties. Voor beurs verhandelde effecten zal de marktwaarde gelijk zijn aan de beurskoers. Voor beleggingen waarvoor geen of geen actuele beurskoers beschikbaar is, wordt de Net Asset Value volgens opgave van de vermogensbeheerder of een waardering volgens een algemeen geaccepteerd model als indicatie gebruikt voor de marktwaarde. Sinds 2011 wordt er qua indeling in de feitelijke en strategische beleggingsportefeuille gewerkt met een zogeheten matching- en returnportefeuille structuur.

De **matchingportefeuille** bestaat voornamelijk uit risicovrije staatsobligaties en kredietobligaties aangevuld met renteswaps. Deze portefeuille heeft als doel om te zorgen voor een stabiele ontwikkeling van de financiële positie van het pensioenfonds door het nominale renterisico te beperken. Met ingang van 2014 zijn de ILB's (Inflatie gerelateerde obligaties) hieraan toegevoegd. De **returnportefeuille** bestaat veelal uit zakelijke waarden en heeft als doel het behalen van een hoog rendement om goede indexatiekansen voor de (gewezen) deelnemers van het pensioenfonds te creëren.

Sinds 2015 is er geen sprake meer van een aparte **overlayportefeuille**. De derivaten zijn verdeeld over de matching en de returnportefeuille, maar worden in onderstaand overzicht nog wel gescheiden getoond van de andere vermogensbestanddelen.

Deze indeling sluit goed aan bij het beleggingsbeleid van het pensioenfonds dat enerzijds risicobewust maar anderzijds resultaatgericht is. In onderstaande tabel en toelichting wordt beschreven hoe de feitelijke en strategische indeling van het belegd vermogen gehanteerd door het pensioenfonds aansluit op de RJ610 indeling in de jaarrekening.

Overzicht belegd vermogen voor risico pensioenfonds (in miljoen euro)

	Stand RJ610	Verschil	2016			2015		
	€	€	€	%	Norm	€	%	Norm
Matching								
Vastrentend / vaste coupon	604,1	-175,1	429,0	29,2	26,0	446,6	32,9	26,0
ILB/Hypotheke				6,4	6,5	78,3	5,7	6,5
- Inflation linked-bonds	–	74,1	74,1	5,0				
- Hypotheken	–	20,3	20,3	1,4				
Liquiditeiten	0,8	10,8	11,6	0,8	2,5	21,1	1,6	2,5
Lopende interest	4,5	-4,5	0,0	0,0		0,0		
Matching ex overlay	609,4	-74,4	535,0	36,4	35,0	546,0	40,2	35,0
Overlay bij Matching Derivaten								
Swaps/swaptions	4,9	0,0	4,9	0,3		6,6		
Totaal Overlay	4,9	0,0	4,9			6,6		
Matching incl. overlay	614,3	-74,4	539,9	36,7	100,0	552,6	100,0	100,0
Return								
Aandelen in								
Vastgoedmaatschappijen	113,8	5,5	119,3	8,1	10,0	100,4	7,4	10,0
Aandelen	754,3	-5,5	748,8	51,0	47,5	643,7	47,4	47,5
Grondstoffen	-	75,2	75,2	5,1	7,5	63,9	4,7	7,5
Vorderingen	0,8	-0,8	0,0	0,0				
Totaal Return	868,9	74,4	943,3	64,2	65,0	808,0	59,5	65,0
Overlay bij return Derivaten								
Aandelenopties	0,0	0,0	0,0			0,0		
Valutaderivaten	-13,8	0,0	-13,8	-0,9		-3,1		
Totaal Overlay	-13,8	0,0	-13,8			-3,1		
Return (incl. overlay)	855,1	74,4	929,5	63,3	65,0	804,9		
Totaal	1.469,4	0,0	1.469,4	100,0	100,0	1.357,5	100,0	100,0

Toelichting bij de tabel

In de kolom "Verschil" wordt het verschil aangegeven tussen de standen van ultimo 2016 op basis van RJ610 indeling en de indeling zoals het pensioenfonds die gebruikt.

Categorie vastrentend: Totaal gecorrigeerd een bedrag van € 175,1 miljoen.

€ 74,1 miljoen gaat over van vastrentende waarden naar inflation-linked bonds. Dit betreft obligaties uitgegeven door Duitsland en Frankrijk met een inflatie gerelateerde coupon;

€ 74,4 miljoen aan kortlopend Amerikaans staatspapier gaat over van vastrentend naar grondstoffen;

€ 10,8 miljoen gaat over van vastrentende waarden naar liquide middelen. Dit betreft hypothecaire obligaties met een kortlopend rentekarakter en een geldmarktfonds.

€ 20,3 miljoen gaat over van vastrentende waarden naar hypotheek.

€ 4,5 miljoen aan opgelopen rente wordt toegevoegd aan de categorie vastrentend.

Categorie liquide middelen en swaps: Totaal toegevoegd een bedrag van € 17,8 miljoen.

€ 17,8 miljoen gaat over van vastrentende waarden naar liquide middelen. Dit betreft hypothecaire obligaties met een kortlopend rentekarakter en een geldmarktfonds.

Categorie inflation-linked bonds: Totaal toegevoegd een bedrag van € 74,1 miljoen.

€ 74,1 miljoen is overgegaan van vastrentend naar inflation-linked bonds.

Categorie aandelen en vastgoed.

€ 5,5 miljoen aan vastgoed is in de jaarrekening ingedeeld als aandelen. Dit wordt hier gecorrigeerd.

Categorie grondstoffen: Totaal toegevoegd een bedrag van € 75,2 miljoen.

€ 74,4 miljoen aan kortlopend Amerikaans staatspapier is overgegaan van vastrentend naar de categorie grondstoffen. Dit waardepapier dient als onderliggende waarde bij de Total return swaps;

€ 0,8 miljoen aan overlopende verplichtingen is overgegaan van vorderingen naar grondstoffen.

Deze vorderingen hangen samen met een commodity swap afrekening rond ultimo jaar.

In de risicoparagraaf worden de onderliggende valuta exposures in detail weergegeven.

Evenals ultimo 2015 zijn de wegingen ultimo 2016 op basis van de marktwaarde van de beleggingen in lijn met de strategische beleggingsmix. De wegingen van de strategische beleggingsmix zijn in 2016 ten opzichte van 2015 niet gewijzigd.

Aandelenfondsen

De aandelenportefeuille bestaat volledig uit indexfondsen bij een externe beheerder. Gedurende 2016 is de totale aandelenportefeuille met € 105 miljoen in waarde toegenomen tot € 749 miljoen, enerzijds door waardeinstijgingen, maar ook door aan- en verkopen.

Regionale verdeling aandelen	Marktwaaarde aandelen in € miljoen		Marktwaaarde aandelen in % van totaal	
	Ultimo 2016	Ultimo 2015	Ultimo 2016	Ultimo 2015
Europa	185	182	25	28
Verenigde Staten	397	331	53	51
Canada	25	19	3	3
Japan	49	42	7	7
Rest Verre Oosten	23	17	3	3
Opkomende markten	70	53	9	8
Totaal	749	644	100	100

Vastgoedfondsen

Ultimo 2016 is er voor € 119,3 miljoen belegd in vastgoedfondsen. Dit is een toename van € 19 miljoen ten opzichte van de stand ultimo 2015. Ongeveer 59% van de vastgoedportefeuille is belegd in beursgenoteerde vastgoedfondsen en de overige 41% is belegd in niet-beursgenoteerde vastgoedfondsen. Het fonds is voornemens de belegging naar NL woningen uit te breiden en heeft daarom ingeschreven op de uitgifte van participaties van meerdere vastgoedfondsen. Het is onzeker of en in hoeverre deze uitgiften tot stand zullen komen.

Grondstoffen

Ultimo 2016 is voor € 75 miljoen belegd in grondstoffen middels zogeheten 'total return swaps'. Dit zijn derivaten die ervoor zorgen dat een hoofdsom de rendementsontwikkelingen van een aantal grondstoffenmarkten volgt. De bij de swaps behorende onderliggende waarden zijn US Treasury Bills met een maximale looptijd van 1 jaar.

Vastrentende waarden

Ultimo 2016 is er voor € 524 miljoen belegd in langlopende vastrentende waarden (merendeels obligaties), waarvan € 317 miljoen belegd in staatsobligaties met een vaste coupon en € 113 miljoen in kredietobligaties met een vaste coupon. Voorts is € 74 miljoen in inflation-linked bonds (ILB's) belegd en € 20 miljoen in hypotheek. Hypotheken zijn in 2016 als nieuwe beleggingscategorie toegevoegd. De waarde van de vastrentende beleggingen is ultimo 2016 nagenoeg gelijk aan de waarde per ultimo 2015. Voor de goede orde zij vermeld dat de onderstaande marktwaardes inclusief opgelopen rentes zijn. De belegging in staatsobligaties vindt na augustus 2016 niet meer plaats via een fonds, waardoor er ultimo 2016 sprake is van opgelopen rentes ad. € 4,5 miljoen, terwijl er ultimo 2015 bijna geen sprake was van opgelopen rentes (kleiner dan € 0,1 miljoen).

Verdeling vastrentende waarden	Marktwaaarde obligaties in € miljoen (incl. opgelopen rente)		Marktwaaarde obligaties in % van totaal	
	Ultimo 2016	Ultimo 2015	Ultimo 2016	Ultimo 2015
Reguliere (nominale) staatsobligaties	317	338	60	64
Inflation-Linked Bonds	74	78	14	15
Hypotheek	20		4	
Overige kredietobligaties	113	109	22	21
Totaal	524	525	100	100

De spreiding ultimo 2016 over staatsobligaties, ILB's en kredietobligaties is in lijn met de strategische mix die voorschrijft dat 20% van de matching portefeuille belegd is in kredietobligaties, 60% in nominale staatsobligaties terwijl 20% wordt gespreid over het totaal van inflatie gerelateerde staatsobligaties (ILB's) en hypotheek.

Liquide middelen

Ultimo 2016 is door het pensioenfonds voor € 12 miljoen aangehouden als liquide middelen. Dit betekent een daling van € 9 miljoen ten opzichte van het jaar daarvoor.

Derivaten

Beleggingen in aandelen, vastgoedfondsen en grondstoffen kunnen ook buiten het eurogebied plaatsvinden. De voornaamste valutarisico's zijn in US Dollars, Japanse Yen en Britse Pond. Voor zover deze beleggingen niet in euro's luiden, wordt door middel van valutaderivaten het valutarisico grotendeels afgedekt. Eind 2016 wordt o.a. valutarisico gelopen op een aantal

aandelenbeleggingen in ongeveer 20 landen in opkomende markten (ongeveer gelijk aan 5% van de totale beleggingsportefeuille). Sinds 2011 wordt vanwege liquiditeit technische redenen het valutarisico van de grondstoffenportefeuille niet meer afgedekt.

Het pensioenfonds heeft in 2016 gebruik gemaakt van rentederivaten. De rentederivaten hebben ultimo jaar een marktwaarde van € 5 miljoen en hebben deels een voorwaardelijk karakter (swaptions). Het doel van deze derivaten is enerzijds het nominale renterisico van de verplichtingen aanvullend af te dekken bovenop de reeds bestaande renteafdekking van de portefeuille met vastrentende waarden, terwijl het liquiditeitsrisico beperkt blijft, en anderzijds het proces van herbalancering te vereenvoudigen.

	Feitelijke afdekking voor de gevolgen van rentedaling in % van de TV *	Strategische afdekking voor de gevolgen van rente daling in % van de TV *
Renteafdekking door obligaties en rentederivaten		
Nominale obligaties	15	20
Swaps	6	5
Swaptions	7	5
Totaal	28	30

* TV staat voor Technische voorzieningen.

Staats- en kredietobligatiebeleggingen beschermen het pensioenfonds tegen de gevolgen van een rentedaling. Ultimo 2016 was op die manier ongeveer 15% van het renterisico van de verplichtingen afgedekt.

Het pensioenfonds beschikt over gekochte en verkochte voorwaardelijke rentederivaten (swaptions). De gekochte swaptions beschermen het pensioenfonds vooral indien er een extreme rentedaling plaatsvindt. Bij een extreme rentedaling (meer dan 1% punt) was ultimo 2016 ongeveer 15% van het renterisico van de verplichtingen afgedekt. Bij een lichte rentedaling (kleiner dan 0,5%) zal de effectieve afdekking tussen 7% en 10% liggen. Dit betekent dat op balansdatum ongeveer 28% van de technische voorzieningen is afgedekt tegen de gevolgen van een lichte rentedaling en in totaal ongeveer 36% van de technische voorzieningen is afgedekt tegen de gevolgen van een extreme rentedaling. Inzet van gekochte swaptions heeft als voordeel dat een goede bescherming tegen de gevolgen van een sterke rentedaling wordt geboden, terwijl het opwaartse potentieel bij een rentestijging behouden blijft en er dan geen liquiditeitsrisico ontstaat. Daarnaast zijn ook swaptions verkocht die leiden tot het tot stand komen van een swap indien een rente indicator een bepaalde grens overschrijdt en die hierdoor het proces van renteafdekking als beschreven in hoofdstuk 3.6.2 stroomlijnen.

In 2016 was de aandelenportefeuille niet door derivaten beschermd tegen koersdalingen.

Performance

Het behaalde totaalrendement op de beleggingen in 2016 bedroeg 9,1%. In 2015 was de performance 1,1%. Het gerealiseerde rendement op de beleggingsportefeuille in 2016 was 0,3%-punt hoger dan het rendement van de benchmark index.

Derivaten hebben als doel om het pensioenfonds te beschermen in het geval dat de ontwikkeling van de financiële positie van het pensioenfonds onder druk komt te staan. Tegenover de kosten van deze derivaten ontstaan alleen opbrengsten in een periode met extreme koersbewegingen (daling van de rente).

Er zijn verschillende oorzaken voor de relatieve overperformance van 0,3% op de portefeuille. De return portefeuille presteerde sterk in absoluut opzicht, maar bleef iets achter bij de

corresponderende deelbenchmark. De matchingportefeuille, bestaande voornamelijk uit obligaties en rentederivaten, toonde een minder sterke performance in absoluut opzicht maar presteerde beduidend beter dan de benchmark. De oorzaak hiervan ligt vooral in het feit dat de matching portefeuille wordt afgezet tegen de ontwikkeling van de waarde van de pensioenverplichtingen (VPV). Bij het waarderen van de verplichtingen gaat DNB sinds 2012 uit van een rentecurve die tendeert naar een vaste forward rente. Hierdoor leidde de rentedaling gedurende 2016 tot een minder scherpe stijging van de VPV dan zou zijn gerealiseerd indien de zuivere marktrente zou zijn toegepast.

Tabel performance

	in % per categorie 2016		in % per categorie 2015	
	Realisatie	Benchmark	Realisatie	Benchmark
Matchingportefeuille	7,3	5,8	-0,5	0,6
Swaptions	0,0	0,0	0,0	0,0
Subtotaal Matching	7,3	5,8	-0,5	0,6
Returnportefeuille				
Aandelen	10,9	11,8	9,3	8,2
Grondstoffen	17,8	15,1	-16,1	-16,1
Vastgoedfondsen	8,8	8,2	12,9	13,1
Return	11,1	11,8	7,4	5,4
Valutaderivaten	-1,7		-0,7	
Subtotaal return	9,4	11,8	6,7	5,4
TOTAAL	9,1	8,8	1,1	0,5

5.3 Individueel pensioensparen

Met ingang van 2001 biedt het pensioenfonds zijn deelnemers de mogelijkheid tot “individueel pensioensparen” als opgenomen in het Pensioenspaarreglement. Met het door de deelnemer opgebouwde kapitaal kan op de pensioendatum aanvullend pensioen bij het pensioenfonds worden ingekocht. De beleggingsrisico's komen tijdens de opbouwfase voor rekening van de individuele deelnemers.

Met ING Asset Management B.V. heeft het bestuur een dienstverleningsovereenkomst en Service Level Agreement (SLA) gesloten voor het onderbrengen van het pensioenspaarkapitaal.

Ultimo het boekjaar hebben de deelnemers een kapitaal opgebouwd ter grootte van € 969.577 (2015: € 914.624).

6 Pensioenen

6.1 Pensioencommunicatie

Pensioencommunicatie

De communicatie heeft in het verslagjaar in het teken gestaan van verdere digitalisering per 1 januari 2016 en de implementatie van Pensioen 1-2-3. Hierdoor zijn een aantal essentiële schriftelijke processen vervangen door online processen. Dit betekent voor het pensioenfonds een vergaande digitalisering waarmee het pensioenfonds sneller, relevanter en efficiënter kan communiceren met haar (gewezen) deelnemers.

Digitaal tenzij mailing naar actieve deelnemers van het pensioenfonds

In april 2016 is er een 'Digitaal tenzij mailing' verzonden aan alle actieve deelnemers om de communicatievoorkeur uit te vragen in verband met de verzending van digitale pensioencommunicatie.

Van de actieve deelnemers heeft:

- 23% gekozen om digitaal geïnformeerd te worden;
- 7% heeft gekozen voor post;
- 70% geen keuze doorgegeven en standaard op digitaal informeren gezet.

Deelnemersbijeenkomst

Het pensioenfonds heeft op woensdag 22 juni 2016 een deelnemersbijeenkomst georganiseerd. Tijdens deze bijeenkomst werd de mening gevraagd van deelnemers over risicobereidheid, evenwichtige belangenbehartiging en beleggen in aandelen. Tijdens interactieve sessies kwamen de onderwerpen 'het pensioenreglement van het pensioenfonds', 'de pensioenplanner' en 'risico's en pensioen' aan bod.

Website

Het pensioenfonds heeft gekozen voor een nieuw ontwerp van de website dat zich automatisch aanpast aan tablet of smartphone. Daarnaast heeft de website een nieuwe navigatiestructuur. Dit komt de duidelijkheid en de leesbaarheid ten goede. Het gehele jaar door zijn er nieuwsberichten geplaatst.

Uniform Pensioenoverzicht

In 2016 is het reguliere UPO medio juni verzonden. Het pensioenoverzicht is gebaseerd op de pensioenregeling die op 1 januari 2016 gold. De actieve deelnemers van het pensioenfonds die de voorkeur voor digitale communicatie hebben, hebben hun UPO digitaal ontvangen.

Toeslagbrief aan pensioengerechtigden

Alle pensioengerechtigden hebben in februari een brief ontvangen, waarin stond dat vanwege de financiële positie van het pensioenfonds het bestuur heeft besloten om de pensioenen per 1 januari 2016 niet te verhogen.

Digitale nieuwsbrief

Het pensioenfonds heeft in 2016 in mei, juli en november door middel van nieuwsbrieven uitvoerig verslag gedaan van onder andere lopende ontwikkelingen en beleidswijzigingen. De nieuwsbrieven zijn ook via de website te raadplegen.

Onderzoek deelnemerscommunicatie: 1-meting

In november is de zogenaamde 1-meting van het pensioenfonds door onderzoeksbureau Kien van start gegaan. Dit betreft een vervolg op de nul-meting van 2014 waarin de mening van de deelnemers voor wat betreft de communicatie van het pensioenfonds is gepolst. De uitkomsten van de meting zijn in de eerste helft van 2017 gebruikt bij het formuleren van de communicatiedoelstellingen voor het komende jaar. Ten opzichte van de nul-meting is sprake van een positieve trend op het gebied van de communicatie-uitingen van en het vertrouwen in het pensioenfonds.

Standaardcorrespondentie

De standaardcorrespondentie van het pensioenfonds, in lijn met de voorschriften van de AFM, is aan het begin van het verslagjaar door het pensioenfonds aangepast en waar mogelijk verduidelijkt.

Pensioen 1-2-3

In lijn met de Wet Pensioencommunicatie is vanaf juli 2016 het zogenaamde Pensioen 1-2-3 van start gegaan. Deze wet schrijft voor dat informatie over pensioenen in een gelaagde structuur moet worden aangeboden volgens een vast format. Alle nieuwe deelnemers van het pensioenfonds hebben vanaf dat moment de nieuwe startbrief (bestaande uit een gepersonaliseerde brief en Laag 1) ontvangen. Voor de bestaande actieve deelnemers en andere stakeholders is het Pensioen 1-2-3 beschikbaar op de website. Door de transitie naar Pensioen 1-2-3 wordt de functie van de huidige pensioenbrochure heroverwogen.

6.2 Pensioenadministratie

Deelnemersvragen

In 2016 hebben 1.017 deelnemers een vraag gesteld aan het pensioenfonds (2015: 1.168). Deelnemers stelden vooral vragen over het Uniform Pensioen Overzicht, pensioenaanvragen, echtscheidingen, indicatieve berekeningen, uitkeringen en waardeoverdrachten.

Klachten

In 2016 heeft het pensioenfonds 3 klachten van deelnemers ontvangen (2015: 2). Alle klachten zijn afgehandeld in het verslagjaar.

De klachten gingen respectievelijk over financiering van het AOW-overbruggingspensioen, partnerrelatie na pensionering en beleggingsrisico's. In alle drie gevallen heeft de afhandeling bestaan uit het geven van nadere uitleg, niet tot herziening van standpunten van het pensioenfonds. In geen van de 3 klachten heeft dit de klagers aanleiding gegeven te persisteren.

7 Wet- en regelgeving en relevante ontwikkelingen

Diverse ontwikkelingen op het gebied van pensioen in het verslagjaar vormden de aanleiding voor nieuwe (voorstellen van) wetgeving.

Toekomst Pensioenstelsel

Op 8 juli 2016 heeft staatssecretaris Klijnsma aan de Tweede Kamer namens het kabinet een Perspectiefnota gestuurd waarin de hoofdlijnen voor een toekomstig pensioenstelsel verder worden uitgewerkt. Een eerste verkenning had al eerder plaatsgevonden en was in de vorm van een Hoofdlijnennotitie in juli 2015 aan de Tweede Kamer aangeboden. Het nieuwe stelsel moet in 2020 zijn ingevoerd. Het kabinet inventariseert in de nota verschillende mogelijkheden om het huidige stelsel toekomstbestendig te maken. Het wordt aan een volgend kabinet overgelaten om keuzes te maken en te zorgen voor het wettelijke fundament.

In hoofdlijnen wil het kabinet:

- de pensioenopbouw door flexwerkers en zelfstandigen verbeteren,
- de doorsneesystematiek afschaffen,
- nieuwe types pensioenovereenkomsten introduceren, en
- meer keuzevrijheid bij pensioenregelingen mogelijk maken.

De laatste twee aanpassingen moeten er voor zorgen dat bij de deelnemers meer realistische verwachtingen ontstaan omtrent het te verwerven pensioen en de betrokkenheid van de deelnemers bij de oudedagsvoorziening wordt vergroot. Dit moet leiden tot een herstel van het geslonken vertrouwen. Uitgangspunt bij een herziening is dat collectiviteit, solidariteit en verplichtstelling de fundamenteën blijven onder het nieuwe pensioenstelsel. Het kabinet benadrukt nog dat ook een nieuw stelsel de huidige financiële problemen niet oplost. Wel verwacht het kabinet dat de kloof tussen verwachtingen en uitkomsten met de voorgestelde herziening zal worden gedicht. Het fonds volgt deze ontwikkelingen nauwgezet en zal tijdig de consequenties voor zowel de pensioentoezegging als de uitvoering in kaart brengen en bespreken met de diverse belanghebbenden.

Waardeoverdracht en afkoop

Staatssecretaris Klijnsma heeft in januari 2014 in een brief aan de Tweede kamer laten weten waarde te hechten aan de individuele keuzevrijheid om bij baanwisseling de waarde van de opgebouwde pensioenaanspraken wel of niet te kunnen overdragen. Daarnaast is onderzoek aangekondigd naar de wijze waarop de overdrachtswaarde wordt bepaald en hoe kleine pensioen zouden kunnen worden behandeld.

Met een brief van 14 april 2016 heeft staatssecretaris Klijnsma aangegeven dat zij een systeem waarbij waardeoverdracht op basis van de gefinancierde waarde plaatsvindt niet wenselijk acht. Verschillen in pensioencontracten en financieringsmethoden zouden op die manier niet voor rekening van werkgevers en pensioenuitvoerders komen, maar ten laste komen van de deelnemer. Deelnemers zouden daardoor geconfronteerd kunnen worden met grote verschillen in aanspraken voor en na waardeoverdracht, aldus de staatssecretaris.

Op 21 december 2016 is een conceptwetsvoorstel gepubliceerd waarbij 'het pensioenveld' tot 20 januari 2017 de mogelijkheid had op het conceptwetsvoorstel te reageren. De verwachting is dat er

medio 2017 een wetsvoorstel bij de Tweede Kamer wordt ingediend. Het streven daarbij is een inwerkingtreding per 1 januari 2018.

Wet pensioencommunicatie

De Wet 'Pensioencommunicatie' leidt tot aanpassing van informatievoorschriften in de Pensioenwet. Doel is een aantal bezwaren (onvoldoende begrijpelijk, sluit niet aan bij perspectief deelnemer) te ondervangen door in de wetgeving onder meer ruimte te bieden voor maatwerk door pensioenuitvoerders en gelaagdheid in informatie. Zo zullen pensioenuitvoerders over de inhoud van de pensioenregeling moeten communiceren in de vorm van het Pensioen 1-2-3, waarvan laag 1 bij de aanvang van de deelneming actief wordt aangeboden. De mogelijkheden tot digitale informatieverstrekking worden uitgebreid en de communicatie over koopkracht en risico's worden geüniformeerd. Ook zal het pensioenregister stapsgewijs worden uitgebreid met functionaliteiten, zodat het te verwachten pensioeninkomen in een oogopslag inzichtelijk wordt.

Een specifiek in het oog springend onderdeel van de Wet Pensioencommunicatie is dat in het pensioenregister en in een opgave die op verzoek door een pensioenuitvoerder wordt verstrekt het ouderdomspensioen moet worden getoond in drie scenario's. Deze bedragen zijn gecorrigeerd met de inflatie, hetgeen – als de inflatie niet volledig wordt gecompenseerd met toeslagen – lagere bedragen zal opleveren dan de nominale bedragen die nu nog worden getoond. In eerste instantie werd in 2017 het Koninklijk Besluit verwacht met de datum waarop aan deze nieuwe informatieverplichting moet worden voldaan, maar staatssecretaris Klijnsma heeft in een brief aan de Tweede Kamer van 22 november 2016 aangekondigd dat de verplichting tot weergave in drie scenario's is uitgesteld tot 2018.

Medezeggenschap ondernemingsraad

In de Wet op de ondernemingsraden is in 2016 bepaald dat de ondernemingsraad als het gaat om voorgenomen besluiten met betrekking tot de pensioenregeling een instemmingsrecht heeft. De ondernemingsraad heeft echter geen instemmingsrecht als cao-partijen de inhoud van de pensioenregeling bepalen. Dit is het geval bij de pensioenregelingen die zijn ondergebracht bij het pensioenfonds.

Intern toezicht

In 2017 is een wetsvoorstel ingediend bij de Tweede Kamer waarin wordt bepaald dat ondernemingspensioenfonds met een vermogen van meer dan 1 miljard euro het intern toezicht vorm moeten geven door middel van een Raad van Toezicht. De beoogde ingangsdatum van het wetsvoorstel is 1 juli 2017. Als het wetsvoorstel wordt aangenomen dan moet ook ons fonds de overstap maken van een Visitatiecommissie naar een Raad van Toezicht.

8 Actuariële analyse

Analyse van het resultaat

Het verloop van de technische voorziening werd voor een groot deel bepaald door de bewegingen van marktrenten en beleggingsrendementen.

In onderstaande tabel staat een analyse van het actuariële resultaat. Hierbij worden de ontwikkelingen gepresenteerd volgens de actuariële uitgangspunten van het pensioenfonds. De bedragen wijken af van de bedragen in de jaarrekening, die boekhoudkundig zijn bepaald.

Bedragen x € 1.000	2016	2015
Resultaat op beleggingen	123.038	11.425
Resultaat op wijziging RTS	-115.382	-67.244
Resultaat op premie	1.196	2.144
Resultaat op waardeoverdrachten	-116	-640
Resultaat op uitkeringen	-154	-125
Resultaat op kanssystemen	2.729	4.461
Resultaat op toeslagverlening	0	-9.245
Resultaat op overige (incidentele) mutaties technische voorzieningen	-14.460	59
Resultaat op andere oorzaken	-511	-10.231
Totaal saldo van baten en lasten	-3.660	-69.396

In 2016 zijn de volgende belangrijke effecten op het actuariële resultaat te onderscheiden:

Beleggingen

Onder beleggingsrendementen worden verstaan:

- alle directe en indirecte beleggingsopbrengsten inclusief kosten van het vermogensbeheer
- de rentelasten over vreemd vermogen, achtergestelde leningen en rekening courantverhoudingen met andere partijen
- de benodigde intresttoevoeging aan de technische voorzieningen. Deze wordt vastgesteld aan de hand van de eerstejaars spot rate uit de door DNB gepubliceerde RTS per jaar ultimo van het vorige verslagjaar.

Het resultaat op beleggingen in het boekjaar bedraagt € 123,0 miljoen. Voor een gedetailleerde onderbouwing van dit resultaat wordt verwezen naar de jaarrekening. Het rendement op de beleggingen draagt in 2016 positief bij aan de dekkingsgraad.

Wijziging rentetermijnstructuur (RTS)

De RTS ultimo 2016 ligt over de hele linie onder de RTS ultimo 2015. Wanneer beide curves worden uitgedrukt in één gemiddeld rentepercentage is de rente in 2016 met circa 0,4%-punt gedaald wat leidt tot een toename van de voorziening en dus tot een negatief resultaat. Het resultaat hiervan bedraagt € 115,4 miljoen negatief.

Premie

De toename van de pensioenverplichtingen in het verslagjaar wordt gefinancierd door middel van een doorsneepremie. Voor het jaar 2016 bedraagt het premiepercentage 22,6% van het gemaximeerde pensioengevende salaris. De feitelijke premie voor de pensioenopbouw wordt vermeerderd met de deelnemersbijdrage (circa 0,1%). Een eventueel tekort van de feitelijke

pensioenpremie ten opzichte van de kostendeekkende premie wordt onttrokken aan het opbouwdepot. In 2016 is een bedrag van € 4,4 miljoen onttrokken aan het opbouwdepot. Voor de onttrekking uit het opbouwdepot wordt de kostendeekkende premie vastgesteld met een solvabiliteitsopslag gelijk aan het feitelijk eigen vermogen primo jaar.

Bij het vaststellen van het resultaat op premie wordt de feitelijke premie (zonder solvabiliteitsopslag) vergeleken met de actuariael benodigde premie voor de voorziening. In de voorziening zit geen solvabiliteitsopslag waardoor een positief resultaat ontstaat. Het resultaat is niet gelijk aan de solvabiliteitsopslag ter grootte van het feitelijk eigen vermogen, omdat in de feitelijke premie ook de anw premie is opgenomen.

Kanssystemen

Aan het vaststellen van de technische voorzieningen liggen kanssystemen ten grondslag. De belangrijkste zijn sterfte en arbeidsongeschiktheid.

Toeslagverlening

Het bestuur heeft op basis van de financiële positie moeten besluiten om in 2016 geen (voorwaardelijke) toeslag te verlenen. Het resultaat op boekjaar is in 2016 derhalve € 0.

Overige (incidentele) mutaties technische voorzieningen

In 2016 is een negatief resultaat ontstaan, door de overgang op de nieuwe Prognosetafel AG2016. Hierdoor steeg de voorziening met 0,2%. De ervaringssterfte is eveneens gewijzigd, hierdoor steeg de voorziening met 0,2%. Daarnaast ontstaat een negatief resultaat door de aanpassing van de ziekenvoorziening.

Andere oorzaken

Dit zijn overige actuariële resultaten die ontstaan doordat de feitelijke uitkomsten afwijken van hetgeen actuariael verondersteld is. Deze resultaten zijn niet toe te wijzen aan één van de eerder genoemde categorieën.

Duratie

De gemiddelde duratie van de Voorziening is opgelopen naar 17,9 (was 17,4).

Het betreft hier de gemiddelde looptijd van de cashflows van pensioenverplichtingen. Bij die middeling wordt de contante waarde gebruikt. Doordat de gemiddelde marktrente het afgelopen jaar is gedaald stijgt de contante waarde het meest bij de ver afliggende cashflows en loopt de duratie op. De duratie loopt verder op door de overgang naar een nieuwe prognose tafel die uitgaat van een langere levensduur en derhalve van meer cashflows in de verre toekomst.

Kostendeekkende premie

De kostendeekkende premie bestaat uit een actuariael benodigde premie voor de pensioenopbouw en de risicodekkingen voor overlijden en arbeidsongeschiktheid, de solvabiliteitsopslag, de opslag voor uitvoeringskosten en de opslag voor toeslagverlening en reservetekort.

In de volgende tabel is een overzicht van de kostendeekkende premie opgenomen. De kostendeekkende premie is berekend op basis van de rentetermijnstructuur per 31 december 2015. De gedempte kostendeekkende premie is op basis van verwacht rendement vastgesteld. Het pensioenfonds voldoet aan de eis dat de feitelijke premie minimaal gelijk moet zijn aan de gedempte kostendeekkende premie. De relatief hoge solvabiliteitstoeslag is gebaseerd op een eigen vermogen dat gaat groeien naar het vereist eigen vermogen.

Premie voor risico pensioenfonds (bedragen x € 1.000)	Kostendeekkende premie	Gedempte kostendeekkende premie	Feitelijke premie
Actuarieel benodigde premie voor inkoop onvoorwaardelijke onderdelen van de regeling			
regulier	26.561	10.932	
risicopremie overlijden	899	535	
risicopremie arbeidsongeschiktheid	1.467	1.467	
opslag toekomstige uitvoeringskosten	636	285	
Opslag voor uitvoeringskosten	1.092	1.092	
Solvabiliteitsopslag	7.361	3.291	
Opslag voor onvoorwaardelijke onderdelen	0	4.101	
Toetswaarde premie	38.016	21.703	27.201
Overige premie			
Onttrekking opbouwdepot			4.400
Afrekening vorig jaar			0
Individueel pensioensparen			0
Koopsom onvoorwaardelijke toeslagverlening			0
Inkoop aanvullend pensioen			0
Totaal feitelijke premie			31.601
<i>Waarvan</i>			
Feitelijke premie voor risico pensioenfonds			31.601
Feitelijke premie voor risico deelnemers			0
Totaal feitelijke premie			31.601*

De financiële positie van het pensioenfonds is naar de mening van de certificerend actuaaris slecht gezien het feit dat de dekkingsgraad ultimo 2016 onder het Minimaal Vereist Vermogen uit is gekomen. Bij het oordeel is bepalend in hoeverre het pensioenfonds zal kunnen voldoen aan de verplichtingen, aangegaan tot balansdatum, in aanmerking nemend het streven inzake toeslagen, zoals aan verzekerden meegedeeld en de in wet- en regelgeving opgenomen criteria.

9 Besturing en toezicht

9.1 Code Pensioenfondsen

Sinds 1 januari 2014 is de Code Pensioenfondsen, opgesteld door de Stichting van de Arbeid en de Pensioenfederatie, van kracht. Doel van de Code is om een goede uitvoering van de drie bestuurlijke kernfuncties te stimuleren:

- besturen
- toezicht houden
- verantwoording afleggen over wat het pensioenfonds heeft gepland en gerealiseerd

De Code is verankerd in artikel 11 van het Besluit uitvoering Pensioenwet en omvat normen over het functioneren van de verschillende organen binnen een pensioenfonds. De Code laat ruimte voor eigen verantwoordelijkheid van het bestuur in zijn (beleids)keuzes en dient te worden nageleefd volgens het beginsel 'pas toe of leg uit'. Dat betekent dat er ruimte is om af te wijken van de normen, mits dit weloverwogen gebeurt.

In de laatste wijziging van de Code en het Besluit uitvoering Pensioenwet is geregeld dat alle pensioenfondsen wettelijk aan de financiering van de Ombudsman moeten bijdragen. Door het opnemen in de Code wordt de Ombudsman onderdeel van "goed pensioenfondsbestuur". Het principe van "pas toe of leg uit" geldt nu ook met betrekking tot de Ombudsman Pensioenen.

Bij het inrichten van de governance, het dagelijks functioneren en de daaruit voortvloeiende besluitvorming leeft het bestuur de intenties van de Code Pensioenfondsen na. Aan artikel 67 van de Code wordt niet geheel voldaan. Dit artikel luidt: in het bestuur, het VO of het BO zitten ten minste één man en één vrouw. Het Verantwoordingsorgaan bestaat momenteel uit drie mannen. Bij toekomstige vacatures in dit orgaan zal aan de voordragende partijen opnieuw kenbaar worden gemaakt dat de voorkeur uit gaat naar een vrouw.

9.2 Geschiktheidsstoets

Zelfevaluatie en geschiktheidsplan

DNB verlangt van pensioenfondsen dat zij een actueel geschiktheidsplan hebben en dat besturen hun functioneren, ook als het gaat om geschiktheid, periodiek evalueren. Daarnaast is in de Code Pensioenfondsen afgesproken dat besturen een plan voor Permanente Educatie opstellen. Hiervoor heeft het bestuur samen met SPO een plan van aanpak ontwikkeld om:

- A. Het niveau van geschiktheid vast te stellen;
- B. Activiteiten te bepalen welke het vereiste/gewenste niveau van geschiktheid doen bereiken;
- C. Op het gebied van bestuurlijke competenties een bestuursevaluatie te doen plaatsvinden.

De deskundigheid en competenties worden één keer per twee jaar getoetst door een externe onafhankelijke partij. Dit heeft eind 2014 plaatsgevonden aan de hand van intakegesprekken en toepassing van de competentiereflector van SPO. De bevindingen zijn besproken bij de zelfevaluatie in januari 2015. In januari 2016 is de zelfevaluatie geleid door een externe voorzitter en zijn, naast de aandachtspunten uit de 'Aanbevelingen deskundig en competent pensioenfondsbestuur' van de Pensioenfederatie en de eerdere zelfevaluaties, het geschiktheidsplan en het rooster van aftreden behandeld.

In het kader van de zelfevaluatie sluit het bestuur iedere bestuursvergadering af met een evaluatie van de desbetreffende vergadering zodat ruimte wordt geboden om over en weer feedback te geven.

9.3 Gedragscode

Het pensioenfonds beschikt over een gedragscode die is gebaseerd op de modelgedragscode van de Pensioenfederatie. De code is van toepassing op alle aan het pensioenfonds verbonden personen en op insiders. De insiderregeling is van kracht voor de medewerkers van het bestuursbureau. In het verslagjaar is de gedragscode van het fonds aangepast aan de opzet en indeling van de Model Gedragscode 2016 van de Pensioenfederatie.

Compliance

Het pensioenfonds maakt gebruik van een externe compliance officer voor de uitoefening van het toezicht op de naleving van compliance gerelateerde regelgeving. In het eerste halfjaar van 2016 hebben alle verbonden personen en insiders van het pensioenfonds de verklaring naleving gedragscode ondertekend. Daarnaast heeft de jaarlijkse inventarisatie van de nevenfuncties van de verbonden personen, relatiegeschenken, uitnodigingen, financiële belangen in zakelijke relaties, persoonlijke transacties en overige situaties van belangenverstrengeling plaatsgevonden.

Er zijn door de compliance officer in de aangeleverde verklaringen geen afwijkende zaken vastgesteld met betrekking tot de naleving van de Gedragscode.

9.4 Onderhoud fondsdocumenten

Statuten

De statuten hebben in 2016 geen wijziging ondergaan.

Pensioen- en pensioenspaarreglementen

De reglementen hebben in 2016 geen wijziging ondergaan.

Actuariële en bedrijfstechnische nota

In de Actuariële en Bedrijfstechnische Nota (ABTN) is een aantal wijzigingen doorgevoerd. Deze wijzigingen hangen samen met precisering van de ontwikkeling van het opbouwdepot, precisering van herbalancerings, benoeming van de kostenopslag en het preciseren van de bepalingen van herstel van gekorte aanspraken. Het Crisisplan maakt onderdeel uit van de ABTN.

In het najaar van 2016 heeft het bestuur besluiten genomen met betrekking tot onder andere de prognosetafel en de ervaringssterfte. Deze besluiten zijn in januari 2017 in de ABTN opgenomen en vastgesteld.

Integrale risicoanalyse

In de integrale risicoanalyse staan alle risico's beschreven waaraan het pensioenfonds is blootgesteld en de maatregelen die het pensioenfonds heeft genomen om, indien noodzakelijk, deze risico's te beheersen. De risicoanalyse is gebaseerd op de analysemethode die door DNB wordt gebruikt. Het bestuur heeft de integrale risicoanalyse in 2016 herijkt.

In de periode vanaf 2009 zijn veel stappen gezet om het risicobeleid te verbeteren, zoals het actualiseren en uitvoeren van diverse risicoanalyses, het implementeren van het nieuwe strategische risicobeleid met bijbehorende risicomonitor, het integrale risicomanagement, het

vastleggen van uitbestedingstrajecten van het vermogensbeheer, de uitbesteding van de compliance functie en het vastleggen van procedures in het handboek bestuursbureau. De integrale risicoanalyse wordt regulier aan de hand van kwartaalrapportages op regelmatige basis door het bestuur beoordeeld en bijgestuurd.

Handboek bestuursbureau

Het bestuur heeft een Handboek bestuursbureau vastgesteld. Hierin zijn de afspraken vastgelegd met betrekking tot de organisatie en de werkwijze van het bestuursbureau. In het Handboek zijn de verantwoordelijkheden, procedures en processen beschreven zoals deze onder normale omstandigheden gelden. In overleg met het bestuur kan hiervan worden afgeweken. Het Handboek wordt jaarlijks door het bestuur beoordeeld en indien nodig aangepast. Dit is voor het laatst gebeurd in de eerste helft van 2016. Medio 2017 wordt een hernieuwde actualisatie voorzien.

Communicatie

In 2015 heeft het bestuur een jaarplan en een meerjarenplan vastgesteld. In 2016 is in samenwerking met TKP onder de betrokkenen een meting gehouden op het gebied van communicatie. De resultaten van deze meting zijn gebruikt bij het samenstellen van het communicatiejaarplan 2017. Het bestuur richt zich op een aantal speerpunten, waaronder: Reële *verwachtingen* creëren over het pensioen; onzekerheid wegnemen door (gewezen) deelnemers inzicht te laten verkrijgen.

Vergroten van het *pensioenbewustzijn* door het bieden van inzicht en overzicht; (gewezen) deelnemers in staat stellen om een weloverwogen keuze te maken.

Vergroten van de *betrokkenheid* onder andere door de (gewezen) deelnemer mee te nemen in overwegingen.

9.5 Intern toezicht

Intern toezicht en Visitatiecommissie

Het bestuur heeft het interne toezicht ingevuld door middel van een Visitatiecommissie. De werkwijze van de Visitatiecommissie is vastgelegd in een reglement. De commissie bestaat uit drie onafhankelijke deskundigen.

De Visitatiecommissie beoordeelt de beleidsprocedures en -processen alsmede de 'checks and balances' binnen het pensioenfonds, de wijze waarop het pensioenfonds wordt aangestuurd en de wijze waarop het bestuur omgaat met de risico's op de langere termijn. In mei 2017 heeft de Visitatiecommissie gerapporteerd over het jaar 2016. De visitatie wordt jaarlijks uitgevoerd.

De bevindingen van de Visitatiecommissie en de reactie van het bestuur hierop zijn in hoofdstuk 10 van dit jaarverslag opgenomen.

De regelgeving betreffende het interne toezicht wordt in het eerste halfjaar van 2017 mogelijk herzien. In hoofdstuk 7 is daarover nadere informatie opgenomen.

9.6 Extern toezicht

Verantwoordingsorgaan

De belangrijkste bevoegdheden van het Verantwoordingsorgaan zijn het adviseren van het bestuur en het oordelen over het handelen van het bestuur in het jaar, over het gevoerde beleid en over de

beleidskeuzes die voor de toekomst worden gemaakt. Dit oordeel wordt gevormd aan de hand van formele jaarstukken en andere informatie van het pensioenfonds. Het oordeel van het Verantwoordingsorgaan over 2016 is, evenals de reactie van het bestuur daarop, opgenomen in hoofdstuk 11 van dit jaarverslag.

In 2016 is het verkiezingsreglement voor leden van het Verantwoordingsorgaan samengevoegd met het reglement van het Verantwoordingsorgaan en zijn een aantal wijzigingen doorgevoerd. Het Verantwoordingsorgaan heeft geadviseerd over het gewijzigde reglement. De uitgebrachte aanbevelingen zijn door het bestuur deels overgenomen, dan wel gemotiveerd afgewezen.

Compliance

Het bestuur heeft de compliance functie uitbesteed aan het Nederlands Compliance Instituut (NCI). Het doel van de functie is het toezicht houden op de naleving van alle wet- en regelgeving met betrekking tot compliance die van toepassing is op het pensioenfonds. De compliance officer draagt daarnaast zorg voor de beheersing van compliance risico's en draagt bij tot het verankeren van compliance in bedrijfsprocessen door het creëren van bewustzijn bij de bestuursleden en de leden die zitting hebben in de andere (uitvoerings)organen van het pensioenfonds. De compliance officer rapporteert jaarlijks aan het pensioenfonds.

Themaonderzoeken DNB

De Nederlandsche Bank (DNB) houdt toezicht op pensioenfonds. Jaarlijks geeft DNB aan welke thema's het navolgende kalenderjaar extra aandacht krijgen bij de uitoefening van de toezichtstaak. In het verslagjaar heeft DNB, in samenwerking met de AFM, aandacht besteed aan de wijze waarop het fonds communiceert over financiële risico's. Daarnaast is DNB in december gestart met een onsite-onderzoek naar het vermogensbeheer van het fonds. De uitkomsten daarvan worden met de toezichthouder besproken in het tweede kwartaal van 2017.

De pensioensector heeft op grond van de Sanctiewet en EU sanctieverordeningen specifieke verplichtingen waar het gaat om het naleven van sanctiemaatregelen. Het pensioenfonds voldoet aan deze sanctiemaatregelen, zowel op het gebied van de pensioenadministratie als op het gebied van het vermogensbeheer.

In 2016 zijn aan het pensioenfonds geen dwangsommen of boetes opgelegd. Er zijn door de Toezichthouder DNB geen aanwijzingen aan het pensioenfonds gegeven. Er is geen bewindvoerder aangesteld of bevoegdheidsuitoefening van organen van het pensioenfonds gebonden aan de toestemming van DNB. De vermogenspositie is zodanig dat een herstelplan van toepassing is.

10 Verslag Visitatiecommissie

De taak van de Visitatiecommissie (VC) bestaat uit het toezicht houden op het beleid van het bestuur van het fonds, op de algemene gang van zaken in het fonds en het toezien op adequate risicobeheersing en evenwichtige belangenafweging door het bestuur.

De VC betreft bij het uitvoeren van haar taak de normen van de Code Pensioenfonds met betrekking tot intern toezicht en de normen van de VITP-Toezichtcode.

De VC legt jaarlijks haar bevindingen vast in een rapport en legt verantwoording af aan het VO, aan het bestuur en aan de werkgever. Vanuit het fonds zijn geen specifieke onderwerpen aangegeven waarbij de VC in het bijzonder aandacht aan zou moeten geven.

Onderstaande samenvatting bevat het oordeel ten aanzien het oordeel en de aanbevelingen van de VC over de onderzoeksperiode 2016.

1. Het functioneren van de governance

Oordeel 2016

De VC is van mening dat de governance goed functioneert, maar dat er wel een aantal aandachtspunten is.

Aanbevelingen 2016:

- Geef het VO volledige toegang tot iBabs en ga samen met het VO na hoe het VO beter en eerder bij het besluitvormingsproces kan worden betrokken.
- Vergader als bestuur eens per kwartaal met het VO in plaats van twee keer per jaar.
- Laat het VO een plaatsvervangend voorzitter benoemen en moedig aan om (een) adviseur(s) in te schakelen om de courevaling power van het VO te versterken.
- Laat het VO een competentievisie voor VO-leden opstellen.
- Laat het VO verslagen maken van haar eigen vergaderingen.
- Stel een aftreedrooster voor de VC op.
- Valueer de externe leden van de Belcom.

2. Het functioneren van het bestuur

Oordeel 2016

Volgens de VC is er geen aanleiding om te veronderstellen dat het bestuur niet naar behoren functioneert.

Aanbevelingen 2016:

- Leg de zelfreflectie die na elke vergadering plaatsvindt volledig vast in de notulen.

3. Het beleid van het bestuur

Oordeel 2016

De VC is van mening dat het beleid van bestuur goed wordt uitgevoerd, echter er zijn wel belangrijke verbeterpunten.

Aanbevelingen 2016:

- Oriënteer je als fonds op de alternatieven voor het pensioenfonds. Er is in pensioenfondsland een grote dynamiek gaande die onderhevig is aan verscherpte toezichtseisen, hogere complexiteit en drang naar lagere uitvoeringskosten. Alternatieven zijn volgens de VC

uitbesteding van het gehele vermogensbeheer en risicomanagement aan een fiduciair, het opgaan in een ander pensioenfonds of deelname aan een APF.

- Laat huidige bestuursleden pas aftreden als er nog meer inhoud gegeven is aan de toekomst visie, de alternatieven voor het fonds en de mogelijke aanbevelingen die DNB doet naar aanleiding van hun on-site onderzoek inzake beleggingen en risicobeheer. Wellicht vereisen deze aandachtspunten de aanwezigheid van de vertrekkende bestuursleden.

4. Algemene gang van zaken in het fonds

Oordeel 2016

De VC is van mening dat de algemene gang van zaken in het fonds over het algemeen goed verlopen, maar dat het bestuur advies moet blijven vragen aan de betreffende commissie alvorens een besluit te nemen (zie ook de aanbeveling in 2015).

Aanbevelingen 2016:

- Win altijd eerst advies in bij de Belcom alvorens een besluit te nemen. Dit is een eis van zorgvuldige besluitvorming, zeker als het gaat om belangrijke fondsangelegenheden.
- Maak met de uitvoerders een waterdichte incidentenregelingen zodat er niet gediscussieerd hoeft te worden of een event wel of geen incident is dat bij het fonds bekend moet zijn en ook niet of het wel of niet aan de toezichthouder hoeft te worden gemeld.
- Stel als bestuur vooraf criteria op inzake de evaluatie van de uitvoerders (pensioenbeheerder en andere uitvoerders) en bespreek de evaluatie in de desbetreffende bestuurscommissie (Pensioencommissie of Belcom) alvorens het bestuur een besluit neemt tot verlenging of opzegging.

5. Adequate risicobeheersing

Oordeel 2016

De VC is van mening dat er sprake is van een adequate risicobeheersing, maar dat er aandachtspunten zijn op het gebied van integrale risicobeheersing en compliance.

Aanbevelingen 2016:

- Werk aan een eenduidige integrale risico management rapportage, uitgesplitst naar financieel en operationeel risk, inclusief alle mogelijke andere risicogebieden naast de bestaande juridische of compliance gerelateerde risico's.
- Zorg er voor dat het bestuur en de BelCom elkaar op een juiste wijze challengen. Door een meer prominenter rol van het IRM dashboard in de bestuursvergaderingen zou dat mogelijk meer gaan plaatsvinden.
- Zorg dat bestuur beeld heeft bij wat er aan risicomanagement rapportages gevraagd wordt en dat de reportfunctie door het BB kan worden opgevolgd in samenwerking met externe partijen binnen een vastgesteld tijdspad.
- Evalueer het NCI en zorg dat de taken en bevoegdheden helder zijn naar NCI en het fonds.

6. Evenwichtige belangenafweging

Oordeel 2016

De VC is van mening dat het fonds oog heeft voor evenwichtige belangenafweging, maar ziet nog ruimte voor verbeteringen.

Aanbevelingen 2016:

- Expliciteer de gemaakte afweging van de belangen van alle stakeholders en kwantificeer deze belangen als dat mogelijk is.

7. Communicatie

Oordeel 2016

De VC is van mening dat het fonds op een juiste wijze communiceert richting deelnemers, maar ziet mogelijk nog ruimte voor verbeteringen bij o.a. stakeholders.

Aanbevelingen:

- Blijf in gesprek met deelnemers en stakeholders over risico's en risicobeheersing.
- Meet de communicatie uitingen zodat het fonds nog meer gevoel krijgt bij wat de verschillende deelnemers verwachten inzake pensioeninformatie.

8. Naleving Code Pensioenfondsen

Oordeel 2016

De VC ziet dat de normen uit de Code Pensioenfondsen de aandacht hebben van het fonds, maar vindt dat de toepassing en naleving ervan beter moet.

Aanbevelingen 2016:

- Doe wat wordt beloofd met betrekking tot norm 67.
- Ga (nogmaals) na of men (toch) afwijkt van bepaalde normen en licht dat toe in het jaarverslag.

9. Cultuur en gedrag

Oordeel 2016

De VC ziet dat cultuur en gedrag de aandacht heeft van het fonds, maar vindt dat er speciaal aandacht moet blijven bestaan voor de volgende aanbevelingen.

Aanbevelingen 2016:

- Geef de besluiten (na de gevoerde discussie en de argumentatie voor de besluitvorming) en de aankomende besluiten beter weer in de notulen en hou hiermee het VO aangesloten.
- Voer een zelfevaluatie uit in 2017.

De VC heeft vertrouwen in de opvolging door het bestuur van de aanbevelingen en ziet uit naar verdere samenwerking met het bestuur en het VO.

Reactie van het bestuur

Het bestuur heeft kennis genomen van het oordeel van de Visitatiecommissie over het functioneren over het jaar 2016. Het bestuur spreekt zijn waardering uit dat ondanks een onverwachte vacature de commissie in staat gebleken is haar werkzaamheden adequaat uit te voeren.

Het functioneren van de governance en het functioneren van het bestuur

Het bestuur is van mening dat de betrokkenheid van het Verantwoordingsorgaan is toegenomen en dat sprake is van een open en constructief overleg. De diverse aanbevelingen van de Visitatiecommissie worden op de hand genomen. Naast het reguliere geplande overleg is ad-hoc overleg met het Verantwoordingsorgaan overigens altijd mogelijk. Informatie die benodigd is voor een goede uitoefening van de taak van het Verantwoordingsorgaan zal uiteraard verstrekt worden. Een jaarlijkse evaluatie van de commissies heeft zeker een toegevoegde waarde in aanvulling op de jaarlijkse zelfevaluatie van het bestuur in zijn totaliteit. Ook de externe leden van de commissies zullen daarin worden betrokken.

Het bestuur vindt de inhoud van de zelfreflecties na afloop van iedere bestuursvergadering belangrijke input voor zijn functioneren. Eventuele conclusies en aanbevelingen die van belang zijn voor dit functioneren worden opgenomen in de notulen of toegevoegd aan de actiepuntenlijst uit eerdere zelfevaluaties.

Het beleid van het bestuur

Vanuit de sterkte en zwakte analyse die het bestuur heeft gedaan in 2016 is de conclusie getrokken dat, ondanks de grote dynamiek en toenemende complexiteit, het pensioenfonds in staat is zijn taak op adequate en verantwoorde wijze uit te voeren. Eventuele alternatieven zullen op de hand worden genomen, in overleg met betrokken partijen, als meer concreet zicht is op de aangekondigde stelselwijziging. Naar verwachting kan dit nog enige tijd duren. Gezien de achterliggende inwerktijd van een half jaar van de opvolgende bestuursleden, acht het bestuur het niet noodzakelijk de vertrekkende bestuursleden te verzoeken langer in functie te blijven.

Algemene gang van zaken in het fonds

Het bestuur zal advies inwinnen bij de BelCom en heeft dit in het verleden ook steeds gedaan waar dat is voorgeschreven.

Niet alle mogelijke incidenten zullen in alle gevallen voorzienbaar zijn. In het geval van de brand in 2016 van een archiefopslag is gebleken dat van nagenoeg alle dossiers ook sprake was van digitale opslag. Het incident lijkt niet tot schadelijke gevolgen te leiden en is door de uitvoerder op adequate wijze opgepakt.

De criteria voor evaluatie van de uitvoerders zijn opgenomen in het beleidsplan uitbestedingen. Het advies om de evaluaties voorafgaand aan besluitvorming door het bestuur te bespreken in de commissies zal ter harte worden genomen.

Adequate risicobeheersing

De vorm en inrichting van het risicomanagement inclusief de rapportage is in het komende jaar onderwerp van gesprek mede naar aanleiding van de aanbevelingen van DNB medio 2017. De aanbevelingen van de Visitatiecommissie zullen daarin worden meegewogen.

In 2017 zal tevens een evaluatie van het functioneren van het NCI plaatsvinden.

Evenwichtige belangenafweging

Het bestuur is met de Visitatiecommissie van mening dat het expliciteren van de gemaakte afweging van belangen van alle stakeholders nodig is. Ook het waar mogelijk kwantificeren van de belangen wordt onderschreven.

Communicatie

Evenals in de achterliggende jaren zal ook in de komende jaren communicatie hoog op de agenda staan. Zoals in het communicatiebeleidsplan is opgenomen meet het bestuur met regelmaat het effect en de waardering van de communicatie. Waar mogelijk wordt het gesprek gezocht.

Naleving Code Pensioenfondsen

Norm 67 ziet op de doelstellingen qua diversiteit in de organen van het fonds. Voor wat betreft de vacature in het Verantwoordingsorgaan is aan de voordragende instantie, de ondernemingsraad, aangegeven dat de voorkeur gezien het streven naar diversiteit uit gaat naar een vrouw. De ondernemingsraad heeft uiteindelijk onderbouwd gekozen voor het voordragen van een mannelijke kandidaat. Bij toekomstige vacatures zal het streven, zowel voor wat betreft leeftijd als voor wat betreft geslacht, opnieuw onder de aandacht worden gebracht.

Cultuur en gedrag

Het goed notuleren van besluiten inclusief de gevoerde discussie en argumentatie is een blijvend punt van aandacht.

In mei 2017 heeft de jaarlijkse zelfevaluatie plaats gevonden.

11 Verslag Verantwoordingsorgaan

Geacht bestuur,

Hierbij ontvangt u het oordeel van het verantwoordingsorgaan ten aanzien van het door u gevoerde beleid en de gemaakte beleidskeuzes voor de toekomst in het jaar 2016.

Procesgang

In het jaar 2016 heeft het verantwoordingsorgaan haar wettelijk adviesrecht gebruikt:

- Advies verkiezingsreglement
- Advies inzake reglement VO
- Advies betreffende benoeming lid Visitatie Commissie

Het bestuur heeft op 8 mei 2017 verantwoording afgelegd aan het verantwoordingsorgaan over het gevoerde beleid en de gemaakte beleidskeuzes voor de toekomst in het jaar 2016. Daarnaast heeft het verantwoordingsorgaan de volgende bronnen geraadpleegd:

Bron	2016
Jaarverslag incl. jaarrekening	concept versie; 24 april 2017
Verslag Visitatiecommissie	concept versie; 13 april 2016
Notulen Bestuursvergaderingen	definitieve versies (zonder bijlagen)
(Formeel) overleg met het bestuur	19 mei 2016 14 november 2016 8 mei 2017
Overleg met de Visitatiecommissie	8 maart 2017

Bij het vormen van het oordeel over het jaar 2016 is specifiek aandacht besteed aan:

- Benoemingen bestuursleden
- Communicatie jaarplan 2017
- Opbouwbesluit / opbouwdepot
- Herstelplan DNB
- Klachten FIFO/LIFO
- Haalbaarheidstoets
- Uitvoeringskosten

Samenstelling

De samenstelling van het verantwoordingsorgaan is hieronder weergegeven:

Vertegenwoordiger namens	Naam	Aanvang	Einde
Werkgever	A.F. Elzinga	1 oktober 2011	1 juli 2018 ¹¹
Werknemers	J. Hooghiem	28 januari 2015	16 januari 2017
	A.M.P. Versteeg	16 januari 2017	16 januari 2021
Gepensioneerden	A.E.C. Faas	28 januari 2015	28 januari 2019

De zittingsduur voor leden van het verantwoordingsorgaan is vastgesteld op 4 jaar. De leden kunnen worden herbenoemd voor een volgende termijn.

De leden van het verantwoordingsorgaan hebben van het bestuur de mogelijkheid gekregen om in een periode van ongeveer drie jaar hun Deskundigheidsniveau A te behalen om zodoende een goede gesprekspartner te blijven van het bestuur in een continu veranderende wereld van pensioenen. Daarnaast nemen de leden van het verantwoordingsorgaan regelmatig deel aan bijeenkomsten van bijvoorbeeld de Pensioenfederatie of DNB.

Evaluatie oordeel 2016 visitatie commissie

Het verantwoordingsorgaan verzoekt om opname van de gehele samenvatting van het visitatierapport in het Jaarverslag 2016. Daarnaast gaat het verantwoordingsorgaan er van uit dat de opvolging van de genoemde aanbevelingen in open dialoog met het verantwoordingsorgaan gebeurt.

Klachten

Het verantwoordingsorgaan is tevreden met de gevonden oplossing inzake het beleid hoe om te gaan met het in betere tijden inhalen van opgelopen achterstanden. De methodiek van pro-rata toekenning van inhaal-toeslag doet recht aan de solidariteitsgedachte en kan rekenen op een breed draagvlak.

Kostendeekkende premie

De afgesproken premie moet voldoende zijn om in de volledige opbouw van de actieven te kunnen voorzien. Nu liggen de kosten dekkende premie, gedempte kosten dekkende premie en feitelijke premie ver uit elkaar (resp. 38, 21,7 en 31,6 mio €). Uit de beoordeelde stukken volgt geen duiding van de betekenis en gevolgen van het feit dat de feitelijke premie lager is dan de kosten dekkende premie.

Uit de beoordeelde stukken blijkt dat de feitelijke en de gedempte kosten dekkende premie lager zijn dan de kosten dekkende premie. De ambities van het fonds met betrekking tot indexatie worden al een aantal jaren niet gehaald en met een te lage premie in combinatie met resultaten lijkt deze ambitie niet meer reëel.

¹¹ Herbenoemd per 1 juli 2014 voor een nieuwe termijn van 4 jaar.

Transparantie

Het verantwoordingsorgaan constateert dat het bestuur aanzienlijk transparanter is naar de organen en de deelnemers. Ook de website bevat meer informatie en is actueler. De totstandkoming van het communicatie jaarplan 2017 is in lijn met deze aanpak.

De transparantie van het jaarverslag 2016 is punt van aandacht. Het verantwoordingsorgaan constateert een veelal vaktechnische communicatie in het jaarverslag. Gevolg hiervan is dat voor de lezer de boodschap niet altijd helder overkomt of zelfs ontbreekt.

In het Uniform Pensioen Overzicht (UPO, per 1-1-2017) ontbreekt voor het eerst de post 'het te bereiken pensioen'. Het verantwoordingsorgaan betreurt dat deze niet opgenomen is en verzoekt tot wederom opname hiervan.

Kosten

De totale kosten zijn in 2015 met bijna 15,8% gestegen en in 2016 met 6,3%. Het verantwoordingsorgaan is van mening dat de kosten kritisch moeten worden gemanaged en maakt zich zorgen over eventuele verdere kostenstijgingen.

Eindoordeel

Het verantwoordingsorgaan ziet een positieve omslag bij het bestuur en ziet de samenwerking tussen het bestuur en het verantwoordingsorgaan steeds verder verbeteren. Daarnaast is het verantwoordingsorgaan positief over de inzet en betrokkenheid van het bestuur voor het fonds. Het zogenaamde on-site onderzoek van DNB vindt momenteel plaats. Het verantwoordingsorgaan wil gedurende 2017 geïnformeerd worden over de te nemen acties en de voortgang daarvan.

Het is een roerige periode met grote uitdagingen. Het verantwoordingsorgaan heeft er vertrouwen in dat het bestuur hierin de juiste koers weet te kiezen. Daarnaast wenst het verantwoordingsorgaan het bestuur veel wijsheid bij de strategische heroverwegingen die de komende jaren zullen plaatsvinden.

Reactie van het bestuur

Het bestuur heeft kennis genomen van het oordeel van het Verantwoordingsorgaan over het beleid en de resultaten daarvan over 2016. In deze reactie gaat het bestuur in op de onderwerpen die het Verantwoordingsorgaan in zijn oordeel heeft betrokken.

Evaluatie oordeel 2016 visitatie commissie

Het bestuur gaat graag de open dialoog aan met het Verantwoordingsorgaan over de aanbevelingen die de Visitatiecommissie doet richting het bestuur en het Verantwoordingsorgaan. De samenvatting van het visitatierapport is integraal in het onderhavige jaarverslag opgenomen.

Kostendekkende premie

Het bestuur heeft haar zorg geuit richting de sociale partners voor wat betreft de kostendekkendheid van de premie in combinatie met de ambitie. Een nieuwe toezegging in de loop van 2017 voor de pensioentoezegging met ingang van 2018 zal in dit licht kritisch op de hand worden genomen en met het Verantwoordingsorgaan worden besproken.

In het jaarverslag is een nadere toelichting opgenomen van de gevolgen van het feit dat de feitelijke premie lager is dan de kostendekkende premie.

Transparantie

Veel tijd en aandacht is in de achterliggende tijd besteed aan communicatie. Ook in de hiernavolgende periode zal dit het geval zijn. Het gebruik in het jaarverslag van vaktechnische bewoordingen is helaas onvermijdelijk mede als gevolg van wettelijke voorschriften. Desondanks zal hier waar mogelijk een verbeterslag worden aangebracht.

Het ontbreken van de opgave van 'het te bereiken pensioen' in het Uniform Pensioen Overzicht (UPO) is een bewuste keuze. De insteek bij het UPO is het verstrekken van zoveel als mogelijk 'harde gegevens'. Een indicatie van een mogelijk te bereiken pensioen is overigens nog steeds zichtbaar in zowel de overheidssite 'mijnpensioenoverzicht.nl' als in de pensioenplanner op de website van het pensioenfonds.

Kosten

Het bestuur is met het Verantwoordingsorgaan van mening dat het kritisch managen van kosten noodzakelijk is. Dit heeft dan ook continu de aandacht. Een zorg is en blijft het toenemen van de kosten vanuit de toezichthouders en bijvoorbeeld de invoering van de btw-plicht van pensioenfonds op het vlak van de uitvoeringskosten. Dit zijn kosten die niet beïnvloedbaar zijn maar wel gedragen moeten worden. De kosten van vermogensbeheer zijn wel beïnvloedbaar. Het pensioenfonds heeft deze kosten in de achterliggende jaren geleidelijk weten te verlagen.

Ten slotte dankt het bestuur het Verantwoordingsorgaan voor zijn inzet voor en betrokkenheid bij het pensioenfonds. Graag gaat het bestuur ook in het lopende jaar de dialoog aan in zijn algemeenheid en in het bijzonder voor wat betreft de acties voortkomend uit het on-site onderzoek van DNB en de nieuwe pensioentoezegging met ingang van 2018.

12 Vooruitblik

In januari 2017 is gebleken dat de dekkingsgraad onvoldoende is om een toeslag toe te kunnen kennen. De actieven hebben daardoor nu ook, net als de overige deelnemers al eerder, een toeslagachterstand. Voor de komende jaren is de kans dat er voldoende ruimte is om toeslag toe te kennen echter klein. Een stijging van de dekkingsgraad zal met name gerealiseerd dienen te worden door een stijging van de rente. Vanwege het stimuleringsbeleid van de ECB verwacht het bestuur niet dat de rente op de korte termijn substantieel stijgt. Voorlopig wordt uitgegaan van een scenario van het 'doormodderen' van de economie. Voor de komende jaren blijft daarom gelden dat een verlaging van de pensioenen niet uit te sluiten is en dat indexatieachterstanden verder kunnen oplopen.

Ook in 2017 zijn op het gebied van regelgeving rond pensioenen de nodige wijzigingen te voorzien. Zo wordt de fiscale pensioenleeftijd door de overheid verplaatst naar 68 jaar. Het bestuur zal deze ontwikkelingen op de voet volgen en zal er samen met de pensioenuitvoerder voor zorgdragen dat de regelingen van het fonds en de uitvoering aan de gestelde eisen blijven voldoen.

In 2016 heeft De Nederlandsche Bank (DNB) als toezichthouder aangegeven begin 2017 een onderzoek naar het vermogensbeheer bij het fonds te willen doen. DNB doet dit structureel bij grote pensioenfonds en incidenteel bij middelgrote en kleine fonds. Bij het fonds richtte het onderzoek zich met name op de volgende terreinen: Het strategisch en tactisch beleid, het beleid voor de renteafdekking, de werking van de beleggingscommissie en de onafhankelijke risico management functie. Inmiddels zijn de uitkomsten van het onderzoek ontvangen en besproken met de toezichthouder. Naar aanleiding hiervan zal een actieplan worden opgesteld om opvolging te geven aan de bevindingen.

De sociale partners zijn in 2017 gestart met de gesprekken over een nieuwe pensioentoezegging die 1 januari 2018 in moet gaan. Het bestuur zal de uitkomsten daarvan moeten beoordelen, onder andere op uitvoerbaarheid en evenwichtigheid. Eind 2016 heeft het bestuur al pro-actief haar wensen en aandachtspunten hieromtrent kenbaar gemaakt aan de sociale partners. In de eerste helft van 2017 zal de reguliere haalbaarheidstoets worden uitgevoerd. De uitkomst hiervan kan van invloed zijn voor de onderhandelingen over de nieuwe pensioentoezegging.

Groningen, 12 juni 2017

A.J. den Herder

Mw. J. Hermes

Mw. A. de Jong-Nonner

P.L. Kwast (secretaris)

I.M. Oudejans

C.S. Pisuisse (voorzitter)

R. Snijder

M.W.J. de Wilde

Jaarrekening

13 Jaarrekening

13.1 Balans per 31 december 2016

Bedragen x € 1.000

		<u>31-12-2016</u>	<u>31-12-2015</u>
		€	€
ACTIVA			
Beleggingen voor risico pensioenfonds	(1)		
Vastgoedbeleggingen		113.819	100.468
Aandelen		754.245	643.740
Vastrentende waarden		608.636	602.973
Derivaten		12.064	6.806
Overige beleggingen		789	7.056
		<u>1.489.553</u>	<u>1.361.043</u>
Beleggingen voor risico deelnemers	(2)	970	915
Vorderingen en overlopende activa	(3)	163	259
Overige activa	(4)	809	4.146
TOTAAL ACTIVA		<u>1.491.495</u>	<u>1.366.363</u>
PASSIVA			
Stichtingskapitaal en reserves			
Stichtingskapitaal		0	0
Algemene reserve		38.658	42.318
		<u>38.658</u>	<u>42.318</u>
Technische voorzieningen	(5)	1.426.597	1.308.789
Voorziening pensioenverplichtingen risico deelnemers	(6)	970	915
Derivaten	(7)	20.126	5.378
Overige schulden en overlopende passiva	(8)	5.144	8.963
TOTAAL PASSIVA		<u>1.491.495</u>	<u>1.366.363</u>

(-) De bij de posten vermelde nummers verwijzen naar de toelichting op de balans vanaf pagina 80.

13.2 Staat van baten en lasten

		2016		2015	
		€	€	€	€
Baten					
Premiebijdragen voor risico pensioenfonds	(9)		31.818		28.849
Beleggingsresultaten risico pensioenfonds	(10)		121.750		13.607
Beleggingsresultaten risico deelnemers	(11)		69		-11
Overige baten	(12)		3		16
Totaal baten			<u>153.640</u>		<u>42.461</u>
Lasten					
Pensioenuitkeringen	(13)		38.431		37.899
Pensioenuitvoeringskosten	(14)		1.933		1.743
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds					
- Pensioenopbouw		29.530		25.396	
- Toeslagverlening		0		9.245	
- Rentetoevoeging		-776		2.226	
- Onttrekking voor uitkeringen en uitvoeringskosten		-39.118		-38.052	
- Wijziging marktrente		115.382		67.244	
- Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten		1.046		3.986	
- Aanpassing sterftekanssen		6.653		0	
- Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen		-2.715		-4.460	
			<u>110.002</u>		<u>65.585</u>
Mutatie overige technische voorzieningen	(15)		7.806		-58
Mutatie pensioenverplichtingen voor risico deelnemers			55		-116
Saldo overdracht van rechten	(16)		-930		-3.346
Overige lasten	(17)		3		10.150
Totaal lasten			<u>157.300</u>		<u>111.857</u>
Saldo van baten en lasten			<u>-3.660</u>		<u>-69.396</u>

(-) De bij de posten vermelde nummers verwijzen naar de toelichting op de staat van baten en lasten vanaf pagina 101.

13.3 Kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht is opgesteld volgens de directe methode.

	2016		2015	
	€	€	€	€
Kasstroom uit pensioenactiviteiten				
Ontvangsten				
Ontvangen premies	27.517		26.533	
Ontvangen in verband met overdracht van rechten	930		3.525	
Overig	33		108	
		28.480		30.166
Uitgaven				
Betaalde pensioenuitkeringen	-38.415		-37.920	
Betaald in verband met overdracht van rechten	0		-179	
Betaalde pensioenuitvoeringskosten	-1.902		-1.744	
Overig	0		-118	
		-40.317		-39.961
Totale kasstroom uit pensioenactiviteiten		-11.837		-9.795
Kasstroom uit beleggingsactiviteiten				
Ontvangsten				
Ontvangen directe beleggingsopbrengsten	3.225		6.661	
Verkopen en aflossingen van beleggingen	864.333		436.464	
Overig	5.338		449	
		872.896		443.574
Uitgaven				
Aankopen beleggingen	-869.781		-425.742	
Betaalde kosten van vermogensbeheer	-882		-845	
		-870.663		-426.587
Totale kasstroom uit beleggingsactiviteiten		2.232		16.987
Netto kasstroom		-9.605		7.192
Mutatie liquide middelen		-9.605		7.192
Samenstelling geldmiddelen				
	2016		2015	
	€		€	
Liquide middelen primo boekjaar	11.202		4.010	
Liquide middelen ultimo boekjaar	1.598		11.202	
Waarvan:				
Voor risico pensioenfonds	1.598		11.202	
Voor risico deelnemers	0		0	

13.4 Toelichting op de jaarrekening

13.4.1 Algemeen

Activiteiten

Stichting Pensioenfonds Gasunie ('het pensioenfonds'), is statutair gevestigd te Groningen en is opgericht op 15 september 1965. De stichting is ingeschreven bij de Kamer van Koophandel onder nummer 41009373.

Het doel van het pensioenfonds is het nu en in de toekomst verstrekken van uitkeringen aan gepensioneerden en nabestaanden ter zake van ouderdom en overlijden; tevens verstrekt het pensioenfonds uitkeringen aan arbeidsongeschikte deelnemers. Het pensioenfonds geeft invulling aan de uitvoering van de pensioenregelingen van de N.V. Nederlandse Gasunie en de aangesloten onderneming GasTerra B.V.

Overeenstemmingsverklaring

De jaarrekening is opgesteld in overeenstemming met de wettelijke bepalingen zoals deze zijn opgenomen in Titel 9 Boek 2 BW en met inachtneming van de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving, in het bijzonder Richtlijn 610 Pensioenfonds. Het bestuur heeft op 12 juni 2017 de jaarrekening opgemaakt.

Referenties

In de balans en de staat van baten en lasten zijn referenties opgenomen waarmee wordt verwezen naar de toelichting.

13.4.2 Grondslagen

13.4.2.1 Algemene grondslagen

Alle bedragen in de jaarrekening zijn vermeld in Euro's x 1.000, tenzij anders is aangegeven.

Continuïteitsveronderstelling

De jaarrekening is opgesteld met inachtneming van de continuïteitsveronderstelling.

Opname van een actief of een verplichting

Een actief wordt in de balans opgenomen wanneer het waarschijnlijk is dat de toekomstige economische voordelen naar het pensioenfonds zullen toevloeien en de waarde daarvan betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Een verplichting wordt in de balans opgenomen wanneer het waarschijnlijk is dat de afwikkeling daarvan gepaard zal gaan met een uitstroom van middelen en de omvang van het bedrag daarvan betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Verantwoording van baten en lasten

Baten worden in de rekening van baten en lasten opgenomen wanneer een vermeerdering van het economisch potentieel, samenhangend met een vermeerdering van een actief of een vermindering van een verplichting, heeft plaatsgevonden, waarvan de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Lasten worden verwerkt wanneer een vermindering van het economisch potentieel, samenhangend met een vermindering van een actief of een vermeerdering van een verplichting, heeft plaatsgevonden, waarvan de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Indien een transactie ertoe leidt dat nagenoeg alle of alle toekomstige economische voordelen en alle of nagenoeg alle risico's met betrekking tot een actief of een verplichting aan een derde zijn overgedragen, wordt het actief of de verplichting niet langer in de balans opgenomen.

Verder worden activa en verplichtingen niet meer in de balans opgenomen vanaf het tijdstip waarop niet meer wordt voldaan aan de voorwaarden van waarschijnlijkheid van de toekomstige economische voordelen en betrouwbaarheid van de bepaling van de waarde.

Dit betekent dat transacties worden verwerkt op handelsdatum en niet op afwikkelingsdatum. Als gevolg hiervan kan sprake zijn van een post 'nog af te wikkelen transacties'. Deze post kan zowel een actief als een passief zijn.

Saldering van een actief en een verplichting

Een financieel actief en een financiële verplichting worden gesaldeerd als nettobedrag in de balans opgenomen indien sprake is van een wettelijke of contractuele bevoegdheid om het actief en de verplichting gesaldeerd en gelijktijdig af te wikkelen en bovendien de intentie bestaat om de posten op deze wijze af te wikkelen. De met de gesaldeerd opgenomen financiële activa en financiële verplichtingen samenhangende rentebaten en rentelasten worden eveneens gesaldeerd opgenomen.

Vreemde valuta

Functionele valuta

De jaarrekening is opgesteld in euro's, zijnde de functionele en presentatievaluta van het pensioenfonds.

Transacties, vorderingen en schulden

Transacties in vreemde valuta gedurende de verslagperiode zijn in de jaarrekening verwerkt tegen de koers op transactiedatum. Activa en verplichtingen in vreemde valuta worden omgerekend naar euro's tegen de koers per balansdatum. Valutatermijntransacties worden gewaardeerd tegen de termijankoers die op de balansdatum geldt voor termijntransacties met een looptijd die gelijk is aan de resterende looptijd van het aangegane termijncontract. De uit de afwikkeling en omrekening voortvloeiende koersverschillen komen ten gunste of ten laste van de staat van baten en lasten.

Stelselwijziging

In het jaarverslag van 2015 zijn de transactiekosten en de (overige) kosten van vermogensbeheer apart gespecificeerd in de toelichting op de staat van baten en lasten onder toelichting 13 beleggingsresultaten risico pensioenfonds. Daarnaast was in 2015 het beleggingsrendement van het opbouwdepot verantwoord onder de overige lasten.

Met ingang van 2016 maken de transactiekosten deel uit van de indirecte beleggingsopbrengst. De (overige) kosten van vermogensbeheer maken deel uit van de pensioenuitvoeringskosten. Daarnaast is het beleggingsrendement van het opbouwdepot verantwoord onder de beleggingsresultaten risico pensioenfonds.

De vergelijkende cijfers over 2015 zijn eveneens aangepast. Als gevolg hiervan zijn de kosten vermogensbeheer met € 546 afgenomen, de indirecte beleggingsopbrengst met € 143 afgenomen, de transactiekosten met € 143 afgenomen en de pensioenuitvoeringskosten met € 546 toegenomen. Daarnaast zijn de overige lasten met € 95 afgenomen en de beleggingsresultaten risico pensioenfonds met € 95 afgenomen. De reserves en het resultaat zijn onder de nieuwe presentatie wijze gelijk gebleven.

Dekkingsgraden

In het jaarverslag van 2015 zijn, voor de bepaling van de dekkingsgraad en de beleidsdekkingsgraad, de beleggingen en verplichtingen voor risico deelnemers, niet meegenomen.

Met ingang van 2016 wordt deze post, zowel voor de bepaling van de reguliere dekkingsgraad, als de beleidsdekkingsgraad wel meegenomen. Voor de beleidsdekkingsgraad in boekjaar 2016 geldt tevens dat de onderliggende dekkingsgraden uit 2015 met terugwerkende kracht, inclusief beleggingen en verplichtingen voor risico deelnemers zijn bepaald.

Deze wijziging heeft geen impact op de beleidsdekkingsgraad van 2015 en blijft ongewijzigd ten opzichte van de in het jaarverslag 2015 vermelde beleidsdekkingsgraad.

Schattingswijziging

De opstelling van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW vereist dat het bestuur oordelen vormt en schattingen en veronderstellingen maakt die van invloed zijn op de toepassing van grondslagen en de gerapporteerde waarde van activa en verplichtingen, en van baten en lasten.

AG Prognosetafel 2016

In september 2016 heeft het Koninklijk Actuarieel Genootschap (AG) de AG Prognosetafel 2016 gepubliceerd. De AG Prognosetafel is gebaseerd op sterftestatistiek van de gehele bevolking.

De impact van de nieuwe prognosetafel hangt af van de verhouding tussen het aantal jonge en oude deelnemers; van de verhouding tussen het aantal mannen en vrouwen; en van de samenstelling van de pensioenverplichtingen binnen het pensioenfonds.

De impact bedraagt per ultimo 2016 een verhoging van de technische voorziening met 0,22% (€ 3.223).

Ervaringssterfte

Binnen de gehele bevolking zijn verschillen in sterftekansen waargenomen. Om de pensioenverplichtingen van een pensioenfonds te waarderen, worden de sterftekansen van de gehele bevolking gecorrigeerd om recht te doen aan de karakteristieken van het pensioenfonds. Het pensioenfonds heeft in 2016 onderzoek laten doen naar de ervaringssterfte en deze per eind 2016 aangepast. De impact bedraagt een verhoging van de technische voorziening met 0,24% (€ 3.464).

Gedempte kostendeekkende premie

De vaststelling van de Gedempte kostendeekkende premie (GKDP) 2016 is gebaseerd op het verwacht rendement. De rendementscurve is hierbij vastgesteld op basis van de wettelijk voorgeschreven regels voor de periode 2016-2021. Tot en met 2015 werd de GKDP vastgesteld op basis van de gemiddelde rente van de afgelopen 120 maanden.

Ziekenvoorziening

Met ingang van 2016 is in de ziekenvoorziening rekening gehouden met het arbeidsongeschiktheidspensioen (effect + € 4.620) en met de jaarlijkse stijging van de pensioengrondslag met de loonindex bij de vaststelling van de premievrijstelling (effect + € 754).

Dekkingsgraden

De (nominale) dekkingsgraad van het pensioenfonds wordt berekend door op balansdatum het balanstotaal minus de kortlopende schulden te delen op de technische voorzieningen zoals opgenomen in de balans.

De beleidsdekkingsgraad is gebaseerd op het rekenkundig gemiddelde van de dekkingsgraden over de laatste 12 maanden. Hierbij wordt steeds gebruik gemaakt van de meest actuele inschatting van de betreffende dekkingsgraden.

De reële dekkingsgraad is conform de definitie van het FTK gelijk aan de beleidsdekkingsgraad gedeeld door de beleidsdekkingsgraad die is vereist voor volledige toeslagverlening op basis van prijsinflatie.

13.4.2.2 Grondslagen voor waardering van activa en passiva

Beleggingen

Algemeen

De beleggingen worden gewaardeerd tegen marktwaarde. Het begrip marktwaarde is te beschouwen als synoniem van actuele waarde. Onder waardering op marktwaarde wordt verstaan: het bedrag waarvoor een actief kan worden verhandeld of een passief kan worden afgewikkeld tussen ter zake goed geïnformeerde partijen, die tot een transactie bereid en onafhankelijk van elkaar zijn.

De waardering in niet-beursgenoteerde beleggingsinstellingen geschiedt tegen actuele waarde.

Verwerking van waardeveranderingen van beleggingen

Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen van beleggingen. Alle waardeveranderingen van beleggingen, inclusief valutakoersverschillen, worden als beleggingsopbrengsten in de staat van baten en lasten opgenomen.

Vastgoedbeleggingen

Beursgenoteerde (indirecte) vastgoedbeleggingen worden gewaardeerd tegen de per balansdatum geldende beurskoers of afgegeven intrinsieke waarde. De marktwaarde van niet-beursgenoteerde (indirecte) vastgoedbeleggingen is gebaseerd op het aandeel dat het pensioenfonds heeft in het eigen vermogen van de niet-beursgenoteerde vastgoedbelegging per balansdatum.

Aandelen

Beursgenoteerde aandelen en participaties in beursgenoteerde beleggingsinstellingen zijn gewaardeerd tegen marktwaarde, zijnde de beurswaarde per balansdatum of afgegeven intrinsieke waarde.

Vastrentende waarden

Beursgenoteerde vastrentende waarden en participaties in beursgenoteerde beleggingsinstellingen zijn gewaardeerd tegen marktwaarde, zijnde de beurswaarde per balansdatum of afgegeven intrinsieke waarde.

De lopende interest op vastrentende waarden wordt gepresenteerd als onderdeel van de marktwaarde van de vastrentende waarden.

Derivaten

Derivaten worden gewaardeerd op actuele waarde, te weten de relevante marktnoteringen of, als die niet beschikbaar zijn, de waarde die wordt bepaald met behulp van marktconforme en toetsbare waarderingmodellen.

Indien een derivatenpositie negatief is wordt het bedrag onder de schulden verantwoord.

Overige beleggingen

Overige beleggingen worden gewaardeerd op marktwaarde. Indien geen marktwaarde beschikbaar is, wordt de waarde bepaald met behulp van marktconforme en toetsbare waarderingmodellen.

Beleggingen voor risico deelnemers

De grondslagen voor de waardering van de beleggingen voor risico deelnemers zijn gelijk aan die voor de beleggingen voor risico van het pensioenfonds worden aangehouden.

Securities lending

Het pensioenfonds is betrokken bij één of meer securities-lendingprogramma's, waarbij bepaalde effecten voor een korte periode worden uitgeleend aan andere marktpartijen. Beleggingen die in het kader van een securities-lendingcontract worden uitgeleend, blijven deel uitmaken van de balans en worden gewaardeerd conform de grondslag voor waardering en resultaatbepaling zoals die geldt voor deze beleggingen.

Vorderingen en overlopende activa

Vorderingen en overlopende activa worden bij eerste verwerking gewaardeerd op actuele waarde. Na eerste verwerking worden vorderingen gewaardeerd op geamortiseerde kostprijs (gelijk aan de nominale waarde indien geen sprake is van transactiekosten) onder aftrek van eventuele bijzondere waardeverminderingen, indien sprake is van oninbaarheid.

Vorderingen en overlopende activa worden onderscheiden van vorderingen in verband met beleggingstransacties conform RJ 610.208. Conform RJ 610.208 mogen overige vorderingen en schulden inzake vastgoedbeleggingen, aandelen en vastrentende waarden betreffende te vorderen respectievelijk te betalen posities of tijdelijke banksaldi in verband met beleggingstransacties onder de beleggingsrubrieken vastgoedbeleggingen, aandelen en vastrentende waarden worden geclassificeerd indien deze door het pensioenfonds niet kunnen worden aangewend voor andere doelen dan beleggingstransacties.

Liquide middelen

Liquide middelen worden tegen nominale waarde gewaardeerd. Onder de liquide middelen zijn opgenomen die kas- en banktegoeden die onmiddellijk opeisbaar zijn dan wel een looptijd korter dan twaalf maanden hebben. Zij worden onderscheiden van tegoeden in verband met beleggingstransacties. Liquide middelen uit hoofde van beleggingstransacties worden gepresenteerd onder de beleggingen.

Stichtingskapitaal en reserves

Stichtingskapitaal en reserves worden bepaald door het bedrag dat resteert nadat alle actiefposten en posten van het vreemd vermogen, inclusief de voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds en overige technische voorzieningen, volgens de van toepassing zijnde waarderingsgrondslagen in de balans zijn opgenomen.

De statutaire reserves en de overige wettelijke reserves die het pensioenfonds conform artikel 2:389 en artikel 2:390 BW vormt, blijken op grond van artikel 2:373 lid 1 BW afzonderlijk uit de balans.

Technische voorzieningen**Voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds**

De voorziening voor pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds wordt gewaardeerd op actuele waarde (marktwaaarde). De actuele waarde wordt bepaald op basis van de contante waarde van de beste inschatting van toekomstige kasstromen die samenhangen met de op balansdatum onvoorwaardelijke pensioenverplichtingen. Onvoorwaardelijke pensioenverplichtingen zijn de opgebouwde nominale aanspraken en de onvoorwaardelijke (toezeggingen tot) toeslagen. De contante waarde wordt bepaald met gebruikmaking van de marktrente, waarvoor de actuele rentetermijnstructuur zoals gepubliceerd door DNB wordt gebruikt.

Bij de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen is uitgegaan van het op de balansdatum geldende pensioenreglement en van de over de verstreken deelnemersjaren verworven aanspraken. Jaarlijks wordt door het bestuur besloten of toeslagen op de opgebouwde pensioenaanspraken worden verleend. Alle per balansdatum bestaande besluiten tot toeslagverlening (ook voor besluiten na balansdatum voor zover sprake is van ex-ante- condities) zijn in de berekening begrepen. Er wordt geen rekening gehouden met toekomstige salarisontwikkelingen.

Bij de berekening van de voorziening wordt rekening gehouden met premievrije pensioenopbouw in verband met invaliditeit op basis van de contante waarde van premies waarvoor vrijstelling is verleend wegens arbeidsongeschiktheid.

Bij de bepaling van de actuariële uitgangspunten wordt uitgegaan van voor de toezichthouder acceptabele grondslagen, waarbij rekening wordt gehouden met de voorzienbare trend in overlevingskansen.

De berekeningen zijn uitgevoerd op basis van de volgende actuariële grondslagen en veronderstellingen:

- De gehanteerde marktrente die gebaseerd is op de rentetermijnstructuur zoals gepubliceerd door DNB, rekening houdend met een looptijd van de uitkeringen. Ultimo 2016 is het contant maken met deze rentetermijnstructuur vergelijkbaar met het contant maken met een vaste rente van 1,32% over de hele looptijd (ultimo 2015: 1,67%).
- Overlevingstafels, te weten de AG-prognosetafels 2016 met ervaringssterfte op basis van ervaringscorrectiefactoren Willis Towers Watson, fondsspecifieke leeftijds- en geslachtsafhankelijke correctiefactor.
- Actieve deelnemers worden verondersteld een partner te hebben op de pensioendatum. Voor gewezen deelnemers wordt, afhankelijk van het van toepassing zijnde reglement, uitgegaan van bovenstaande onderstelling dan wel de werkelijke burgerlijke staat. Er wordt verondersteld dat alle mannen 3 jaar ouder zijn dan de vrouwelijke verzekerden. Voor pensioengerechtigden wordt uitgegaan van de werkelijke burgerlijke staat.
- Er is geen rekening gehouden met toekomstige toeslagen op pensioenaanspraken.
- Kostenopslag ter grootte van 2,2% van de voorziening voor pensioenverplichtingen in verband met toekomstige administratie- en excassokosten.

Overige technische voorzieningen

De voorziening voor arbeidsongeschiktheid is bestemd voor eventuele toekomstige premievrijstelling van per de balansdatum zieke deelnemers. De voorziening is per de balansdatum gelijk aan het totaal van de verwachte toekomstige schadelasten voor de zieke deelnemers.

Deze voorziening wordt post voor post berekend waarbij deelnemers met een ziekteperiode van 42 weken of langer geacht worden arbeidsongeschikt te worden. Van deelnemers met een ziekteperiode van minder dan 42 weken wordt verwacht dat zij zullen reactiveren voor ingang van arbeidsongeschiktheid.

Met ingang van 2016 is in de ziekenvoorziening rekening gehouden met het arbeidsongeschiktheidspensioen en met de jaarlijkse stijging van de pensioengrondslag met de loonindex bij de vaststelling van de premievrijstelling.

Voorzieningen voor risico van deelnemers

De waardering van de voorzieningen voor risico van deelnemers wordt bepaald door de waardering van de tegenover deze voorzieningen aangehouden beleggingen.

Overige schulden en overlopende passiva

Overige schulden en overlopende passiva worden bij eerste verwerking gewaardeerd op actuele waarde. Na eerste verwerking worden schulden gewaardeerd op geamortiseerde kostprijs (gelijk aan de nominale waarde indien geen sprake is van transactiekosten).

Kortlopende schulden hebben een looptijd korter dan een jaar.

13.4.2.3 Grondslagen voor bepaling van saldo van baten en lasten**Algemeen**

De in de staat van baten en lasten opgenomen posten zijn in belangrijke mate gerelateerd aan de in de balans gehanteerde waarderingsgrondslagen voor beleggingen en de voorziening pensioenverplichtingen. Zowel gerealiseerde als ongerealiseerde resultaten worden rechtstreeks verantwoord in de staat van baten en lasten.

Premiebijdragen (van werkgevers en werknemers)

Onder premiebijdragen van werkgevers en werknemers wordt verstaan de aan derden in rekening gebrachte c.q. te brengen bedragen voor de in het verslagjaar verzekerde pensioenen onder aftrek van kortingen. Premies zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben. Extra stortingen en opslagen op de premie zijn eveneens als premiebijdragen verantwoord.

Beleggingsresultaten risico pensioenfonds*Indirecte beleggingsopbrengsten*

Onder de indirecte beleggingsopbrengsten worden verstaan de gerealiseerde en ongerealiseerde waardewijzigingen en valutaresultaten. In de jaarrekening wordt geen onderscheid gemaakt tussen gerealiseerde en ongerealiseerde waardeveranderingen van beleggingen. Alle waardeveranderingen van beleggingen, inclusief valutakoersverschillen, worden als beleggingsopbrengsten in de staat van baten en lasten opgenomen. (In)directe beleggingsresultaten zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben.

Directe beleggingsopbrengsten

Onder de directe beleggingsopbrengsten wordt in dit verband verstaan rentebaten en -lasten, dividenden, huuropbrengsten en soortgelijke opbrengsten.

Dividend wordt verantwoord op het moment van betaalbaarstelling.

Kosten vermogensbeheer

Onder kosten van vermogensbeheer worden zowel de externe als de daaraan toegerekende interne kosten verstaan.

Verrekening van kosten

Met de directe en indirecte beleggingsopbrengsten zijn verrekend de aan de opbrengsten gerelateerde transactiekosten, provisies, valutaverschillen e.d.

Beleggingsresultaten risico deelnemers

De grondslagen voor bepaling van het resultaat betreffende beleggingsresultaten risico deelnemers zijn gelijk aan de grondslagen voor bepaling van het resultaat betreffende beleggingsresultaten risico pensioenfonds.

Pensioenuitkeringen

De pensioenuitkeringen betreffen de aan deelnemers uitgekeerde bedragen inclusief afkopen. De pensioenuitkeringen zijn berekend op actuariële grondslagen en toegerekend aan het verslagjaar waarop zij betrekking hebben.

Pensioenuitvoeringskosten

De pensioenuitvoeringskosten zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben.

Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds*Pensioenopbouw*

Bij de pensioenopbouw zijn aanspraken en rechten over het boekjaar gewaardeerd naar het niveau dat zij op balansdatum hebben.

Indexering en overige toeslagen

Het bestuur streeft naar waardevastheid van de ingegane en premievrije pensioenaanspraken door middel van het verlenen van een jaarlijkse toeslag (indexatie). Maatstaf voor een eventuele toeslagverlening is de gemiddelde stijging van de consumentenprijsindex (CPI) voor alle huishoudens (afgeleid) over de maanden augustus, september en oktober zoals gepubliceerd door het CBS.

Voor actieve deelnemers probeert het pensioenfonds vanaf 1 januari 2017 de opgebouwde pensioenen te verhogen met de prijsontwikkeling. Het betreft een voorwaardelijke toeslagverlening die afhankelijk van de financiële situatie van het pensioenfonds verleend wordt. De toeslagen worden gefinancierd door overrendement.

Tot 2016 beschikte het pensioenfonds over een toeslagdepot. Uit dat depot werden de pensioenen van deelnemers verhoogd met de loonindex. Sinds de verhoging van de pensioenen met 1,53% over het jaar 2015 is het toeslagdepot leeg.

Voor niet-actieve deelnemers probeert het pensioenfonds ieder jaar de opgebouwde pensioenen te verhogen met de prijsontwikkeling. Het betreft een voorwaardelijke toeslagverlening die afhankelijk van de financiële situatie van het pensioenfonds verleend wordt. De toeslagen worden gefinancierd door overrendement.

Rentetoevoeging

De pensioenverplichtingen zijn opgerent met 0,06% negatief (2015:0,18% positief), op basis van de éénjaarsrente van de DNB-curve aan het begin van het verslagjaar.

Onttrekking voor pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten

Vooraf wordt een actuariële berekening gemaakt van de toekomstige pensioenuitvoeringskosten (met name excassokosten) en pensioenuitkeringen die in de voorziening pensioenverplichtingen worden opgenomen. Deze post betreft de vrijval ten behoeve van de financiering van de kosten en uitkeringen van het verslagjaar.

Wijziging marktrente

Jaarlijks wordt per 31 december de marktwaarde van de technische voorzieningen herrekend door toepassing van de actuele rentetermijnstructuur.

Het effect van de verandering van de rentetermijnstructuur wordt verantwoord onder het hoofd wijziging marktrente.

Wijzigingen actuariële uitgangspunten

Jaarlijks worden de actuariële grondslagen en/of methoden beoordeeld en mogelijk herzien ten behoeve van de berekening van de actuele waarde van de pensioenverplichtingen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van interne en externe actuariële deskundigheid. Dit betreft onder meer de vergelijking van veronderstellingen ten aanzien van sterfte, langlevens, arbeidsongeschiktheid met werkelijke waarnemingen, zowel voor de gehele bevolking als voor de populatie van het pensioenfonds.

De vaststelling van de toereikendheid van de voorziening voor pensioenverplichtingen is een inherent onzeker proces, waarbij gebruik wordt gemaakt van schattingen en oordelen door het bestuur van het pensioenfonds. Het effect van deze wijzigingen wordt verantwoord in het resultaat op het moment dat de actuariële uitgangspunten worden herzien.

Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten

Een resultaat op overdrachten kan ontstaan doordat de vrijval van de voorziening plaatsvindt tegen fondstarieven, terwijl het bedrag dat wordt overgedragen gebaseerd is op de wettelijke factoren voor waardeoverdrachten. De tarieven van het pensioenfonds wijken af van de wettelijke tarieven.

Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen

De overige mutaties ontstaan door mutaties in de aanspraken door overlijden, arbeidsongeschiktheid en pensioneren.

Mutatie pensioenverplichtingen voor risico deelnemers

De mutatie pensioenverplichtingen voor risico deelnemers betreft de wijzigingen in de waarde van de technische voorziening voor risico deelnemers.

Pensioenspaarreglement

Sinds 2001 biedt het pensioenfonds zijn deelnemers de mogelijkheid tot “individueel pensioensparen” via het pensioenspaarreglement. Met het door de deelnemer opgebouwde kapitaal op de pensioendatum kan aanvullend pensioen bij het pensioenfonds worden ingekocht. De individuele pensioenspaarmodule van het pensioenfonds heeft, ondanks de vereiste solidariteitskenmerken, een ander karakter dan de collectieve pensioenregeling. Met name de financiële risico's, waaronder de beleggingsrisico's, komen tijdens de opbouwfase voor rekening van de individuele deelnemers. Vanaf 1 januari 2015 is het niet meer mogelijk om nieuw geld in te leggen en daarmee is de pensioenspaarregeling is een gesloten regeling geworden.

Saldo overdrachten van rechten

De post saldo overdrachten van rechten bevat het saldo van bedragen uit hoofde van overgenomen dan wel overgedragen pensioenverplichtingen.

Overige baten en lasten

Overige baten en lasten zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben.

13.4.2.4 Grondslagen kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht is volgens de directe methode opgesteld. Alle ontvangsten en uitgaven worden hierbij als zodanig gepresenteerd. Onderscheid wordt gemaakt tussen kasstromen uit pensioenactiviteiten en beleggingsactiviteiten.

13.5 Toelichting op de balans per 31 december 2016

ACTIVA

1. Beleggingen voor risico pensioenfonds

	Vastgoed- beleggingen	Aandelen	Vastrentende waarden	Derivaten	Overige beleggingen	Totaal
	€	€	€	€	€	€
Stand per 1 januari 2016	100.468	643.740	602.973	1.428	7.056	1.355.665
Aankopen	147.294	61.995	620.818	34.913	0	865.020
Verkopen	-140.573	-29.746	-661.169	-34.315	0	-865.803
Herwaardering	6.667	78.256	41.231	-13.137	5.338	118.355
Overige mutaties	-37	0	4.783	3.049	-11.605	-3.810
Stand per 31 december 2016	113.819	754.245	608.636	-8.062	789	1.469.427
Schuldpositie derivaten (credit)						20.126
						1.489.553

	Vastgoed- beleggingen	Aandelen	Vastrentende waarden	Derivaten	Overige beleggingen	Totaal
	€	€	€	€	€	€
Stand per 1 januari 2015	96.618	455.990	716.614	82.671	3.569	1.355.462
Aankopen	0	159.000	194.571	72.124	0	425.695
Verkopen	-5.757	-14.009	-314.949	-105.386	0	-440.101
Herwaardering	9.614	42.760	6.744	-45.400	449	14.167
Overige mutaties	-7	0	-8	-2.581	3.037	442
Stand per 31 december 2015	100.468	643.740	602.973	1.428	7.056	1.355.665
Schuldpositie derivaten (credit)						5.378
						1.361.043

Vastgoedbeleggingen

	31-12-2016	31-12-2015
	€	€
Indirecte vastgoedbeleggingen, zijn de participaties in beleggingsinstellingen die beleggen in vastgoed	113.754	100.365
Vorderingen	65	103
	<u>113.819</u>	<u>100.468</u>

De vorderingen ultimo 2016 ad € 65 bestaat uit terug te vorderen dividendbelasting (2015: € 103).

Ultimo boekjaar bedragen de volgende posten meer dan 5,0% van de betreffende beleggingscategorie:

	2016		2015	
	€	%	€	%
SSGA Europe ex UK index Real Estate Fund	0	-	66.758	66,5
Altera Vastgoed	22.074	19,4	24.367	24,3
CBRE Fund	27.046	23,8	7.836	7,7
Unibail-Rodamco SE	11.478	10,1	0	-
Vonovia SE	7.403	6,5	0	-
Deutsche AG	6.071	5,3	0	-
	<u>74.072</u>	<u>65,1</u>	<u>98.961</u>	<u>98,5</u>

	31-12-2016	31-12-2015
	€	€
Aandelen		
Beursgenoteerde aandelen	5.521	0
Beursgenoteerde en niet beursgenoteerde beleggingsinstellingen die beleggen in aandelen	748.724	643.740
	<u>754.245</u>	<u>643.740</u>

Ultimo boekjaar bedragen de volgende posten meer dan 5,0% van de betreffende beleggingscategorie:

	2016		2015	
	€	%	€	%
BlackRock Fund	748.724	99,3	643.740	100,0

	31-12-2016	31-12-2015
	€	€
Vastrentende waarden		
Obligaties	379.423	65.471
Beursgenoteerde en niet beursgenoteerde beleggingsinstellingen die beleggen in vastrentende waarden	193.454	524.913
Hypothecaire obligaties	10.859	12.555
Hypotheekfondsen	20.083	0
Vorderingen	4.817	34
	<u>608.636</u>	<u>602.973</u>

De vorderingen ad € 4.817 bestaan uit opgelopen rente (2015: € 34).

Ultimo boekjaar bedragen de volgende posten meer dan 5,0% van de betreffende beleggingscategorie:

	2016		2015	
	€	%	€	%
US staatsobligaties	74.383	12,2	65.505	10,9
Lombard Odier Bond Funds	186.727	30,7	524.913	87,0
Euro staatobligaties	309.613	50,9	0	-
	570.723	93,8	590.418	97,9

Derivaten	31-12-2016	31-12-2015
	€	€
Valutaderivaten	1.882	2.234
Rentederivaten	9.233	6.671
Schulden	0	-2.099
Vorderingen	949	0
	12.064	6.806

De vorderingen bestaan ultimo boekjaar uit opgelopen rente (rentederivaten) ad € 141 en uit een nog af te wikkelen vorderingpositie (grondstofderivaten) ad € 808. De schulden bestonden voorgaand boekjaar uit een nog af te wikkelen schuldpositie (grondstofderivaten) ad € 2.099.

Onderstaande tabel geeft een samenvatting van de derivatenpositie op 31 december 2016:

2016	Gemiddelde looptijd	Contract-omvang	Saldo waarde	Positieve waarde	Negatieve waarde
Type contract		€	€	€	€
Valutaderivaten	13-01-2017<>10-03-2017	551.868	-13.788	1.882	15.670
Rentederivaten	02-02-2017<>07-11-2056	582.500	4.777	9.233	4.456
Vorderingen		0	949	949	0
		1.134.368	-8.062	12.064	20.126

Onderstaande tabel geeft een samenvatting van de derivatenpositie op 31 december 2015:

2015	Gemiddelde looptijd	Contract-omvang	Saldo waarde	Positieve waarde	Negatieve waarde
Type contract		€	€	€	€
Valutaderivaten	14-01-2016<>14-03-2016	401.311	-3.143	2.234	5.377
Rentederivaten	15-01-2018<>02-06-2047	180.000	6.671	6.671	0
Schulden		0	-2.099	-2.099	0
		581.311	1.429	6.806	5.377

Ultimo boekjaar is al het collateral ontvangen in de vorm van AA of AAA staatsobligaties. Het betreft in totaal € 4,5 miljoen en is ontvangen van vier verschillende partijen. Er is ook collateral gestort door het pensioenfonds ad € 16,0 miljoen. Netto is er een totale exposure na verrekening collateral ad € 1,2 miljoen voor swaps en swaptions en negatief € 2,2 miljoen voor valutatransacties. Ultimo 2016 zijn er renteswaps in de portefeuille aanwezig. Ultimo 2015 had het fonds geen renteswaps uitstaan.

Overige beleggingen

	31-12-2016	31-12-2015
	€	€
Liquide middelen (op beleggingsrekeningen)	809	7.057
Schulden	-20	-1
	<u>789</u>	<u>7.056</u>

Securities lending

Het fonds is betrokken bij securities-lendingprogramma's, waarbij bepaalde effecten voor een korte periode worden uitgeleend aan andere marktpartijen. De beheerders hanteren hiervoor strikte richtlijnen die er onder andere op gericht zijn dat er voldoende onderpand wordt gesteld en dat het stemrecht kan worden uitgeoefend. Beleggingen die in het kader van een securities-lendingcontract worden uitgeleend, blijven deel uitmaken van de balans en worden gewaardeerd conform de grondslag voor waardering en resultaatbepaling zoals die geldt voor deze beleggingen.

Tot september 2016 leende het fonds op bijna permanente basis staatsobligaties in vanuit het EMU staatsleningenfonds dat werd beheerd door Lombard Odier. Deze ingeleende effecten werden gebruikt bij het stellen van onderpand door het fonds bij andere marktpartijen. Begin september zijn de obligaties overgezet naar een aparte rekening bij Kasbank (segregated account) en zijn als zodanig beschikbaar als collateral.

Schattingen en oordelen

Zoals vermeld in de toelichting zijn de beleggingen van het pensioenfonds nagenoeg allemaal gewaardeerd tegen marktwaarde per balansdatum en is het over het algemeen mogelijk en gebruikelijk om de marktwaarde binnen een aanvaardbare bandbreedte van schattingen vast te stellen. Voor sommige andere financiële instrumenten, zoals beleggingsvorderingen en -schulden, geldt dat de boekwaarde de marktwaarde benadert als gevolg van het kortetermijnkarakter van de vorderingen en schulden. De boekwaarde van alle activa en de financiële verplichtingen op balansdatum benadert de marktwaarde.

Voor de meerderheid van de financiële instrumenten van het pensioenfonds kan gebruik worden gemaakt van marktnoteringen. Echter, bepaalde financiële instrumenten, zoals bijvoorbeeld derivaten zijn gewaardeerd door middel van gebruikmaking van waarderingsmodellen en -technieken, inclusief verwijzing naar de huidige reële waarde van vergelijkbare instrumenten. Op basis van de boekwaarde kan het volgende onderscheid worden gemaakt:

Per 31 december 2016	Genoteerde marktprijzen	Onafhankelijke taxaties	NCW berekening	Andere methode	Totaal
Vastgoedbeleggingen	64.697	49.122	0	0	113.819
Aandelen	754.245	0	0	0	754.245
Vastrentende waarden	588.553	0	0	20.083	608.636
Derivaten	0	0	-8.062	0	-8.062
Overige beleggingen	0	0	0	789	789
	<u>1.407.495</u>	<u>49.122</u>	<u>-8.062</u>	<u>20.872</u>	<u>1.469.427</u>

Per 31 december 2015	Genoteerde marktprijzen	Onafhankelijke taxaties	NCW berekening	Andere methode	Totaal
Vastgoedbeleggingen	66.758	33.710	0	0	100.468
Aandelen	643.740	0	0	0	643.740
Vastrentende waarden	602.973	0	0	0	602.973
Derivaten	0	0	1.428	0	1.428
Overige beleggingen	0	0	0	7.056	7.056
	<u>1.313.471</u>	<u>33.710</u>	<u>1.428</u>	<u>7.056</u>	<u>1.355.665</u>

	<u>31-12-2016</u>	<u>31-12-2015</u>
	€	€
2. Beleggingen voor risico deelnemers		
Aandelen	302	336
Vastrentende waarden	668	579
	<u>970</u>	<u>915</u>

3. Vorderingen en overlopende activa

Vorderingen op de werkgever(s)	0	77
Vorderingen op deelnemers van het pensioenfonds	148	165
Overige vorderingen en overlopende activa	15	17
	<u>163</u>	<u>259</u>

Alle vorderingen hebben een resterende looptijd van korter dan één jaar.

De vorderingen op de deelnemers van het pensioenfonds bestaat uit in het verleden teveel uitgekeerde pensioenen die worden teruggevorderd.

De overige vorderingen en overlopende activa bestaan uit vooruitbetaalde kosten met betrekking tot de bestuursaansprakelijkheidsverzekering.

4. Overige activa

Liquide middelen op niet-beleggingsrekeningen	<u>809</u>	<u>4.146</u>
---	------------	--------------

De tegoeden bij banken staan ter vrije beschikking van het pensioenfonds.

Voorgaand boekjaar stond tijdelijk € 2,0 miljoen aan beleggingsliquiditeiten op de bankrekening van het pensioenfonds als onderdeel van het totale tegoed. Hier is ultimo 2016 geen sprake van.

PASSIVA

	2016	2015
	€	€
Algemene reserve		
Stand per begin boekjaar	42.318	111.714
Allocatie van het resultaat binnen het eigen vermogen	-3.660	-69.396
	<u>38.658</u>	<u>42.318</u>

Dekkingsgraad, vermogenspositie en herstelplan	2016	2015
	%	%
De dekkingsgraad is ultimo jaar als volgt:		
Nominale dekkingsgraad	102,7	103,2
Reële dekkingsgraad	80,7	86,2
Beleidsdekkingsgraad	98,1	105,5

De vermogenspositie van het pensioenfonds per ultimo boekjaar kan worden gekarakteriseerd als een dekkingstekort, omdat de beleidsdekkingsgraad per ultimo boekjaar van 98,1% lager is dan de dekkingsgraad behorende bij het Minimaal Vereist Eigen Vermogen (MVEV) van 104,2%.

Het vereist vermogen is te beschouwen als de wettelijk vereiste solvabiliteitsmarge. De algemene reserve van het pensioenfonds is lager dan het vereist eigen vermogen en het minimaal vereist vermogen.

	2016	2015
	€	€
Stichtingskapitaal en reserves	38.658	42.318
Minimaal vereist eigen vermogen	59.939	55.046
Vereist eigen vermogen	342.063	325.888

Herstelplan

Het pensioenfonds heeft begin 2017 een herstelplan ingediend bij de toezichthouder. De toezichthouder stemt in met het ingediende herstelplan.

Het herstelplan laat zien dat, gegeven de wettelijk voorgeschreven manier van berekenen, het pensioenfonds verwacht dat zij in 2026 een beleidsdekkingsgraad heeft boven de op dat moment berekende vereiste dekkingsgraad (strategisch) van 124,3%. Met name overrendement draagt bij aan het herstel.

Haalbaarheidstoets

Op grond van het per 1 januari 2015 gewijzigde financieel toetsingskader, moet een pensioenfonds jaarlijks een haalbaarheidstoets uitvoeren en moet het pensioenfonds laten zien dat het afgesproken premiebeleid reëel en haalbaar is, als ook dat het pensioenfonds een voldoende herstelkracht heeft vanuit het niveau van de minimaal vereiste dekkingsgraad. De haalbaarheidstoets van medio 2016 laat zien dat de door het pensioenfonds vastgestelde beleidsgrenzen voldoen aan de uitkomsten van de haalbaarheidstoets.

Resultaatverdeling

Het negatieve saldo van de staat van baten en lasten van € 3.660 over 2016 is onttrokken aan de algemene reserve.

	31-12-2016	31-12-2015
	€	€
5. Technische voorzieningen		
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds	1.416.972	1.306.970
Overige technische voorzieningen	9.625	1.819
	<u>1.426.597</u>	<u>1.308.789</u>

	2016	2015
	€	€
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico van het pensioenfonds		
Stand per begin boekjaar	1.306.970	1.241.385
Pensioenopbouw	29.530	25.396
Toeslagverlening	0	9.245
Rentetoevoeging	-776	2.226
Onttrekking voor uitkeringen en uitvoeringskosten	-39.118	-38.052
Wijziging rentetermijnstructuur	115.382	67.244
Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten	1.046	3.986
Aanpassing sterftekosten	6.653	0
Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen	-2.715	-4.460
	<u>1.416.972</u>	<u>1.306.970</u>

Pensioenopbouw

Onder pensioenopbouw is opgenomen de actuariële berekende waarde van de diensttijdopbouw. Dit is het effect op de voorziening pensioenverplichtingen van de in het verslagjaar opgebouwde nominale rechten ouderdomspensioen en nabestaandenpensioen. Verder is hierin begrepen het effect van de individuele salarisontwikkeling.

Toeslagverlening

Voor actieve deelnemers probeert het pensioenfonds vanaf 1 januari 2017 de opgebouwde pensioenen te verhogen met de prijsontwikkeling. Het betreft een voorwaardelijke toeslagverlening die afhankelijk van de financiële situatie van het pensioenfonds verleend wordt. De toeslagen worden gefinancierd door overrendement.

Tot 2016 beschikte het pensioenfonds over een toeslagdepot. Uit dat depot werden de pensioenen van deelnemers verhoogd met de loonindex. Sinds de verhoging van de pensioenen met 1,53% over het jaar 2015 is het toeslagdepot leeg, derhalve is er geen toeslag verleend.

Voor niet-actieve deelnemers probeert het pensioenfonds ieder jaar de opgebouwde pensioenen te verhogen met de prijsontwikkeling. Het betreft een voorwaardelijke toeslagverlening die afhankelijk van de financiële situatie van het pensioenfonds verleend wordt. De toeslagen worden gefinancierd door overrendement.

In het boekjaar zijn geen (inhaal)toeslagen verleend.

Rentetoevoeging

De pensioenverplichtingen zijn opgerent met 0,06% negatief (2015: 0,18%), op basis van de éénjaarsrente op de interbancaire swapmarkt aan het begin van het verslagjaar.

Onttrekking voor pensioenuitkeringen en pensioenuitvoeringskosten

Verwachte toekomstige pensioenuitkeringen worden vooraf actuariële berekend en opgenomen in de voorziening pensioenverplichtingen. De onder dit hoofd opgenomen afname van de voorziening betreft het bedrag dat vrijkomt ten behoeve van de financiering van de verwachte pensioenuitkeringen in de verslagperiode.

Toekomstige pensioenuitvoeringskosten (in het bijzonder excassokosten) worden vooraf actuariële berekend en opgenomen in de voorziening pensioenverplichtingen. De onder dit

hoofd opgenomen afname van de voorziening betreft het bedrag dat vrijkomt ten behoeve van de financiering van de verwachte uitvoeringskosten in de verslagperiode.

Wijziging rentetermijnstructuur

Jaarlijks wordt per 31 december de marktwaarde van de technische voorzieningen herrekend door toepassing van de actuele rentetermijnstructuur. Het effect van de verandering van de rentetermijnstructuur wordt verantwoord onder het hoofd wijziging marktrente. De ontwikkeling van de marktrente is als volgt:

	<u>Rentepercentage per 31 december</u>
2015	1,67
2016	1,32

Wijziging actuariële uitgangspunten

Jaarlijks worden de actuariële grondslagen en/of methoden beoordeeld en mogelijk herzien ten behoeve van de berekening van de actuele waarde van de pensioenverplichtingen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van interne en externe actuariële deskundigheid. Dit betreft onder meer de vergelijking van veronderstellingen ten aanzien van sterfte, langlevens, arbeidsongeschiktheid met werkelijke waarnemingen, zowel voor de gehele bevolking als voor de populatie van het pensioenfonds.

De vaststelling van de toereikendheid van de voorziening voor pensioenverplichtingen is een inherent onzeker proces, waarbij gebruik wordt gemaakt van schattingen en oordelen door het bestuur van het pensioenfonds. Het effect van deze wijzigingen wordt verantwoord in het resultaat op het moment dat de actuariële uitgangspunten worden herzien.

Wijziging uit hoofde van overdracht van rechten

Toevoeging aan de technische voorzieningen	1.046	4.172
Onttrekking aan de technische voorzieningen	0	-186
	<u>1.046</u>	<u>3.986</u>

Aanpassing sterftekansen

In september 2016 heeft het Koninklijk Actuarieel Genootschap (AG) de AG Prognosetafel 2016 gepubliceerd. De AG Prognosetafel is gebaseerd op sterftestatistieken van de gehele bevolking. De impact bedraagt per ultimo 2016 een verhoging van de technische voorziening met 0,22%.

Binnen de gehele bevolking zijn verschillen in sterftekansen waargenomen. Om de pensioenverplichtingen van een pensioenfonds te waarderen, worden de sterftekansen van de gehele bevolking gecorrigeerd om recht te doen aan de karakteristieken van het pensioenfonds. Het pensioenfonds heeft in 2016 onderzoek laten doen naar de ervaringssterfte en deze per eind 2016 aangepast. De impact bedraagt een verhoging van de technische voorziening met 0,24%.

Overige mutaties voorziening pensioenverplichtingen

	<u>31-12-2016</u>	<u>31-12-2015</u>
Resultaat op kans systemen:	€	€
Sterfte	-2.924	-4.852
Arbeidsongeschiktheid	-1.045	-947
Mutaties	1.254	1.339
	<u>-2.715</u>	<u>-4.460</u>

De voorziening voor pensioenverplichtingen is naar categorieën als volgt samengesteld:

	2016		2015	
	€	Aantallen	€	Aantallen
Actieve en arbeidsongeschikte deelnemers	695.650	1.778	620.619	1.753
Gepensioneerden	627.160	1.678	602.431	1.655
Slapers	63.661	544	55.786	560
	1.386.471	4.000	1.278.836	3.968
Toekomstige kosten uitvoering pensioenregeling	30.501	-	28.134	-
Voorziening voor pensioenverplichtingen	1.416.972	4.000	1.306.970	3.968

Korte beschrijving pensioenregeling

Het pensioenfonds voert voor meerdere doelgroepen pensioenregelingen uit. Hierin zijn ouderdomspensioen, partnerpensioen, wezenpensioen en arbeidsongeschiktheidspensioen geregeld. Deze zijn vastgelegd in de volgende regelingen:

- Pensioenreglement voor deelnemers geboren vóór 1 juli 1937. Alle deelnemers aan deze regeling zijn inmiddels met pensioen.
- Pensioenreglementen 1994 voor deelnemers die na 30 juni 1937 en vóór 1 januari 1950 zijn geboren en tevens in dienst zijn gekomen vóór 1 januari 2006. Dit betreft het Pensioenreglement 1994, Overgangsbepalingen 1994 en het Reglement Regeling Vervroegd Uittreden.
- Pensioenreglement 2006 voor deelnemers die op of na 1 januari 1950 zijn geboren, dan wel voor deelnemers die na 31 december 2005 in dienst zijn gekomen. Voor Gasunie is deze pensioenreglement per 30 juni 2013 beëindigd. Voor GasTerra is het reglement per 31 december 2013 beëindigd.
- Pensioenreglement 2010 voor werknemers die op of na 1 juli 2010 zijn toegetreden tot de Raad van Bestuur van Gasunie. Dit pensioenreglement is per 30 juni 2013 beëindigd.
- Pensioenreglement 2013 voor deelnemers die op of na 1 januari 1950 zijn geboren, dan wel voor deelnemers die na 30 juni 2013 in dienst zijn gekomen bij Gasunie, respectievelijk na 31 december 2013 bij GasTerra.

Bovengenoemde regelingen zijn uitkeringsovereenkomsten. Met uitzondering van de Pensioenreglementen 2010 en 2013 (middelloonregelingen, waarvan het pensioenreglement 2013 een strikt CDC-karakter heeft) betreft dit eindloonregelingen. Bij de Pensioenreglementen 1994, 2006, 2010 en 2013 behoren pensioenspaarreglementen, waaraan de deelname vrijwillig is.

Per 1 januari 2015 is de pensioenregeling aangepast aan de fiscale vereisten. Dat wil zeggen dat het opbouwpercentage voor het jaarlijks op te bouwen ouderdomspensioen vanaf 67 jaar is verlaagd naar 1,875%. Daarnaast is het maximum salaris voor de pensioenopbouw in het pensioenfonds verlaagd naar € 100. Dit bedrag wordt jaarlijks geïndexeerd.

Toeslagverlening

De financiële positie van het pensioenfonds heeft gevolgen voor de toekenning van toeslagen. Het bestuur streeft naar waardevastheid van de ingegane pensioenen en premievrije pensioenaanspraken door middel van het verlenen van een jaarlijkse toeslag (indexatie). Maatstaf voor de toeslagverlening is de gemiddelde stijging van de consumentenprijsindex (CPI) voor alle huishoudens (afgeleid) over de maanden augustus, september en oktober zoals gepubliceerd door het CBS, en de hiervoor beschikbare financiële middelen. Voor de toeslagverlening wordt als regel geen reservering aangehouden.

Tot 2016 beschikte het pensioenfonds over een toeslagdepot. Uit dat depot werden de pensioenen voor deelnemers verhoogd met de loonindex. Sinds de verhoging van de pensioenen met 1,53% over het jaar 2015 is het toeslagdepot leeg.

Inhaaltoeslagen

Onder bepaalde omstandigheden kunnen inhaaltoeslagen worden toegekend. Inhaaltoeslagen zijn toeslagen die worden toegezegd, voor zover in het verleden niet voor 100% is geïndexeerd. Om inhaaltoeslagen te kunnen toekennen is een dekkingsgraad boven een bepaald niveau vereist. Gezien de huidige stand van de dekkingsgraad zijn inhaaltoeslagen op korte termijn niet te verwachten. Het bestuur van het pensioenfonds geeft in haar jaarrekening elk jaar een specificatie van het verschil tussen de volledige en de werkelijk toegekende toeslagen.

In het boekjaar zijn geen inhaaltoeslagen verleend.

Tot en met het jaar 2015 is er bij actieven geen sprake van gemiste toeslagen, met uitzondering van de toeslagen op de tot 2006 opgebouwde rechten uit de Regeling Vervroegde Uittreding (RVU). Deze komen overeen met de niet-verleende toeslagen voor de pensioengerechtigden en gewezen deelnemers. Per 1 januari 2016 is er een toeslag verleend van 1,53% aan actieve deelnemers. De loonindex bedroeg 2,00%. De feitelijke toeslag was daarmee lager dan de loonindex maar hoger dan de prijsindex. Reglementair is bepaald dat in dat geval geen indexatieachterstand ontstaat.

Per 1 januari 2017 is er voor actieven een achterstand ontstaan van 0,2%.

De toeslagverlening aan inactieve deelnemers is de afgelopen jaren een aantal keer achtergebleven bij de maatstaf. Ultimo boekjaar bedraagt de achterstand 10,7%.

	Volledige toeslag- verlening	Toegekende toeslagen	Vershil	Cumulatief verschil
	%	%	%	%
Toeslagverlening inactieve deelnemers				
2008	2,90	-	2,90	2,90
2009	0,10	0,10	-	2,90
2010	1,30	0,50	0,80	3,72
2011	2,50	-	2,50	6,32
2012	2,00	-	2,00	8,44
2013	1,20	0,20	1,00	9,53
2014	0,60	0,10	0,50	10,07
2015	0,40	-	0,40	10,51
2016	0,20	-	0,20	10,74

	Volledige toeslag- verlening	Toegekende toeslagen	Vershil	Cumulatief verschil
	%	%	%	%
Toeslagverlening actieve deelnemers				
2012	-	-	-	-
2013	1,80	1,80	-	-
2014	1,70	1,70	-	-
2015	2,00	1,53	0,47	-
2016	0,20	-	0,20	0,20

Overige technische voorzieningen

	2016	2015
	€	€
Voorziening voor arbeidsongeschiktheid		
Stand per begin boekjaar	1.819	1.877
Dotatie/onttrekking aan de voorziening	7.806	-58
	<u>9.625</u>	<u>1.819</u>

Ziekenvoorziening

Met ingang van 2016 is in de ziekenvoorziening rekening gehouden met het arbeidsongeschiktheidspensioen (effect € 4.620) en met de jaarlijkse stijging van de pensioengrondslag met de loonindex bij de vaststelling van de premievrijstelling (effect € 754).

Daarnaast is het aantal zieke werknemers toegenomen (effect € 1.740) en heeft de daling van de rente en aanpassing van sterftegrondslagen geleid tot een effect van € 692.

6. Voorziening pensioenverplichtingen risico deelnemers	31-12-2016	31-12-2015
	€	€
Voorziening pensioenverplichtingen risico deelnemers	<u>970</u>	<u>915</u>
Stand per begin boekjaar	915	1.031
Uitkeringen en onttrekkingen	-14	-105
Beleggingsresultaten risico deelnemers	<u>69</u>	<u>-11</u>
	<u>970</u>	<u>915</u>

Pensioenspaarreglement

Met ingang van 2001 biedt het pensioenfonds zijn deelnemers de mogelijkheid tot "individueel pensioensparen" via het Pensioenspaarreglement. Met het door de deelnemer opgebouwde kapitaal op de pensioendatum kan aanvullend pensioen bij het fonds worden ingekocht. De individuele pensioenspaarmodule van het pensioenfonds heeft, ondanks de vereiste solidariteitskenmerken, een ander karakter dan de collectieve pensioenregeling. Met name de financiële risico's, waaronder de beleggingsrisico's, komen tijdens de opbouwfase voor rekening van de individuele deelnemers.

Vanaf 1 januari 2015 is het niet meer mogelijk om nieuw geld in te leggen en daarmee is de pensioenspaarregeling een gesloten regeling geworden.

7. Derivaten

	31-12-2016	31-12-2015
	€	€
Derivaten	<u>20.126</u>	<u>5.378</u>

De derivaten bestaan uit valuta- en rentederivaten die een negatieve waarde kennen (zie ook toelichting 1).

	31-12-2016	31-12-2015
	€	€
8. Overige schulden en overlopende passiva		
Schulden aan werkgever(s)	22	0
Pensioenuitkeringen	4	7
Opbouwdepot	3.927	7.815
Belastingen en premies sociale verzekeringen	934	915
Crediteuren	4	15
Overige schulden en overlopende passiva	253	211
	<u>5.144</u>	<u>8.963</u>

Alle schulden hebben een resterende looptijd van korter dan één jaar.

Opbouwdepot

Opbouwdepot	7.815	10.151
Onttrekking	-4.400	-2.431
Toegekend beleggingsrendement	512	95
Stand per 31 december	<u>3.927</u>	<u>7.815</u>

Het opbouwdepot is bedoeld ter financiering van de pensioenopbouw. Jaarlijks rendeert het opbouwdepot met het fondsrendement. Voor het opbouwdepot geldt verder dat indien de feitelijke premie ter financiering van de opbouw hoger is dan de actuarieel benodigde premie, het meerdere gedoteerd wordt aan het opbouwdepot en visa versa.

13.6 Risicobeheer

Het fonds wordt bij het beheer van de pensioenverplichtingen en de financiering daarvan geconfronteerd met risico's. De belangrijkste doelstelling van het fonds is het nakomen van de pensioentoezeggingen. Het solvabiliteitsrisico is daarmee het belangrijkste risico voor het fonds.

In 2016 heeft het bestuur hernieuwd een Risico Self Assessment (RSA) uitgevoerd en uitkomsten hiervan vormen mede de basis voor het beleid van het fonds en toelichting hierna. Dit beleid is verwoord in de ABTN van het fonds. Het bestuur beschikt over een aantal beleidsinstrumenten ten behoeve van het beheersen van de risico's. Deze beleidsinstrumenten betreffen met name:

- Beleggingsbeleid;
- Premiebeleid;
- Uitbestedingsbeleid;
- Toeslagbeleid.

De keuze en toepassing van beleidsinstrumenten vindt plaats na uitvoerige analyses ten aanzien van te verwachten ontwikkelingen van de verplichtingen en de financiële markten. Daarbij wordt onder meer gebruik gemaakt van de uitkomsten van de Asset Liability Management-studie (ALM-Studie) die in 2015 is uitgevoerd.

Solvabiliteitsrisico's

Het belangrijkste risico voor het pensioenfonds betreft het solvabiliteitsrisico, ofwel het risico dat het pensioenfonds niet beschikt over voldoende vermogen ter dekking van de pensioenverplichtingen.

De solvabiliteit wordt gemeten op basis van zowel algemeen geldende normen als specifieke normen welke door de toezichthouder worden opgelegd.

Een belangrijke maatstaf hiervoor is het aanwezige eigen vermogen. Wettelijk is door DNB een gestandaardiseerde methode vastgelegd op te kunnen toetsen of het aanwezige eigen vermogen voldoende is om een aantal specifieke risico's op te kunnen vangen (het standaardmodel).

Indien de solvabiliteit van het pensioenfonds zich negatief ontwikkelt, bestaat het risico dat er geen ruimte beschikbaar is voor een eventuele toeslagverlening op opgebouwde pensioenrechten. In het uiterste geval kan het noodzakelijk zijn dat het pensioenfonds verworven pensioenaanspraken en pensioenrechten moet verminderen.

De aanwezige dekkingsgraad heeft zich als volgt ontwikkeld:

	2016	2015
	%	%
Dekkingsgraad per 1 januari	103,2	109,0
Premie	0,1	-
Uitkering	0,1	0,3
Toeslagverlening	-	-0,8
Wijziging RTS vervallen middeling	-	1,2
Beleggingsrendementen	9,4	0,9
Renteafdekking	-	-
Wijziging rentetermijnstructuur voorziening pensioenverplichtingen	-8,3	-4,4
Aanpassing levensverwachting	-0,5	-
Overige oorzaken	-1,3	-0,6
Wijziging Ultimate Forward Rate voorziening pensioenverplichtingen	-	-2,4
Dekkingsgraad per 31 december	102,7	103,2

In september 2016 heeft het Koninklijk Actuarieel Genootschap (AG) de AG Prognosetafel 2016 gepubliceerd. De AG Prognosetafel is gebaseerd op sterftestatistieken van de gehele bevolking. De impact bedraagt per ultimo 2016 een verhoging van de technische voorziening met 0,22%. Het pensioenfonds heeft in 2016 onderzoek laten doen naar de ervaringssterfte en deze per eind 2016 aangepast. De impact bedraagt een verhoging van de technische voorziening met 0,24%.

Om het solvabiliteitsrisico te beheersen dient het pensioenfonds buffers in het vermogen aan te houden. De omvang van deze buffers (buffers plus de pensioenverplichtingen heten samen het vereist vermogen) wordt vastgesteld met de door DNB voorgeschreven solvabiliteitstoets (S-toets). Deze toets bevat een kwantificering van de bestuursvisie op de fondsspecifieke restrisico's (na afdekking).

De berekening van het vereist eigen vermogen aan het einde van het boekjaar is als volgt:

	2016	2015
	%	%
S1Renterisico	4,2	4,5
S2Risico zakelijke waarden	20,3	20,7
S3Valutarisico	4,0	4,4
S4Grondstoffenrisico	3,3	3,3
S5Kredietrisico	1,6	2,1
S6Verzekeringstechnisch risico	2,9	2,9
S7Liquiditeitsrisico	-	-
S8Concentratierisico	-	-
S9Operationeel risico	-	-
S10 Actief risico	-	-
Diversificatie-effect	-12,3	-13,0
Totaal	24,0	24,9

	2016	2015
	€	€
Vereist pensioenvermogen	1.768.660	1.634.677
Voorziening pensioenverplichting	1.426.597	1.308.789
Vereist eigen vermogen	342.063	325.888
Aanwezig pensioenvermogen (Totaal activa -/- schulden)	38.658	42.318
Tekort	-303.405	-283.570

De buffers zijn berekend op basis van de standaardmethode waarbij voor de samenstelling van de beleggingen wordt uitgegaan van de feitelijke beleggingsmix in de evenwichtssituatie.

Beleggingsrisico

De belangrijkste beleggingsrisico's betreffen het markt-, krediet- en liquiditeitsrisico. Het marktrisico is uit te splitsen in renterisico, valutarisico en prijs(koers)risico. Marktrisico wordt gelopen op de verschillende beleggingsmarkten waarin het pensioenfonds op basis van het vastgestelde beleggingsbeleid actief is. De beheersing van het risico is geïntegreerd in het beleggingsproces. Bij de uitvoering van het beleggingsbeleid kunnen zich voorts risico's manifesteren uit hoofde van de geselecteerde managers en bewaarbedrijven (zogenoeten manager- en custody risico), en de juridische bepalingen omtrent gebruikte instrumenten en de uitvoeringsovereenkomst (juridisch risico). Het marktrisico wordt beheerst doordat met de vermogensbeheerder specifieke mandaten zijn afgesproken, welke in overeenstemming zijn met de beleidskaders en richtlijnen zoals deze zijn vastgesteld door het bestuur. Het bestuur monitort de mate van naleving van deze mandaten. De marktpositities worden periodiek gerapporteerd.

Renterisico (S1)

Renterisico is het risico dat de waarde van de portefeuille vastrentende waarden en de waarde van de pensioenverplichtingen veranderen als gevolg van ongunstige veranderingen in de marktrente. Maatstaf voor het meten van rentegevoeligheid is de duratie. De duratie is de gewogen gemiddelde resterende looptijd in jaren.

Op balansdatum is de duratie van de beleggingen aanzienlijk korter dan de duratie van de verplichtingen. Er is derhalve sprake van een zogenaamde 'duratie-mismatch'. Dit betekent dat bij een rentestijging de waarde van beleggingen minder snel daalt dan de waarde van de verplichtingen (bij toepassing van de actuele marktrentestructuur); waardoor de dekkingsgraad zal stijgen. Bij een rentedaling zal de waarde van de beleggingen minder snel stijgen dan de waarde van de verplichtingen, waardoor de dekkingsgraad daalt.

Het beleid van het fonds is erop gericht om de 'duratie-mismatch' te verkleinen door het renterisico op strategische basis voor 30% af te dekken (2015: 40%). Het fonds realiseert dit door naast aandelen ook langlopende obligaties te kopen (aandelen hebben per definitie een duratie van nul), binnen de portefeuille kortlopende obligaties vervangen door langlopende obligaties of door middel van renteswaps of swaptions. Bij een renteswap wordt een vaste lange rente geruild tegen een variabele korte rente. Het pensioenfonds ontvangt in dit geval een lange rente, vergelijkbaar met de kasstroom van een langlopende obligatie en betaalt daarvoor een variabele korte rente (bijvoorbeeld Euribor).

De renteafdekking is tot september 2016 door het fonds zelf uitgevoerd, daarna is dit uitbesteed aan Cardano.

De duratie en het effect van de renteafdekking kan als volgt worden samengevat:

	31-12-2016		31-12-2015	
	€	Duratie	€	Duratie
Omvang vastrentende waarden (vóór derivaten)	608.636	6,5	602.973	10,1
Omvang vastrentende waarden (na derivaten)	613.554	12,4	606.501	12,2

De samenstelling van de vastrentende waarden naar looptijd is als volgt:

	31-12-2016		31-12-2015	
	€	%	€	%
Resterende looptijd < 1 jaar	123.665	20,3	65.505	10,9
Resterende looptijd > 1 jaar en < 10 jaar	284.808	46,8	187.351	31,1
Resterende looptijd > 10 jaar	200.163	32,9	350.117	58,0
	608.636	100,0	602.973	100,0

De onderverdeling van de vastrentende waarden in bovenstaande looptijden illustreert het lange termijn karakter van de beleggingen van het pensioenfonds en het hiermee samenhangende beleid. Ter vergelijking zijn de looptijden van de verplichtingen in onderstaand overzicht weergegeven.

De resterende looptijd van de verplichtingen kan als volgt worden weergegeven:

	31-12-2016		31-12-2015	
	€	%	€	%
Resterende looptijd < 5 jaar	208.234	14,6	204.137	15,6
Resterende looptijd > 5 en < 10 jaar	221.615	15,5	208.049	15,9
Resterende looptijd > 10 en < 20 jaar	430.199	30,2	396.425	30,3
Resterende looptijd > 20 jaar	566.549	39,7	500.178	38,2
	1.426.597	100,0	1.308.789	100,0

Risico zakelijke waarden (S2)

Zakelijke waarden risico is het risico dat de waarde van de zakelijke waarden (voornamelijk aandelen en vastgoed) verandert door veranderingen in de marktprijzen voor deze waarden. Het structurele marktrisico wordt beheerst binnen het ALM-proces. Daarin wordt een zodanige beleggingsmix vastgesteld dat het marktrisico acceptabel is. De feitelijke beleggingsmix mag binnen vastgestelde bandbreedtes afwijken van de ALM-beleggingsmix. Voor de beheersing van het marktrisico kan gebruik worden gemaakt van derivaten.

Valutarisico (S3)

De pensioenverplichtingen luiden in euro's, de mogelijke risico's als gevolg van valutakoersontwikkelingen kunnen bij de beleggingen tot uitdrukking komen. Zonder afdekking van valutarisico loopt het fonds risico bij een daling van vreemde valuta ten opzichte van de euro. De posities in vreemde valuta waren ultimo 2015 voor een belangrijk deel afgedekt door middel van valutatermijntransacties, waardoor het resterende valutarisico relatief beperkt is. Het valutarisico van de grondstoffenportefeuille wordt niet afgedekt. Per einde boekjaar bedraagt het totale valutarisico in relatie tot het belegd vermogen 13,1% (2015: 17,9%) en is de waarde van de uitstaande valutatermijncontracten € 551.868 (2015: € 400.272).

Het exposure van overige valuta's betreft voornamelijk exposure naar AUD, CAD, SEK, CHF en daarnaast valuta van enige andere ontwikkelde landen. Er is voor gekozen om het valuta exposure over de grondstoffenportefeuille niet af te dekken.

De valutapositie per 31 december 2016 vóór en na afdekking door valutaderivaten is als volgt weer te geven:

	2016		
	Totaal	Valuta-derivaten	Netto positie
	Voor		
	afdekking	Afdekking	Na afdekking
	€	€	€
EUR	736.041	540.669	1.276.710
GPB	53.828	-42.661	11.167
JPY	48.427	-49.713	-1.286
USD	477.251	-374.084	103.167
Overig	167.668	-87.999	79.669
	<u>1.483.215</u>	<u>-13.788</u>	<u>1.469.427</u>

De valutapositie per 31 december 2015 vóór en na afdekking door valutaderivaten is als volgt weer te geven:

	2015		
	Totaal	Valuta-derivaten	Netto positie
	Voor		
	afdekking	Afdekking	Na afdekking
	€	€	€
EUR	716.218	397.188	1.113.406
GPB	54.956	-45.197	9.759
JPY	41.510	-38.349	3.160
USD	404.793	-248.354	156.439
Overig	141.332	-68.432	72.900
	<u>1.358.808</u>	<u>-3.143</u>	<u>1.355.665</u>

Prijrisico

Prijrisico is het risico van waardewijzigingen door de ontwikkeling van marktprijzen. Het wordt veroorzaakt door factoren gerelateerd aan een individuele belegging, de uitgevende instelling of generieke factoren.

Het prijrisico wordt gemitigeerd door diversificatie die onder meer is vastgelegd in de strategische beleggingsmix van het pensioenfonds. In aanvulling hierop maakt het pensioenfonds voor afdekking van het prijrisico gebruik van afgeleide financiële instrumenten (derivaten), zoals opties en futures.

Naast de strategische mix heeft het pensioenfonds in het mandaat aan de vermogensbeheerders richtlijnen gesteld aan het maximaal percentage dat namens het pensioenfonds in een sector, land of tegenpartij mag worden belegd. Naleving van deze richtlijnen vindt plaats door de beleggingscommissie op basis van onafhankelijke rapportages van custodian Kasbank.

De segmentatie van de totale beleggingsportefeuille naar regio is als volgt:

	2016		2015	
	€	%	€	%
Nederland en andere EU-landen	770.103	52,3	784.623	57,9
Europa (niet-EU)	40.782	2,8	37.711	2,8
Noord-Amerika	509.305	34,7	416.699	30,7
Zuid-Amerika	7.352	0,5	7.129	0,5
Zuid-Oost Azië	30.226	2,1	35.067	2,6
Pacific	88.341	6,0	60.506	4,5
Overig	30.591	2,1	5.446	0,4
Derivaten	-8.062	-0,6	1.428	0,1
Overige beleggingen	789	0,1	7.056	0,5
Totaal	1.469.427	100,0	1.355.665	100,0

Een nadere detaillering van de segmentatie van de vastgoedbeleggingen naar aard van het vastgoed is als volgt:

	2016		2015	
	€	%	€	%
Winkels	0	-	7.783	7,8
Woningen	49.120	43,2	25.466	25,4
Participaties in vastgoed beleggingsfondsen	64.699	56,8	66.758	66,5
Overige	0	-	461	0,3
Totaal	113.819	100,0	100.468	100,0

Grondstoffenrisico (S4)

Het fonds belegt in grondstoffen en loopt dus het risico dat de waarde van deze belegging daalt. Ultimo 2016 is voor € 75,2 miljoen belegd in grondstoffen (2015: € 63,9 miljoen).

Kredietrisico (S5)

Kredietrisico is het risico van financiële verliezen voor het pensioenfonds als gevolg van faillissement of betalingsonmacht van tegenpartijen waarop het pensioenfonds (potentiële) vorderingen heeft. Hierbij kan onder meer worden gedacht aan partijen die obligatieleningen uitgeven, banken waar deposito's worden geplaatst, marktpartijen waarmee Over The Counter (OTC)-derivatenposities worden aangegaan en aan bijvoorbeeld herverzekeraars.

Een voor beleggingsactiviteiten specifiek onderdeel van kredietrisico is het settlementrisico. Dit heeft betrekking op het risico dat partijen waarmee het pensioenfonds transacties is aangegaan niet meer in staat zijn hun tegenprestatie te verrichten waardoor het pensioenfonds financiële verliezen lijdt.

Beheersing van dit risico door het pensioenfonds vindt plaats door het stellen van limieten aan tegenpartijen; het vragen van extra zekerheden zoals onderpand en het uitlenen van effecten. Ter afdekking van het settlementrisico wordt door het pensioenfonds enkel belegd via markten waar een voldoende betrouwbaar clearing- en settlementstelsel functioneert. Voordat in nieuwe markten wordt belegd, wordt eerst onderzoek gedaan naar de waarborgen op dit gebied. Met betrekking tot niet-beursgenoteerde beleggingen, met name OTC-derivaten, wordt door het pensioenfonds enkel gewerkt met tegenpartijen waarmee ISDA/CSA overeenkomsten zijn afgesloten zodat posities van het pensioenfonds adequaat worden afgedekt door onderpand.

De samenstelling van de vastrentende waarden naar regio's kan als volgt worden samengevat:

	2016		2015	
	€	%	€	%
Nederland en andere EU-landen	498.461	82,0	522.411	86,6
Europa (niet-EU)	4.179	0,7	5.702	1,0
Noord-Amerika	83.633	13,7	72.919	12,1
Zuid-Amerika	856	0,1	0	-
Overige	18.837	3,1	1.941	0,3
Pasific	2.670	0,4	0	-
Totaal	608.636	100,0	602.973	100,0

De kredietwaardigheid van veel marktpartijen wordt ook door rating agencies beoordeeld. De samenvatting van de vastrentende waarden op basis van de ratings zoals eind 2016 gepubliceerd door de rating agencies (Standard & Poor's/Moody's/Fitch) is als volgt:

	2016		2015	
	€	%	€	%
AAA	217.724	35,8	227.935	37,8
AA	244.575	40,2	277.527	46,0
A	27.639	4,5	21.740	3,6
BBB	36.156	5,9	34.027	5,6
Lager dan B	1.239	0,2	0	-
Geen rating	81.303	13,4	41.744	7,0
Totaal	608.636	100,0	602.973	100,0

Verzekeringstechnische risico's (actuariële risico's, S6)

Het verzekeringstechnisch risico is het risico dat voortvloeit uit mogelijke afwijkingen van actuariële inschattingen die worden gebruikt voor de vaststelling van de technische voorzieningen en de hoogte van de premie. De belangrijkste actuariële risico's zijn de risico's van langlevens, overlijden (kortleven), arbeidsongeschiktheid en het toeslagrisico.

Langlevensrisico

Het langlevensrisico is het belangrijkste verzekeringstechnische risico. Langlevensrisico is het risico dat deelnemers langer blijven leven dan gemiddeld verondersteld wordt bij de bepaling van de voorziening pensioenverplichtingen. Als gevolg hiervan volstaat de opbouw van het pensioenvermogen niet voor de uitkering van de pensioenverplichting. Door toepassing van prognosetafels met adequate correcties voor ervaringssterfte is het langlevensrisico nagenoeg geheel verdisconteerd in de waardering van de pensioenverplichtingen.

Het langlevensrisico is niet herverzekerd.

Overlijdensrisico

Het overlijdensrisico houdt in dat het pensioenfonds in geval van overlijden mogelijk eerder dan verwacht een nabestaandenpensioen moet toekennen, waarvoor door het pensioenfonds geen voorzieningen zijn getroffen.

Arbeidsongeschiktheidsrisico

Het arbeidsongeschiktheidsrisico betreft het risico dat het pensioenfonds voorzieningen moet treffen voor premievrijstelling bij invaliditeit en het toekennen van een arbeidsongeschiktheidspensioen ('schadereserve'). Voor dit risico wordt jaarlijks een risicopremie in rekening gebracht. Het verschil tussen de risicopremie en de werkelijke kosten wordt verwerkt via het resultaat. De actuariële uitgangspunten voor de risicopremie worden periodiek herzien.

Het arbeidsongeschiktheidsrisico is niet herverzekerd.

Liquiditeitsrisico (S7)

Liquiditeitsrisico is het risico dat beleggingen niet tijdig en/of niet tegen een aanvaardbare prijs kunnen worden omgezet in liquide middelen, waardoor het pensioenfonds op korte termijn niet aan zijn verplichtingen kan voldoen. Waar de overige risicocomponenten vooral de langere termijn betreffen (solvabiliteit), gaat het hierbij om de kortere termijn. Dit risico kan worden beheerst door in het strategische en tactische beleggingsbeleid voldoende ruimte aan te houden voor de liquiditeitsposities. Er moet eveneens rekening worden gehouden met de directe beleggingsopbrengsten en andere inkomsten zoals premies.

Concentratierisico (S8)

Concentraties kunnen ertoe leiden dat het pensioenfonds bij grote veranderingen in bijvoorbeeld de waardering (marktrisico) of de financiële positie van een tegenpartij (kredietrisico) grote (veelal financiële) gevolgen hiervan ondervindt. Concentratierisico's kunnen optreden bij een concentratie in de beleggingsportefeuille in producten, regio's of landen, economische sectoren of tegenpartijen. Naast concentraties in de beleggingsportefeuille kan ook sprake zijn van concentraties in de verplichtingen en de uitvoering.

Om concentratierisico's in de beleggingsportefeuille te beheersen maakt het bestuur gebruik van diversificatie en limieten voor beleggen in landen, regio's, landen, sectoren en tegenpartijen. Deze uitgangspunten zijn door het pensioenfonds vastgesteld op basis van de ALM-studie. De uitgangspunten zijn vastgelegd in de contractuele afspraken met de vermogensbeheerders en het bestuur monitort op kwartaalbasis de naleving hiervan.

De spreiding in de beleggingsportefeuille is weergegeven in de tabel die is opgenomen bij de toelichting op het kredietrisico. Grote posten kunnen een post van concentratierisico zijn. Om te bepalen welke posten dit betreft worden per beleggingscategorie alle instrumenten met dezelfde debiteur opgeteld. Als grote post wordt aangemerkt elke post die meer dan 2% van het balanstotaal uitmaakt. Ultimo 2016 zijn de volgende beleggingscategorieën met meer dan 2% van het balanstotaal aanwezig:

	31-12-2016		31-12-2015	
	€	%	€	%
Vastgoed				
SSGA Europe ex UK index Real Estate Fund	0	-	66.759	4,9
Aandelen				
Blackrock beleggingsfondsen	748.724	50,2	643.740	47,1
Vastrentende waarden				
US Staatsobligaties	74.383	5,0	65.505	4,8
Lombard Odier Bond Funds	186.727	12,5	524.913	38,4
Euro staatsobligaties	309.613	20,8	0	-
Totaal	1.319.447	88,5	1.300.917	95,2

De bezittingen aan aandelen zijn gespreid over meerdere regio's wereldwijd.

De beleggingen in vastrentende waarden bestaan grotendeels uit staatsobligaties, waarbij een gespreide portefeuille wordt nagestreefd. Voorts wordt belegd middels obligatie-fondsen die samengesteld zijn uit obligaties uitgegeven door (lagere) overheden en ondernemingen. Dit beperkt het concentratie risico.

De voornaamste concentraties vallen binnen de categorie staatsobligaties (Frankrijk, Duitsland), aangezien er slechts een beperkt aanbod van landen binnen de eurozone met een AA- of een AAA-rating van Standard & Poor's dan wel een AA- of AAA-rating van Moody's beschikbaar is.

Operationeel risico (S9)

Operationeel risico is het risico van een onjuiste afwikkeling van transacties, fouten in de verwerking van gegevens, het verloren gaan van informatie, fraude en dergelijke. Deze risico's worden door het pensioenfonds beheerst door het stellen van hoge kwaliteitseisen aan de organisaties die bij de uitvoering zijn betrokken.

De beleggingsportefeuille is ondergebracht bij Vermogensbeheerder Lombard Odier (13% van de portefeuille), Vermogensbeheerder BlackRock (51%), Vermogensbeheerder Cardano (22 %), Vermogensbeheerder Fundlogic (5%) en Vermogensbeheer Deutsche AM (5%).

Met deze partijen zijn overeenkomsten en service level overeenkomsten gesloten. De afhankelijkheid van deze partijen wordt beheerst doordat de bewaring van de stukken bij deze beheerders is ondergebracht bij onafhankelijke Custodians.

De renteaafdekking wordt per september 2016 door Cardano uitgevoerd.

De vermogensadministratie is uitbesteed aan Kas Bank NV. Met Kas Bank is een uitbestedingsovereenkomst en een servicelevel overeenkomst (SLA) gesloten.

De pensioenadministratie is uitbesteed aan pensioenadministrateur TKP. Met TKP is een uitbestedingsovereenkomst en een service level overeenkomsten (SLA) gesloten.

Het bestuur beoordeelt jaarlijks de kwaliteit van de uitvoering van de vermogensbeheerders, Kas Bank en TKP door middel van performancerapportages (alleen vermogensbeheerders), SLA-rapportages en onafhankelijk getoetste interne beheersingsrapportages (ISAE 3402-rapportages).

Actief risico (S10)

Een actief beleggingsrisico ontstaat wanneer met het beleggingsbeleid binnen de beleggingscategorieën afgeweken wordt van het beleid volgens de benchmark. Een maatstaf van de mate waarin actief wordt belegd is de zogenaamde 'tracking error'. De tracking error geeft aan hoe groot de afwijkingen van het rendement kunnen zijn ten opzichte van het benchmarkrendement. Hoe hoger de tracking error, hoe hoger het actief risico.

Bij het pensioenfonds geldt dat met de meeste vermogensbeheerders afspraken zijn gemaakt over de tracking error en dat een grotendeels passief beleggingsbeleid wordt gevoerd. De afwijkingen ten opzichte van de benchmark zijn doorgaans beperkt. Op fondsniveau wordt de tracking error niet berekend. Er is verondersteld dat het actief risico niet samenhangt met de andere risicofactoren.

Systeemrisico

Systeemrisico betreft het risico dat het mondiale financiële systeem (de internationale markten) niet langer naar behoren functioneert, waardoor beleggingen van het pensioenfonds niet langer verhandelbaar zijn en zelfs, al dan niet tijdelijk, hun waarde kunnen verliezen. Net als voor andere marktpartijen, is dit risico voor het pensioenfonds niet beheersbaar. Het systeemrisico maakt geen onderdeel uit van de door DNB voorgeschreven solvabiliteitstoets.

Derivaten

Bij de uitvoering van het beleggingsbeleid wordt gebruik gemaakt van financiële derivaten. Hoofregel die hierbij geldt, is dat derivaten uitsluitend worden gebruikt voor zover dit passend is binnen het beleggingsbeleid van het pensioenfonds. Derivaten worden hoofdzakelijk gebruikt om de hiervoor vermelde vormen van marktrisico zo veel mogelijk af te dekken.

Derivaten hebben als voornaamste risico het kredietrisico. Dit risico wordt beperkt door alleen transacties aan te gaan met goed te boek staande partijen en door zoveel mogelijk te werken met onderpand.

Gebruik kan worden gemaakt van onder meer de volgende instrumenten:

- Futures: dit zijn standaard beursgenoteerde instrumenten waarmee snel posities kunnen worden gewijzigd. Futures worden gebruikt voor het tactische beleggingsbeleid. Tactisch beleggingsbeleid is slechts zeer beperkt mogelijk binnen de grenzen van het strategische beleggingsbeleid.
- Opties op aandelen: dit betreft al dan niet beursgenoteerde opties waarmee het pensioenfonds het neerwaartse koersrisico van de aandelenportefeuille kan beperken. Voor deze opties wordt bij de verwerving een premie betaald die onder meer afhankelijk is van het actuele koersniveau van de onderliggende index, de looptijd van de opties en de uitoefenprijs van de opties.
- Valutatermijncontracten: dit zijn met individuele banken afgesloten contracten waarbij de verplichting wordt aangegaan tot het verkopen van een valuta en de aankoop van een andere valuta, tegen een vooraf vastgestelde prijs en op een vooraf vastgestelde datum. Door middel van valutatermijncontracten worden valutarisico's afgedekt.
- Swaps: dit betreft met individuele banken afgesloten contracten waarbij de verplichting wordt aangegaan tot het uitwisselen van rentebetalingen over een nominale hoofdsom. Door middel van swaps kan het pensioenfonds de rentegevoeligheid van de portefeuille beïnvloeden.
- Een swaption kan worden vergeleken met een verzekering tegen rentedalingen, waarbij een premie moet worden betaald. Voor het selecteren van de tegenpartijen worden criteria gehanteerd. De marktwaarde wordt dagelijks bepaald.

13.7 Niet in de balans opgenomen verplichtingen

Langlopende contractuele verplichtingen

Het pensioenfonds heeft een uitbestedingsovereenkomst afgesloten met een TKP Pensioen B.V. voor een periode van vijf jaar, ingaande 1 januari 2013. De vergoeding bedraagt circa € 0,6 miljoen per jaar.

Investeringsverplichtingen

Uit 2016 lopen twee investeringstoezeggingen namens het fonds:

Ten aanzien van Altera Vastgoed voor de afname van € 4,55 miljoen aan aandelen Altera Vastgoed, sectorportefeuille Woningen. Ten aanzien van Syntrus Achmea voor de afname van € 20 miljoen aan aandelen in het Achmea Dutch Residential Fund.

Verbonden partijen

Identiteit van verbonden partijen

De relatie die het pensioenfonds heeft met haar sponsor (aangesloten ondernemingen en bestuurders) is er één van verbonden partijen.

Transacties met (voormalige) bestuurders

Inzake de beloning van bestuurders wordt verwezen naar de toelichting op de pensioenuitvoeringskosten. Er zijn geen leningen verstrekt aan, noch is er sprake van vorderingen op, (voormalige) bestuurders. De bestuurders nemen deel aan de pensioenregeling van het pensioenfonds op basis van voorwaarden in het pensioenreglement.

13.8 Toelichting op de staat van baten en lasten over 2016

	2016	2015
	€	€
9. Premiebijdragen voor risico pensioenfonds		
Werkgeversdeel	31.651	28.701
Werknemersdeel	167	147
	<u>31.818</u>	<u>28.848</u>

De premiebijdragen kunnen als volgt worden gespecificeerd

Reguliere pensioenpremie werkgevers	27.034	26.047
Pensioenpremie voorgaand jaar	-3	0
Onttrekking opbouwdepot	4.400	2.431
Overig	167	148
Premie ANW	220	223
	<u>31.818</u>	<u>28.849</u>

De feitelijke premie bedraagt € 27.201 en is opgebouwd uit de reguliere pensioenpremie werkgevers ad € 27.034 en de overige premie (werknemersdeel) ad € 167. De feitelijke premie is hoger dan de gedempte kostendeekkende premie. Het pensioenfonds voldoet hiermee aan de wettelijke vereisten.

Kostendeekkende premie	38.016	30.556
Feitelijke premie	27.201	26.194
Gedempte kostendeekkende premie	21.703	21.619

Kostendeekkende premie

Actuarieel benodigd voor onvoorwaardelijke onderdelen pensioenopbouw	29.563	25.848
Toeslag voor instandhouding van het vereist eigen vermogen	7.361	3.851
Toeslag voor uitvoeringskosten	1.092	857
Totaal kostendeekkende premie	<u>38.016</u>	<u>30.556</u>

Feitelijke premie

Reguliere opbouw	27.145	23.575
Risicopremie overlijden	919	860
Risicopremie AO	1.499	1.413
Opslag voor uitvoeringskosten	1.092	857
Solvabiliteitsopslag	946	1.920
Onttrekking opbouwdepot	-4.400	-2.431
Totaal feitelijke premie	<u>27.201</u>	<u>26.194</u>

Gedempte (kostendeekkende) premie

Reguliere opbouw	11.216	15.995
Risicopremie overlijden	535	661
Risicopremie AO	1.467	1.413
Opslag voor uitvoeringskosten	1.092	857
Solvabiliteitsopslag	3.292	2.693
premie onvoorwaardelijke onderdelen	4.101	0
Totaal gedempte premie	<u>21.703</u>	<u>21.619</u>

10. Beleggingsresultaten risico pensioenfonds

2016	Directe beleggings-opbrengst	Indirecte beleggings-opbrengst	Kosten vermogens-beheer	Totaal
	€	€	€	€
Vastgoedbeleggingen	1.692	6.667	-49	8.391
Aandelen	71	78.255	-420	77.906
Vastrentende waarden	2.999	41.232	-311	43.931
Overige beleggingen	-25	5.338	0	5.313
Derivaten	141	-13.137	-20	-13.016
(overige) Kosten van vermogensbeheer			-171	-263
	4.878	118.355	-971	122.262
Af: Rendementstoerekening opbouwdepot				-512
				121.750

2015	Directe beleggings-opbrengst	Indirecte beleggings-opbrengst	Kosten vermogens-beheer	Totaal
	€	€	€	€
Vastgoedbeleggingen	2.737	9.614	15	12.366
Aandelen	47	42.704	-462	42.289
Vastrentende waarden	20	6.657	-197	6.480
Overige beleggingen	-8	449	-158	283
Derivaten	-2.273	-45.400	-43	-47.716
(overige) Kosten van vermogensbeheer			0	0
	523	14.024	-845	13.702
Af: Rendementstoerekening opbouwdepot				-95
				13.607

De transactiekosten voor aan- en verkopen van beleggingen zijn conform de aanbevelingen van de Pensioenfederatie bepaald.

Deze bedragen over 2016 € 100 duizend, onderverdeeld naar:

- Vastgoed beleggingen € 38 duizend;
- Vastrentende waarden € 62 duizend.

Deze bedragen over 2015 € 143 duizend, onderverdeeld naar:

- Vastrentende waarden € 87 duizend;
- Aandelen € 56 duizend.

	2016	2015
	€	€
11. Beleggingsresultaten risico deelnemers		
Vermogensresultaten	69	-11
12. Overige baten		
Interest waardeoverdrachten	3	16

13. Pensioenuitkeringen

	2016	2015
	€	€
Ouderdomspensioen	29.674	28.364
Prepensioen	1.409	2.812
Partnerpensioen	6.646	6.053
Wezenpensioen	133	130
Arbeidsongeschiktheidspensioen	176	197
Anw-aanvulling	386	381
Afkoop pensioenen en premierestitutie	22	13
Overige uitkeringen	-15	-51
	<u>38.431</u>	<u>37.899</u>

14. Pensioenuitvoeringskosten

Bestuurskosten	756	701
Kosten verantwoordingsorgaan en visitatiecommissie	48	11
Administratiekostenvergoeding	609	615
Accountantskosten	49	52
Certificerend actuaire	36	30
Adviserend actuaire	134	122
Overige advieskosten	141	101
Contributies en bijdragen	116	93
Dwangsommen en boetes	0	0
Overige	44	18
	<u>1.933</u>	<u>1.743</u>

De geschatte algemene pensioenuitvoeringskosten die zijn toe te wijzen als (overige) kosten van vermogensbeheerkosten bedragen ultimo boekjaar € 615 duizend (2015: € 546 duizend).

Bezoldiging bestuurders

De bestuursleden die zijn gekozen door de pensioengerechtigden ontvangen een bezoldiging van vier duizend euro per jaar. De overige leden van het bestuur ontvangen geen bezoldiging namens het pensioenfonds.

Aan betrokkenen zijn geen leningen, voorschotten of garanties verstrekt.

Verantwoordingsorgaan

Aan de leden van het Verantwoordingsorgaan is door het pensioenfonds in 2016 een vergoeding verstrekt van €1,5.

Accountantshonoraria

De honoraria van de onafhankelijke externe accountant(s) zijn als volgt:

Controle van de jaarrekening	44	47
Andere controleopdrachten	5	5
	<u>49</u>	<u>52</u>

Aantal personeelsleden

Bij het pensioenfonds zijn geen werknemers in dienst. De werkzaamheden worden verricht door werknemers die in dienst zijn van Gasunie.

15. Mutatie overige technische voorzieningen

Mutatie overige technische voorzieningen

2016	2015
€	€
7.806	-58

Ziekenvoorziening

Met ingang van 2016 is in de ziekenvoorziening rekening gehouden met het arbeidsongeschiktheidspensioen (effect € 4.620) en met de jaarlijkse stijging van de pensioengrondslag met de loonindex bij de vaststelling van de premievrijstelling (effect € 754).

Daarnaast is het aantal zieke werknemers toegenomen (effect € 1.740) en heeft de daling van de rente en aanpassing van sterftegrondslagen geleid tot een effect van € 692.

16. Saldo overdracht van rechten

Inkomende waardeoverdrachten

Uitgaande waardeoverdrachten

-930	-3.525
0	179
-930	-3.346

17. Overige lasten

Interest waardeoverdrachten

Opbouwdepot

Overig

0	3
0	10.147
3	0
3	10.150

De vergelijkende cijfers zijn aangepast, omdat het toe te rekenen rendement aan het opbouwdepot vanaf 2016 wordt gepresenteerd onder de beleggingsresultaten risico pensioenfonds.

Statutaire regelingen omtrent de bestemming van het saldo van baten en lasten

Het negatieve saldo van de staat van baten en lasten van € 3.660 over 2016 is onttrokken aan de algemene reserve.

Groningen, 12 juni 2017

13.9 Gebeurtenissen na balansdatum

Na balansdatum hebben zich geen gebeurtenissen voorgedaan die van invloed zijn op de financiële positie van het pensioenfonds per balansdatum.

Overige gegevens

14 Actuariële verklaring

Opdracht

Door Stichting Pensioenfonds Gasunie te Groningen is aan Towers Watson Netherlands B.V. de opdracht verleend tot het afgeven van een actuariële verklaring als bedoeld in de Pensioenwet over het boekjaar 2016.

Onafhankelijkheid

Als waarmerkend actuaris ben ik onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds Gasunie, zoals vereist conform artikel 148 van de Pensioenwet. Ik verricht geen andere werkzaamheden voor het pensioenfonds.

Gegevens

De gegevens waarop mijn onderzoek is gebaseerd, zijn verstrekt door en tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van het bestuur van het pensioenfonds.

Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie heb ik mij gebaseerd op de financiële gegevens die ten grondslag liggen aan de jaarrekening.

Afstemming accountant

Op basis van de door mij en de accountant gehanteerde Handreiking heeft afstemming plaatsgevonden over de werkzaamheden en de verwachtingen bij de controle van het boekjaar. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie als geheel heb ik de materialiteit bepaald op € 6.800.000. Met de accountant ben ik overeengekomen om geconstateerde afwijkingen boven € 300.000 te rapporteren. Deze afspraken zijn vastgelegd en de uitkomsten van mijn bevindingen zijn met de accountant besproken.

Ik heb voorts gebruik gemaakt van de door de accountant in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens. De accountant van het pensioenfonds heeft mij geïnformeerd over zijn bevindingen ten aanzien van de betrouwbaarheid (materiële juistheid en volledigheid) van de basisgegevens en de overige uitgangspunten die voor mijn oordeel van belang zijn.

Werkzaamheden

Ter uitvoering van de opdracht heb ik, conform mijn wettelijke verantwoordelijkheid zoals beschreven in artikel 147 van de Pensioenwet, onderzocht of is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet.

De door het pensioenfonds verstrekte administratieve basisgegevens zijn zodanig dat ik die gegevens als uitgangspunt van de door mij beoordeelde berekeningen heb aanvaard.

Als onderdeel van de werkzaamheden voor de opdracht heb ik onder meer onderzocht of:

- De technische voorzieningen, het minimaal vereist eigen vermogen en het vereist eigen vermogen toereikend zijn vastgesteld;
- De kostendekkende premie voldoet aan de gestelde wettelijke vereisten;
- Het beleggingsbeleid in overeenstemming is met de prudent-person regel.

Voorts heb ik mij een oordeel gevormd over de vermogenspositie van het pensioenfonds. Daarbij heb ik mij gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen en is mede het financieel beleid van het pensioenfonds in aanmerking genomen.

Mijn onderzoek heb ik zodanig uitgevoerd, dat een redelijke mate van zekerheid wordt verkregen dat de resultaten geen onjuistheden van materieel belang bevatten.

De beschreven werkzaamheden en de uitvoering daarvan zijn in overeenstemming met de binnen het Koninklijk Actuarieel Genootschap geldende normen en gebruiken en vormen naar mijn mening een deugdelijke grondslag voor mijn oordeel.

Oordeel

De technische voorzieningen zijn, overeenkomstig de beschreven berekeningsregels en uitgangspunten, als geheel gezien, toereikend vastgesteld.

Het eigen vermogen van het pensioenfonds is op de balansdatum lager dan het wettelijk minimaal vereist eigen vermogen.

Met inachtneming van het voorafgaande heb ik mij ervan overtuigd dat is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet met uitzondering van de artikelen 131 (MVEV) en 132 (VEV).

Met betrekking tot het toeslagbeleid merk ik op dat op basis van de uitkomsten van de haalbaarheidstoets het pensioenfonds op lange termijn weliswaar de ondergrens van haar toeslagambitie lijkt te kunnen waarmaken, maar dat op korte termijn de mogelijkheden om toeslagen te kunnen geven, waarschijnlijk beperkt zullen zijn.

De beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds op balansdatum is lager dan de dekkingsgraad bij het minimaal vereist eigen vermogen. Deze situatie bestaat voor één achtereenvolgende jaareinde.

Mijn oordeel over de vermogenspositie van Stichting Pensioenfonds Gasunie is gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen. De vermogenspositie is naar mijn mening slecht, omdat het aanwezig eigen vermogen lager is dan het minimaal vereist eigen vermogen.

Amstelveen, 12 juni 2017

drs. R.T. Schilder AAG

Verbonden aan Towers Watson Netherlands B.V.

15 Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Ons oordeel

Wij hebben de jaarrekening 2016 van Stichting Pensioenfonds Gasunie te Groningen gecontroleerd.

Naar ons oordeel geeft de in dit jaarverslag opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en de samenstelling van het vermogen van Stichting Pensioenfonds Gasunie op 31 december 2016 en van het resultaat over 2016, in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 van het in Nederland geldende Burgerlijk Wetboek (BW).

De jaarrekening bestaat uit:

- de balans per 31 december 2016;
- de staat van baten en lasten over 2016;
- de toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en andere toelichtingen.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening.

Wij zijn onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds Gasunie (hierna: de stichting) zoals vereist in de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Materialiteit

Materialiteit	€ 7,3 miljoen
Toegepaste benchmark	0,5% van het pensioenvermogen, zijnde het totaal van de technische voorzieningen, de voorziening pensioenverplichtingen risico deelnemers en de algemene reserve.
Nadere toelichting	Wij hebben voor deze grondslag gekozen omdat dit het vermogen betreft dat de basis vormt voor de berekening van de (beleids)dekkingsgraad. Voor het bepalen van het percentage hebben wij gelet op de financiële positie van de stichting en de mate waarin de (beleids)dekkingsgraad zich rondom een kritische grens bevindt. Aangezien het fonds in een situatie van een dekkingstekort zit, waarbij de dekkingsgraad zich rondom de grens van de minimaal vereiste dekkingsgraad bevindt, hebben wij een percentage van 0,5% gehanteerd.

Wij houden ook rekening met afwijkingen en/of mogelijke afwijkingen die naar onze mening voor de gebruikers van de jaarrekening om kwalitatieve redenen materieel zijn.

Wij zijn met het bestuur overeengekomen dat wij aan het bestuur tijdens onze controle geconstateerde afwijkingen boven de € 300.000 rapporteren alsmede kleinere afwijkingen die naar onze mening om kwalitatieve redenen relevant zijn.

De kernpunten van onze controle

In de kernpunten van onze controle beschrijven wij zaken die naar ons professionele oordeel het meest belangrijk waren tijdens onze controle van de jaarrekening. De kernpunten van onze controle hebben wij met het bestuur gecommuniceerd, maar vormen geen volledige weergave van alles wat is besproken.

Wij hebben onze controlewerkzaamheden met betrekking tot deze kernpunten bepaald in het kader van de jaarrekeningcontrole als geheel. Onze bevindingen ten aanzien van de individuele kernpunten moeten in dat kader worden gezien en niet als afzonderlijke oordelen over deze kernpunten.

Risico	Onze controleaanpak
Ontwikkeling van de (beleids)dekkingsgraad	
De solvabiliteit van een pensioenfonds wordt gemeten aan de hand van de dekkingsgraad. De dekkingsgraad brengt de verhouding tussen de (netto) activa en pensioenverplichtingen tot uitdrukking en is daarmee een graadmeter voor de financiële positie van een pensioenfonds. De beleidsdekkingsgraad is de gemiddelde dekkingsgraad van de twaalf maanden voorafgaand aan het moment van vaststelling. De stichting is wettelijk verplicht om de beleidsdekkingsgraad te hanteren als basis voor bepaalde beleidsbeslissingen, bijvoorbeeld inzake indexatie en kortingen. Daarnaast is de beleidsdekkingsgraad onder meer van belang om te bepalen of de stichting voldoende buffers heeft. De financiële positie per 31 december 2016 van de stichting en de belangrijkste maatregelen zoals opgenomen in het herstelplan zijn beschreven in paragraaf 3.1 en 3.2. Het in het kader van onze jaarrekeningcontrole in aanmerking genomen risico is dat de (beleids)dekkingsgraad niet juist wordt vastgesteld.	Door controle van de balans onderzoeken wij de samenstellende delen van de dekkingsgraad. De balans en daarmee de dekkingsgraad per 31 december 2016 hebben wij mede met gebruikmaking van de werkzaamheden van de certificerend actuaire gecontroleerd. Wij hebben de ontwikkelingen in de financiële positie van de stichting beoordeeld op basis van het actuariael rapport van de certificerend actuaire en onze controle van de jaarcijfers. Vanwege de gevoeligheid van schattingselementen hebben wij specifiek aandacht besteed aan de waardering van de (illiquide) beleggingen en de waardering van de technische voorzieningen. De werkzaamheden die wij in dit kader hebben uitgevoerd zijn in de kernpunten hierna beschreven. Wij controleren geen andere maandelijkse dekkingsgraden dan de dekkingsgraad ultimo boekjaar. Ten aanzien van andere maandelijkse dekkingsgraden hebben wij de navolgende toetsingswerkzaamheden verricht, die minder zekerheid geven dan een controle van twaalf maand-dekkingsgraden. • Wij hebben de opzet van het totstandkomingsproces van de berekening van de maandelijkse dekkingsgraad onderzocht alsmede de juiste maandoerekening van zogenaamde key items vastgesteld. Dit jaar betroffen key items: wijzigingen van de prognosetafel en ervaringssterfte. • Daarnaast heeft de certificerend actuaire een plausibiliteitstoets uitgevoerd op de ontwikkeling van de dekkingsgraad gedurende het jaar in relatie tot de ontwikkelingen in de belangrijkste factoren, zoals de rentecurve. Wij hebben kennisgenomen van de uitkomst van deze werkzaamheden van de certificerend actuaire.
Waardering en toelichting van niet-(beurs)genoteerde beleggingen	
De beleggingen zijn een significante post op de balans van de stichting. Alle beleggingen dienen krachtens de Pensioenwet te worden gewaardeerd op marktwaarde. Voor een groot deel van de beleggingen is deze	Wij hebben de gehanteerde waarderingsgrondslagen beoordeeld en controlewerkzaamheden uitgevoerd op de waardering van de beleggingen per 31 december 2016. • Voor de posities in niet-(beurs)genoteerde fondsen

Risico	Onze controleaanpak
marktwaarde te verifiëren aan transacties die tot stand zijn gekomen op de financiële markten (marktprijzen). Er zijn ook beleggingen die worden gewaardeerd op basis van onafhankelijke taxaties, netto contante waardeberekeningen of een andere geschikte methode, waaronder de intrinsieke waarde per participatie voor posities in niet-(beurs)genoteerde fondsen. De waarderingonzekerheid neemt inherent toe bij (onafhankelijke) taxaties en netto contante waardeberekeningen en hangt samen met de beschikbaarheid en toepasbaarheid van marktgegevens. Bij de stichting betreffen dit de posities in derivaten. De posities in niet-(beurs)genoteerde fondsen, met name vastgoedfondsen en hypotheekfondsen kennen eveneens inherent relatief veel waarderingonzekerheid doordat de waarde wordt ontleend aan de meest recente rapportages van de fondsmanagers gecorrigeerd voor kasstromen en marktontwikkelingen tot aan balansdatum. De stichting heeft de waarderingsgrondslagen voor de beleggingen beschreven op pagina 74 en 75 en een nadere toelichting opgenomen in toelichting Beleggingen voor risico fonds. Uit deze toelichting blijkt dat per 31 december 2016 € 114 miljoen is belegd in vastgoed, € 20 miljoen in hypotheekfondsen en dat € 8,0 miljoen is belegd in derivaten. Het in het kader van onze jaarrekeningcontrole in aanmerking genomen risico is dat de niet-(beurs)-genoteerde beleggingen niet juist gewaardeerd zijn.	hebben wij de waardering geverifieerd met gecontroleerde jaarrekeningen 2016 van deze fondsen. Voor de posities in derivaten hebben wij de interne beheersmaatregelen van het waarderingproces onderzocht en met gebruikmaking van onze waarderingsexperts voor een selectie van derivaten de waardering en de daarbij gehanteerde uitgangspunten getoetst. Wij hebben de in de waardering van deze derivaten gehanteerde veronderstellingen zoals rentecurves beoordeeld aan de hand van marktgegevens. Tevens hebben wij de toelichtingen met betrekking tot de beleggingen onderzocht.
Waardering van en toelichting ten aanzien van de technische voorzieningen	

De technische voorzieningen waaronder de voorziening pensioenverplichtingen betreffen een significante post in de balans van de stichting. De technische voorzieningen dienen krachtens de Pensioenwet te worden gewaardeerd op marktwaarde. De waardering is gevoelig voor de gehanteerde (actuariële) veronderstellingen en schattingselementen. Hier ligt een aantal belangrijke conventies aan ten grondslag namelijk dat voor de waardering uitgegaan wordt van de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur alsmede de meest recente informatie (tafels) omtrent de levensverwachting, zoals gepubliceerd door het Koninklijk Actuarieel Genootschap (AG). In aanvulling op de tafels wordt gecorrigeerd voor de ingeschatte ervaringssterfte bij de stichting, zijnde de

Bij de controle van de technische voorzieningen hebben wij gebruikgemaakt van de werkzaamheden van de certificerend actuaire van de stichting. De certificerend actuaire onderzoekt onder meer de toereikendheid van de technische voorzieningen en de naleving van een aantal specifieke wettelijke bepalingen. De certificerend actuaire heeft daarbij gebruikgemaakt van de door ons in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens, waaronder de pensioenaanspraken van deelnemers. Gegeven onze eindverantwoordelijkheid voor het oordeel over de jaarrekening als geheel hebben wij met de certificerend actuaire onze planning, werkzaamheden, verwachtingen en uitkomsten afgestemd voor de controle van boekjaar 2016. Hierbij hebben wij specifiek aandacht gevraagd voor de toets van de ervaringssterfte op basis van de toegepaste

Risico	Onze controleaanpak
fondsspecifieke ervaringssterfte. Deze veronderstellingen hebben tezamen met de hoogte van de kostenopslag, waaraan eveneens schattingen ten grondslag liggen, bijzondere aandacht gehad in onze controle. De stichting heeft de waarderingsgrondslagen voor de voorziening pensioenverplichtingen beschreven op pagina 76 en 77 en een nadere toelichting opgenomen in toelichting 5. Uit deze toelichting blijkt dat (schattings)wijzigingen hebben plaatsgevonden door toepassing van de meest recente prognosetafels en aanpassing van de ervaringssterfte op basis van nader onderzoek. Volgens deze toelichting is de voorziening pensioenverplichtingen hierdoor € 6,7 miljoen hoger uitgekomen. Het in het kader van onze jaarrekeningcontrole in aanmerking genomen risico is dat de technische voorzieningen niet toereikend gewaardeerd zijn.	prognosetafels en de effecten van de wijzigingen hierin, de toereikendheid van de kostenopslag alsmede de toepassing van de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur. Wij hebben de gehanteerde waarderingsgrondslagen beoordeeld en controlewerkzaamheden uitgevoerd op de waardering van de voorziening pensioenverplichtingen per 31 december 2016. • Daartoe hebben wij ons een beeld gevormd van de redelijkheid van de aannames en schattingen van het bestuur met betrekking tot de gekozen actuariële grondslagen alsmede de uitkomsten van het actuariële grondslagenonderzoek en de gehanteerde waarderingsgrondslagen besproken met de certificerend actuaaris. • Hierbij hebben wij met inachtneming van het oordeel van de certificerend actuaaris en met gebruikmaking van onze eigen actuariële specialist, gelet op de besluitvorming van het bestuur, de recentheid van beschikbaar grondslagenonderzoek, de toetsing op de onderbouwing van de daarin opgenomen veronderstellingen, de uitkomsten van beschikbare tussentijdse evaluaties, de uitkomsten van de actuariële analyse over meerdere jaren en de aanwezigheid van een consistente gedragslijn.

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen andere informatie

Naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij, omvat het jaarverslag andere informatie, die bestaat uit:

- het bestuursverslag, bestaande uit de financiële positie en beleid in 2016, integraal risicomanagement, beleggingen, pensioenen, wet- en regelgeving en relevante ontwikkelingen, actuariële analyse, besturing en toezicht en vooruitblik;
- de overige gegevens;
- andere informatie, bestaande uit het meerjarenoverzicht van kerncijfers en kengetallen, woord van de voorzitter, algemene informatie, verslag visitatiecommissie, verslag verantwoordingsorgaan en de bijlage met begrippenlijst.

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie:

- met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat;
- alle informatie bevat die op grond van Titel 9 Boek 2 BW is vereist.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de jaarrekeningcontrole of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat. Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in Titel 9 Boek 2 BW en de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben niet dezelfde diepgang als onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder het bestuursverslag en de overige gegevens in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW.

Beschrijving van verantwoordelijkheden voor de jaarrekening

Verantwoordelijkheden van het bestuur voor de jaarrekening

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken en het getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW. In dit kader is het bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het bestuur afwegen of de stichting in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van genoemd verslaggevingsstelsel moet het bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het bestuur het voornemen heeft om de stichting te liquideren of de activiteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is. Het bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar activiteiten in continuïteit kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle materiële fouten en fraude ontdekken.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit

beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel-kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen. Onze controle bestond onder andere uit:

- het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing;
- het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de stichting;
- het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan;
- het vaststellen dat de door het bestuur gehanteerde continuïteitsveronderstelling aanvaardbaar is. Tevens het op basis van de verkregen controle-informatie vaststellen of er gebeurtenissen en omstandigheden zijn waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar activiteiten in continuïteit kan voortzetten. Als wij concluderen dat er een onzekerheid van materieel belang bestaat, zijn wij verplicht om aandacht in onze controleverklaring te vestigen op de relevante gerelateerde toelichtingen in de jaarrekening. Als de toelichtingen inadequaat zijn, moeten wij onze verklaring aanpassen. Onze conclusies zijn gebaseerd op de controle-informatie die verkregen is tot de datum van onze controleverklaring. Toekomstige gebeurtenissen of omstandigheden kunnen er echter toe leiden dat de stichting haar continuïteit niet langer kan handhaven;
- het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen;
- het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen.

Wij communiceren met het bestuur onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

Wij bevestigen aan het bestuur dat wij de relevante ethische voorschriften over onafhankelijkheid hebben nageleefd. Wij communiceren ook met het bestuur over alle relaties en andere zaken die redelijkerwijs onze onafhankelijkheid kunnen beïnvloeden en over de daarmee verband houdende maatregelen om onze onafhankelijkheid te waarborgen.

Wij bepalen de kernpunten van onze controle van de jaarrekening op basis van alle zaken die wij met het bestuur hebben besproken. Wij beschrijven deze kernpunten in onze controleverklaring, tenzij dit is verboden door wet- of regelgeving of in buitengewoon zeldzame omstandigheden wanneer het niet vermelden in het belang van het maatschappelijk verkeer is.

Amsterdam, 12 juni 2017

Ernst & Young Accountants LLP

w.g. A. Snaak RA

Bijlagen

Begrippenlijst

Aangesloten onderneming

Een rechtspersoon die krachtens de statuten tot het pensioenfonds is toegelaten.

Aanspraken (opgebouwde)

Recht op toekomstige uitkering van pensioen.

ABTN

Afkorting voor Actuariële en Bedrijfstechnische Nota. In de ABTN zet het bestuur van het pensioenfonds uiteen welke actuariële en bedrijfstechnische opzet ten grondslag ligt aan het pensioenfonds. De ABTN (ook wel bedrijfsplan) gaat nader in op de organisatie van het pensioenfonds, de inhoud van de pensioenregeling, de financiële opzet (waaronder grondslagen), het beleidskader (toeslag- en beleggingsbeleid), de sturingsmiddelen, de hoofdlijnen van het interne risicobeheersingssysteem alsmede de hoofdlijnen van de uitvoeringsovereenkomst.

Actuariële risico's

Risico's in verband met sterfte en arbeidsongeschiktheid waardoor het pensioenfonds meer of minder moet uitbetalen dan hetgeen de actuaris heeft berekend bij de bepaling van de Technische voorzieningen.

Adviserend actuaris

Een actuaris combineert economische en wiskundige technieken ten behoeve van de vaststelling van de benodigde koopsommen of premies en de verplichtingen van het pensioenfonds (vaststelling Technische voorzieningen). Tevens verricht de adviserend actuaris risicoanalyses en studies met betrekking tot het afstemmen van verplichtingen en beleggingen.

AG Prognosetafel

Statistisch overzicht met betrekking de overlevings- en sterftekansen per leeftijd van een groep personen (bijvoorbeeld alle mannen van de bevolking van Nederland). De prognosetafels geven inzicht in de mogelijke toekomstige sterfteontwikkeling van de huidige generatie tot en met 2184. Deze worden vastgesteld door het Actuarieel Genootschap (AG).

Asset Liability Managementstudie (ALM-studie)

Studie die inzicht geeft in de toekomstige ontwikkelingen van een pensioenfonds en die het pensioenfondsbestuur de mogelijkheid biedt om de diverse beleidsvariabelen (zoals beleggingsbeleid, premiebeleid en toeslagbeleid) in hun onderlinge samenhang te evalueren.

Autoriteit Financiële markten (AFM)

Een bij wet ingesteld toezichthoudend orgaan dat toezicht houdt op het gedrag van de gehele financiële marktsector.

Beleggingscommissie

De Beleggingscommissie wordt gevormd door minimaaldrie leden uit het bestuur van het pensioenfonds en minimaal twee externe adviseurs. Zij adviseert het bestuur over het strategische beleggingsbeleid en bepaalt het korte termijn beleggingsbeleid.

Beleidsdekkingsgraad

Het gemiddelde van de over de afgelopen 12 maanden gepubliceerde dekkingsgraden, gebaseerd op de door DNB gepubliceerde RenteTermijnStructuur met UFR-methodiek.

Benchmark

Een maatstaf voor de beoordeling en vergelijking van de performance van beleggers onderling.

Certificerend actuaaris

De waarmerkend actuaaris die belast is met de beoordeling van de financiële positie van het pensioenfonds. Hij geeft jaarlijks een actuariële verklaring af, waarmerkt de actuariële verslagstaten en stelt een rapport op ter onderbouwing van zijn oordeel.

Collateral

Een zekerheid (onderpand) in de vorm van geld, goederen of rechten, waarop iemand zich kan verhalen als de tegenpartij niet aan zijn verplichtingen voldoet.

Collective Defined Contribution (CDC)

De financiering van de pensioenregeling waarbij de werkgever jaarlijks een vaste premie beschikbaar stelt voor alle deelnemers.

Compliance officer

De interne toezichthouder van het pensioenfonds. Verantwoordelijk voor de integriteitshandhaving en ziet erop toe dat het pensioenfonds, de bestuurders en de andere betrokken personen de wet- en regelgeving handhaven.

Contante waarde (van de pensioenverplichtingen)

De waarde die op dit moment aanwezig moet zijn om, rekening houdend met renteaangroei (rekenrente) en eventuele andere actuariële grondslagen, toekomstige pensioenbetalingen te kunnen verrichten.

Countervailing power

De onderhandelingskracht van het pensioenfonds ten opzichte van tegenpartijen of dienstverleners.

Crisisplan

Dit financiële plan beschrijft de maatregelen die het bestuur kan inzetten als de doelstelling van het pensioenfonds in gevaar komt. Dat is het geval als de dekkingsgraad van het pensioenfonds zich bevindt op of beweegt richting kritische waarden.

Deelnemer

De werknemer met een arbeidsovereenkomst bij Gasunie of GasTerra die deelneemt aan het Pensioenreglement en pensioenaanspraken verwerft jegens het pensioenfonds overeenkomstig de bepalingen van dit Pensioenreglement.

Dekkingsgraad

De waarde van het totaal aanwezige vermogen van het pensioenfonds uitgedrukt in een percentage van de Technische Voorzieningen.

Dekkingstekort

Er is sprake van een dekkingstekort (ook wel onderdekking) wanneer een pensioenfonds minder eigen vermogen heeft dan het minimaal vereist eigen vermogen.

De Nederlandsche Bank (DNB)

Bij wet ingesteld toezichthoudend orgaan, dat onder andere de navolging van de Pensioenwet bewaakt.

Deposito

Uitgeleend geld voor een vaste periode tegen een vooraf overeengekomen vaste rentevergoeding.

Derivaten

Afgeleide financiële instrumenten, dat wil zeggen financiële contracten, waarvan de waarde wordt afgeleid van een onderliggende waarde (bijv. een aandeel), een referentieprijs of een index (bijv. de AEX-index). De hoofdvormen zijn opties, futures contracten en forward contracten. Ook valutatermijncontracten worden als derivaten aangemerkt.

Duratie

De gemiddelde (met de contante waarde gewogen) looptijd van de cashflows van een obligatielening, een obligatieportefeuille of verplichtingen. Een maatstaf voor de rentegevoeligheid van die lening, portefeuille of verplichtingen. Hierbij geldt: hoe hoger de duratie, hoe rentegevoeliger de lening, portefeuille of verplichtingen.

Ervaringssterfte

De fonds specifieke ervaringssterfte op basis van het Towers Watson Ervaringssterftemodel 2012.

FIFO

(First In First Out) Een systeem waarbij de oudste gemiste indexatie als eerste wordt ingehaald.

Financieel Toetsingskader (FTK) en nieuw Financieel Toetsingskader (nFTK)

De door DNB uitgevoerde methodiek voor de toetsing van de financiële opzet en toestand van pensioenfonds die vanaf 1 januari 2007 verplicht is. Met ingang van 1 januari 2015 is het FTK aangepast en de tenaamstelling gewijzigd in nFTK.

Gedragscode

In de gedragscode staan voorschriften voor bestuurders en andere betrokken personen bij het pensioenfonds, ter voorkoming van belangenconflicten en van misbruik en oneigenlijk gebruik van de bij het pensioenfonds aanwezige, vertrouwelijke informatie.

Gewezen deelnemers

Personen (nog niet pensioengerechtigd) die bij het pensioenfonds opgebouwde aanspraken hebben uit het verleden maar die geen extra aanspraken meer opbouwen zoals deelnemers dat nog wel doen. Voorbeeld zijn ex-werknemers van Gasunie die hun opgebouwde rechten niet hebben overgedragen aan het pensioenfonds van de nieuwe werkgever.

Haalbaarheidstoets

Door middel van deze toets worden normen gesteld aan de hoogte van het verwachte pensioenresultaat en de mate waarin dat op voorhand mag afwijken van hetgeen aan de deelnemers van het pensioen beloofd is. Met de haalbaarheidstoets moet een pensioenfonds (bij aanvang van een pensioencontract of bij significante wijziging door middel van een aanvangshaalbaarheidstoets, maar daarnaast ook jaarlijks in de vorm van de jaarlijkse haalbaarheidstoets) aantonen dat met de gekozen financiële opzet het verwachte pensioenresultaat op fondsniveau aansluit bij de geformuleerde risicohouding.

Herstelplan

Plan van aanpak gericht op het herstel van het dekkingstekort of het reservetekort bij een pensioenfonds.

Inflation Linked Bonds (ILB)

Obligaties waarvan het rendement afhankelijk is van een inflatiemaatstaf.

Kanssystemen

Aan het vaststellen van de technische voorzieningen liggen kanssystemen ten grondslag. De belangrijkste zijn sterfte en arbeidsongeschiktheid.

Kritische dekkingsgraad

De dekkingsgraad waarbij naar verwachting zonder aanvullende dotaties door de werkgevers of het korten van rechten binnen de resterende looptijd voor het herstelplan nog herstel optreedt tot de (minimaal) vereiste dekkingsgraad.

Kruiseffecten

De bepaling van de procentuele effecten van de diverse resultaatbronnen op de dekkingsgraad zijn conform de richtlijnen van DNB alle uitgedrukt ten opzichte van de primo dekkingsgraad. Dit zorgt ervoor dat de optelling van primo dekkingsgraad plus alle afzonderlijke procentuele effecten niet leidt tot de ultimo dekkingsgraad. Het verschil tussen deze twee wordt verantwoord onder de noemer kruiseffecten; in het algemeen geldt dat deze post groter wordt naarmate de uitschieters in de afzonderlijke resultaatcomponenten groter wordt.

LIFO

(Last In First Out) Een systeem waarbij de meest recente gemiste indexatie als eerste wordt ingehaald.

Liquide middelen

Vermogensbestanddelen die onmiddellijk en met beperkte kosten te gelde kunnen worden gemaakt (bijvoorbeeld bankrekeningen).

Marktwaaarde

De waarde van een belegging op basis van de actuele marktnotering.

Matchingportefeuille

De matchingportefeuille heeft als doel op de korte termijn te zorgen voor een stabiele ontwikkeling van de financiële positie van het pensioenfonds door het nominale renterisico van het pensioenfonds te beperken.

Mediaan

De mediaan is het middelste getal in de waarnemingen als die op volgorde worden gezet.

Minimaal vereist eigen vermogen

Het minimaal vereist eigen vermogen bedraagt 104,2% van de Technische Voorzieningen voor eigen rekening.

Obligatie

Schuldpapier van een onderneming/staat met een vaste of variabele rente en een vaste looptijd waarna de schuld zal worden afgelost.

Onderdekking

Er is sprake van onderdekking (ook wel dekkingstekort) wanneer een pensioenfonds minder eigen vermogen heeft dan het minimaal vereist eigen vermogen.

Onvoorwaardelijke derivaten

Een onvoorwaardelijk derivaat is een type derivaat waarbij alle betrokken partijen verplicht zijn op een bepaald tijdstip een afgeleid financieel instrument toe te passen, ongeacht de prijsontwikkeling van de onderliggende waarde. Dit zijn gewone termijncontracten, futures, valutaswaps, renteswaps, total return swaps op aandelen of grondstoffen, etc.

Opbouwdepot

Een bestemmingsreserve voor een aanvullende financiering, indien de premie ontoereikend is, van de pensioenopbouw in het Pensioenreglement 2013.

Pensioencommissie

De Pensioencommissie adviseert het bestuur over het pensioenbeleid, de communicatie en het beheer en de uitvoering van de pensioenregelingen. De Pensioencommissie wordt gevormd door minimaal drie leden uit het bestuur van het pensioenfonds.

Pensioenresultaat

De ontwikkeling van het pensioenresultaat geeft de koopkracht van het pensioen in tijd weer.

Pensioenspaarkapitaal

Het kapitaal dat wordt opgebouwd bij deelname aan de pensioenspaarregeling. Het kapitaal bestaat uit de stortingen door de deelnemer en de beleggingsopbrengsten op het kapitaal. Met het pensioenspaarkapitaal kan pensioen worden ingekocht bij het pensioenfonds.

Performance

Het totale rendement over het jaar verkregen uit de beleggingen.

Premievrije pensioenaanspraken

Indien het deelnemerschap aan een pensioenregeling eindigt, anders dan door overlijden of het bereiken van de pensioenleeftijd, verkrijgt de gewezen deelnemer een premievrije aanspraak op ouderdomspensioen, partner- en wezenpensioen.

Prudentieel toezicht

Prudentieel toezicht richt zich op de soliditeit van financiële ondernemingen, waaronder pensioenfonds, en draagt bij aan de stabiliteit van de financiële sector. Dit toezicht berust bij De Nederlandsche Bank.

Rekenrente

De rekenrente is het fictieve percentage dat het belegde vermogen wordt geacht op te brengen in de toekomst. Deze wordt gebruikt bij de berekening van de contante waarde van de Technische voorzieningen en wordt doorgaans afgeleid van de rentetermijnstructuur.

Rentetermijnstructuur

De rentetermijnstructuur (of yield curve) is een grafiek die het verband weergeeft tussen de looptijd van een vastrentende belegging enerzijds en de daarop te ontvangen marktrente anderzijds. Een normale rentetermijnstructuur heeft een stijgend verloop: als iemand zijn geld voor een langere periode uitleent, eist hij normaliter een hogere vergoeding dan bij een lening over een korte termijn.

Reservetekort

Er is sprake van een reservetekort bij pensioenfonds als het aanwezige eigen vermogen kleiner is dan het vereist eigen vermogen, maar groter is dan het minimaal vereist eigen vermogen. Bij een dergelijk tekort dient de financiële positie binnen maximaal tien jaar te worden hersteld, waarbij het herstelpad een gestaag verloop kent. Hierdoor wordt voorkomen dat het herstel van een groot reservetekort naar achteren wordt verschoven. Indien sprake is van een reservetekort dient het pensioenfonds een herstelplan op te stellen.

Resultaat arbeidsongeschiktheid

Positief of negatief effect op de Technische voorzieningen ontstaat door een afwijking tussen de werkelijke arbeidsongeschiktheid en de geraamde arbeidsongeschiktheid gedurende het jaar.

Resultaat sterfte

Positief of negatief effect op de Technische voorzieningen ontstaat door een afwijking tussen de werkelijke sterfte en de geraamde sterfte gedurende het jaar.

Returnportefeuille

Het doel van de returnportefeuille is het behalen van een hoog rendement om op de lange termijn goede kans op toeslagverlening te creëren. Dit zal vooral worden gedaan door te beleggen in risicovolle beleggingscategorieën, zoals aandelen, onroerend goed en grondstoffen.

RJ 610

RJ 610 is een richtlijn van de Raad voor de Jaarverslaggeving die aansluit op wetgeving. In deze richtlijn zijn ook instructies opgenomen voor pensioenfonds. Deze geven onder andere aan hoe posten op de balans moeten worden ingedeeld.

Securities lending

Het tijdelijk uitlenen van waardepapieren aan een derde partij.

Solvabiliteit

Het vermogen om (nu en op termijn) aan de financiële verplichtingen te kunnen voldoen.

Swaps (rente)

Transactie tussen twee partijen waarbij de vaste en variabele interestverplichtingen over een hoofdsom worden uitgewisseld gedurende een vooraf overeengekomen periode. De hoofdsommen worden hierbij niet uitgewisseld.

Swaps (total return)

Beleggingsconstructie waarbij het pensioenfonds met een tegenpartij voor een bepaalde periode overeenkomt dat, tegen vergoeding van een rente, het pensioenfonds het rendement van een index (aandelen of grondstoffen) ontvangt (indien positief) of betaalt (indien negatief).

Swaptions

Een voorwaardelijk derivaat waarbij de koper het recht heeft, maar niet de plicht, om binnen een bepaalde periode een (rente) swap af te sluiten onder vooraf vastgestelde voorwaarden.

Technische voorzieningen (TV)

De actuariael berekende waarde van de opgebouwde pensioenaanspraken.

Toekomstbestendige Indexatie

De grens voor TB-indexatie (TBI) is de grens waarop het pensioenfonds op basis van toekomstbestendige toeslagverlening de volledige toeslag kan toekennen. Deze grens wordt jaarlijks bepaald en is afhankelijk van de rentestand op dat moment.

Toeslagen (op uitgekeerde pensioenen)

Dit betreft toeslagen op de pensioenen in verband met gestegen kosten van levensonderhoud (voorheen: indexatie).

Toeslagdepot

Een bestemmingsreserve voor de toeslagverlening van de pensioenaanspraken van actieve deelnemers aan het Pensioenreglement 2013.

Total return

Het positieve of negatieve totale resultaat dat wordt behaald op een belegging.

Uitvoeringsovereenkomst

Overeenkomst tussen de werkgevers en het pensioenfonds omtrent de uitvoering en financiering van de pensioenovereenkomst bij het pensioenfonds. Dit begrip is opgenomen in de Pensioenwet. De uitvoeringsovereenkomst is in de plaats gekomen van de financieringsovereenkomst.

Ultimate Forward Rate (UFR)

Een kunstmatige aanpassing van de rentetermijnstructuur zodat de rente gaat bewegen naar een vaste waarde bij een lange looptijd

Uniform pensioenoverzicht (UPO)

Een pensioenoverzicht waarin de uitkeringen bij pensionering, overlijden en arbeidsongeschiktheid eenduidig worden gepresenteerd. Alle pensioenuitvoerders hanteren eenzelfde format (opgesteld door de pensioenkoepels). Hierdoor zijn de pensioenoverzichten eenvoudig naast elkaar te leggen en is het streven om de (gewezen) deelnemers een duidelijk beeld van de financiële situatie bij pensionering te geven. Vanaf 1 januari 2008 is het hanteren van een UPO voor alle pensioenuitvoerders verplicht.

Valutahedge

Het pensioenfonds dekt met behulp van onvoorwaardelijke derivaten gedeeltelijk de gevolgen voor de financiële positie van het pensioenfonds van een wijziging in een vreemde valutakoers af.

Valutarisico

Het risico dat de waarde van een financieel instrument fluctueert als gevolg van veranderingen in valutawisselkoersen.

Valutatermijntransactie

Transactie waarbij op een vast tijdstip in de toekomst (op termijn) verschillende valuta tegen elkaar worden omgeruild tegen een vastgestelde prijs bij het aangaan van de transactie.

Vastrentende waarden

Belegging in obligaties of leningen op schuldbekentenis waarbij periodiek een vaste rente wordt vergoed door de uitgever van de obligatie.

Verantwoordingsorgaan (VO)

Orgaan waaraan het bestuur van het pensioenfonds jaarlijks verantwoording moet afleggen. De drie leden worden benoemd door het bestuur en vertegenwoordigen de werkgever, de deelnemers en de pensioengerechtigden.

Vereist eigen vermogen (VEV)

Het vereist eigen vermogen bedraagt een percentage van de Technische voorzieningen voor eigen rekening.

Vermogensresultaten

Alle al dan niet gerealiseerde valuta- en effectenkoers verschillen ten opzichte van de aanschafwaarde (of waarde aan het begin van een jaar).

Visitatiecommissie

Een commissie die jaarlijks het functioneren van het bestuur beoordeelt. Deze commissie wordt benoemd door het bestuur en bestaat uit drie onafhankelijke deskundigen.

Voorwaardelijke derivaten

Een voorwaardelijk derivaat is een type derivaat waarbij één van de partijen (de koper) het recht heeft, maar niet de plicht, om binnen een bepaalde periode dan wel op een bepaald tijdstip een vooraf vastgesteld afgeleid financieel instrument toe te passen. Dit zijn putopties, callopties, renteopties, etc.

Waardeoverdracht

Wanneer bij verandering van werkgever het pensioenfonds de contante waarde van de pensioenaanspraken uit het vorige dienstverband inneemt en daarvoor fictieve dienstjaren geeft, is er sprake van waardeoverdracht.

WIA

Wet Werk en inkomen naar arbeidsvermogen. Deze wet is in werking getreden op 29 december 2005 en is de opvolger van de Wet op de ArbeidsOngeschiktheid (WAO).

De wet is van toepassing op personen die op of na 1 januari 2004 arbeidsongeschikt zijn geworden.

Witteveenkader

Een term bij de belastingheffing die aangeeft hoeveel er jaarlijks voor de opbouw van een pensioen maximaal mag worden afgetrokken. Op die manier bouwt men een pensioen op zonder dat men daar bij de inleg van de premie al belasting over heeft betaald. De ingelegde pensioenpremie, het pensioenvermogen, is gedurende de hele periode van inleg vrijgesteld van rendementsheffing en kan zo belastingvrij aangroeien. Het betalen van inkomstenbelasting vindt plaats als er pensioen wordt uitgekeerd.

Zakelijke waarden

Beleggingen in vastgoedfondsen en aandelen.

Ziekenvoorziening

Voor zieke deelnemers wordt een voorziening aangehouden ter dekking van de verwachte pensioenlasten gedurende een toekomstige periode van arbeidsongeschiktheid.